

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

**ERGENLERDE SİBER ZORBALIK VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ
ÜZERİNE ARAŞTIRMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SümeYra Merve SERTÇAKAR

BURSA-2023

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

**ERGENLERDE SİBER ZORBALIK VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ
ÜZERİNE ARAŞTIRMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SümeYra Merve SERTÇAKAR

Danışman:

Prof. Dr. İbrahim GÜRSES

BURSA – 2023

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim / Ana sanat Dalı, **Din Psikolojisi** Bilim Dalı'nda 702221022 numaralı **Sümeıra Merve Sertçakar**'ın hazırladığı “**Ergenlerde siber zorbalık ve dindarlık ilişkisi üzerine araştırma**” konulu **Yüksek Lisans Tezi** ile ilgili tez savunma sınavı, 30/06/2022 günü 09.00/ 10.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının.....başarılı.....(başarılı / başarısız)olduğuna oybirliğı....(oybirliğı / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu

Başkanı)

Prof. Dr. İbrahim GÜRSES

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Naci KULA

Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Ömer Faruk SÖYLEV

Dumlupınar Üniversitesi

Yedek Üye

Doç. Dr. Hidayet PEKER

Bursa Uludağ Üniversitesi

02/08/2023

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Ergenlerde siber zorbalık ve dindarlık ilişkisi üzerine araştırma**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

11/07/2023

Adı Soyadı: Sümeyra Merve SERTÇAKAR

Öğrenci No: 702221022

Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

Programı: Din Psikolojisi Tezli

Statüsü: Yüksek Lisans

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı / Konusu: Ergenlerde Siber Zorbalık Ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Araştırma

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 115. sayfalık kısmına ilişkin, 10/07/2023 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 9 'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
10/07/2023

Adı Soyadı:	Sümeyra Merve SERTÇAKAR
Öğrenci No:	702221022
Anabilim Dalı:	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı:	Din Psikolojisi
Statüsü:	Yüksek Lisans

Danışman

Prof. Dr. İbrahim Gürses

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	:Sümeysra Merve SERTÇAKAR
Üniversite	:Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	:Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	:Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	:Din Psikolojisi
Tezin Niteliği	:Yüksek Lisans Tezi
Mezuniyet Tarihi	:
Tez Danışmanı	:Prof. Dr. İbrahim GÜRSER

ERGENLERDE SİBER ZORBALIK VE DINDARLIK İLİŞKİSİ ÜZERİNE ARAŞTIRMA

Bu araştırmanın amacı 13-18 yaş aralığındaki ergenlerde siber zorbalık ve dindarlık arasındaki ilişkiyi incelemektir. Ayrıca bu değişkenlerin cinsiyet, okul türü, ailenin eğitim, dindarlık ve ekonomik durumu gibi demografik özellikler tarafından etkilenip etkilenmediğini tespit etmektir.

Araştırmanın çalışma grubu 2022 Şubat- Mart aylarında İstanbul ve Bursa ilinin farklı ortaöğretim kurumlarında öğrenim görmekte olan 194 erkek ve 346 kız olmak üzere toplam 540 ergenden oluşmaktadır. Araştırma verileri anket tekniğiyle toplanmış ve anket formunda Kişisel Bilgi Formunun yanında Sami Kırteke tarafından Türk kültürüne uyarlaması yapılan Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyet Ölçeği ve Kayıklık tarafından uyarlanan Dinsel Yaşayış Ölçeği kullanılmıştır.

Verilerin analizinde SPSS v.21 istatistiksel analiz programı kullanılmıştır. Değişkenler arası ilişkilerin belirlenmesi için Spearman Korelasyon analizi, bağımsız değişken bakımından bağımlı değişkenin değişiminin incelendiği gruplar arası karşılaştırmalarda kullanılmıştır. Kruskal Wallis testinde elde edilen anlamlı sonuçlar için yürütülmesi gereken posthoc analizler Mann Whitney U testi ile yürütülmüştür.

Araştırma sonucunda siber zorbalık ve dindarlık arasında negatif yönde anlamlı; siber mağduriyet ile dindarlık arasında negatif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca değişkenler ile demografik özellikler arasında da anlamlı ilişkiler tespit edilmiş, bulgular yorumlanmış ve gelecek çalışmalar için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Din, dindarlık, ergenlik, siber zorbalık, siber mağduriyet

ABSTRACT

Name and Surname	:Sümeýra Merve SERTÇAKAR
University	:Bursa Uludag University
Institution	:Social Science Institution
Field	:Philosophy and Religious Studies
Branch	:Psychology of Religion
Degree Awarded	:Master
Degree Date	:
Supervisor(s)	:Assoc. Prof. Dr. İbrahim GÜRSES

RESEARCH ON CYBERBULLYING AND RELIGIOSITY RELATIONSHIPS IN THE ADOLESCENTS

The purpose of this research is to examine the relationship between cyberbullying and religiosity in adolescents aged 13-18. It is also to determine whether these variables are affected by demographic features such as gender, school type, family's education, religiosity and economic status.

The study group consists of 540 adolescents, 194 boys and 346 girls, who are studying in different secondary schools in Istanbul and Bursa province in February 2022-March. The research data was collected by survey technique and the form used the Cyberbullying and Cyber victimization Scale, which was adapted by Sami Kirteke to Turkish culture, as well as the Religious Life Scale, which was adapted by Kayıklık, in addition to the Personal Information Form.

SPSS v.21 statistical analysis program was used in the analysis of the data. Spearman Correlation analysis was used to determine the relationships between variables, in intergroup comparisons in which the change of the dependent variable in terms of independent variable was examined. The posthoc analysis that must be performed for meaningful results obtained in the Kruskal Wallis test was conducted with the Mann Whitney U test.

As a result of the research, it is negatively significant between cyberbullying and religiosity; a negatively significant relationship between cyber victimization and religiosity has been identified. In addition, meaningful relationships were identified between variables and demographic properties, findings were interpreted, and suggestions were made for future studies.

Keywords: Religion, religiosity, adolescent, cyberbullying, cybervictimization

ÖNSÖZ

Tüm yaşamım boyunca koşulsuz sevgi ve desteğini hissettiğim, şefkati, sabrı, hoşgörü ve dualarıyla her zaman yanımda yer alan sevgili annem Şule SERTÇAKAR ve babam Ömer SERTÇAKAR'a sonsuz minnet ve teşekkürlerimi sunuyorum. Akademik ve özel hayatımda destek ve yoldaşlığını benden esirgemeyen dostum ve sırdaşım Elif AYDIN'a ve kendileriyle her daim onur duyduğum, beni yüreklendiren motivasyonumu artıran değerli kardeşlerim Esat SERTÇAKAR ve Sueda BEZEK'e çok teşekkür ederim. Anketlerin uygulanması aşamasında bana yardımcı olan deneyimlerinden faydalandığım yol arkadaşım ve meslektaşım İrem AVCI'ya da gönülden teşekkürler...

Tez izleme komitesi jürimde yer alan değerli hocalarım Doç. Dr. Naci KULA ve Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk SÖYLEV'e teşekkür ederim.

Tezimin tüm aşamalarında, her telefon edişimde, odasına her gidişimde bütün yoğunluğuna rağmen nazik ve samimi bir üslupla beni karşılayan, sabırla maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, teorik ve uygulama boyutunda yapıcı eleştirileriyle yoluma ışık tutan, fikir ve önerilerinden istifade ettiğim pek kıymetli danışmanım Prof. Dr. İbrahim GÜRSES'e en içten teşekkürlerimi arz ediyor ve şükranlarımı sunuyorum. Son olarak araştırmanın anketlerine katılarak çalışmamıza yön veren katılımcılara ve anketlerin ulaşımında yardımını esirgemeyen arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Sümeyra Merve SERTÇAKAR

Bursa-2023

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
YEMİN METNİ	iv
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Problemler	3
1.2. Araştırmanın Önemi ve Amacı	4
1.3. Araştırmanın Hipotezleri	7
1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	7
1.6. Araştırmanın Sayıtları.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE KONUyla İLGİLİ

1. SİBER ZORBALIK	8
1.1. Zorbalık Tanımı	8
1.2. Zorbalık Türleri.....	8
1.2.1. Sözel Zorbalık	8
1.2.2. Fiziksel Zorbalık	8
1.2.3. Cinsel Zorbalık.....	8
1.2.4. Psikolojik Zorbalık.....	9
1.2.5. Siber Zorbalık.....	9
1.3. Siber Zorbalık Tanımları	9
1.4. Siber Zorbalığın Türleri	11
1.4.1. Siber Taciz	11
1.4.2. Mutlu Tokat Atma.....	11
1.4.3. Çevrimiçi Kavga Etme.....	11
1.4.4. Cinsel İletişim Paylaşımı	11
1.4.5. İftira.....	11
1.5. Siber Zorbalık Nedenleri	12

1.5.1. İçsel Nedenler.....	13
1.5.1.1. Kişisel Nedenler	13
1.5.1.2. Demografik Nedenler	14
1.5.1.3. Gelişimsel Nedenler	14
1.5.2.Dışsal Nedenler	15
1.5.2.1. Aile	15
1.5.2.2. Siber Zorbalığın Doğasından Kaynaklanan Nedenler	15
1.5.2.3. Çevre	15
1.6. Siber Zorbalık/Mağduriyet Araçları	16
1.6.1.Anlık Mesajlaşma.....	16
1.6.2. Cep Telefonu.....	17
1.6.3. Çevrimiçi Oyunlar.....	17
1.6.4. Bloglar.....	17
1.6.5. Forumlar	18
1.6.6. E-posta	18
1.6.7. Sohbet Odaları.....	18
1.6.8. Web Siteleri.....	18
1.6.9. Sosyal Ağ Siteleri.....	19
1.7. Siber Zorbalığın Etkileri	19
1.7.1. Psikolojik Etkiler.....	20
1.7.2. Sosyal Etkiler	20
1.7.3. Akademik Etkiler	21
1.8. Geleneksel Akran Zorbalığı ile Siber Zorbalık Arasındaki İlişki.....	21
1.9. Siber Zorbalık ile Yaş Değişkeni Arasındaki İlişki	22
1.10. Siber Zorbalık ile Cinsiyet Arasındaki İlişki	23
1.11. Ebeveyn Tutumları ve Siber Zorbalık Arasındaki İlişki.....	25
1.12. Sosyoekonomik Düzey ve Siber Zorbalık	26
1.13. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Stratejileri.....	28
1.13.1. Zorbaya Karşı Tepkiler	30
1.13.2. Teknik Çözümler.....	30
1.13.3. Kaçınma ve Duygu Odaklı Yöntemler.....	31
1.13.4. Sosyal Destek Arama	31
2.DİNDARLIK.....	33
2.1.Dindarlığın Tanımı	33
2.2.Dindarlığın Boyutları	37
2.2.1.İnanç Boyutu	39
2.2.2.İbadet Boyutu	40
2.2.3.Bilgi (Entelektüel) Boyutu	42
2.2.4.Tecrübe (Duygu) Boyutu	43
2.2.5.Etki Boyutu	44
2.3.Dindarlık Tipleri	45
2.4. Allport ve Ross'un Dindarlık Modeli	48
2.4.1.Dış Güdümlü Dindarlık (Extrinsic Orientation)	49
2.4.2. İç Güdümlü Dindarlık (Intrinsic Orientation):.....	50

2.5. Batson ve Venstis Tarafından Önerilen Üç Boyutlu Dini Yönelim: Kişisel Dinin Amaç, Araç ve Arayış Boyutları	51
2.6. Ergenlik Döneminde Dini Gelişim	51
2.6.1. Dini Bilincin Oluşması (12- 14 Yaş)	52
2.6.2. Dini Şüphe ve Çatışmalar (12- 14 Yaş)	53
2.6.3. Dini İnanç ve Tutumların Netleşmesi (18-21 Yaş)	56
3. DİNDARLIK VE SİBER ZORBALIK/MAĞDURİYET	56

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

1.ARAŞTIRMA MODELİ	59
2. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ	59
3.VERİ TOPLAMA ARAÇLARI	60
3.1. Kişisel Bilgi Formu.....	60
3.2.Dinsel Yaşayış Ölçeği (DYÖ)	60
3.2.1. Ölçeğin Güvenirliliği.....	61
3.2.2. Ölçeğin Geçerliliği	61
3.3.Siber Zorbalık Ölçeği.....	62
3.3.1. Ölçeğin Güvenirliliği.....	62
3.3.2. Ölçeğin Geçerliliği	62
4.VERİ TOPLAMA İŞLEMİ	63
5. VERİLERİN ANALİZİ.....	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR ve YORUM

1. KATILIMCILARIN KİŞİSEL ÖZELLİKLERİNE İLİŞKİN BETİMSSEL BULGULAR	66
2. ERGEN ÖĞRENCİLERİN SİBER ZORBALIK, SİBER ZORBALIĞA MARUZ KALMA VE SİBER ZORBALIĞA TANIKLIK ETME DÜZEYLERİ İLE DİNİ YAŞAYIŞ DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER	69
3. ERGEN ÖĞRENCİLERİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER BAKIMINDAN SİBER ZORBALIK YAPMA, SİBER ZORBALIĞA MARUZ KALMA, SİBER ZORBALIĞA TANIKLIK ETME VE DİNİ YAŞAYIŞ DÜZEYLERİ	71
3.1.Siber zorbalık, Siber Mağduriyet, Dindarlık ve Cinsiyet	71
3.2. Siber zorbalık, Siber Mağduriyet, Dindarlık ve Okul Türü	75
3.3. Siber zorbalık, Siber Mağduriyet, Dindarlık ve Yaş	77
3.4. Siber zorbalık, Siber Mağduriyet, Dindarlık ve Bireylerin Algıladıkları Aile Ekonomik Durumu	79
3.5. Siber zorbalık, Siber Mağduriyet, Dindarlık ve Bireylerin Ailelerinin Dindarlık Düzeyi.....	80
3.6. Siber zorbalık, Siber Mağduriyet, Dindarlık ve Ergenlerin Ebeveynlerinin Eğitim Düzeyi	81

3.7. Siber zorbalık, Siber Mağduriyet, Dindarlık ve Öğrencilerin Dini Eğitim Alıp Almama Durumu	83
3.8. Siber zorbalık, Siber Mağduriyet, Siber Zorbalığa Tanıklık, Dindarlık ve Dini Eğitim Aldıkları Yer	85
3.9. Siber zorbalık, Siber Mağduriyet, Dindarlık ve Ebeveyn Tutumları.....	86
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	95
EKLER.....	101
Ek 1: Anket Formu	101
Ek 2: Siber Zorbalık Ölçeği.....	102
Ek 3: Kısa Dindarlık Ölçeği	106

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Normal dağılımın sınanması	64
Tablo 2. Katılımcıların kişisel özelliklerine ilişkin frekans dağılımları ve yüzdelere	67
Tablo 3. Ergen öğrencilerin Siber Zorbalık Ölçeği ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlar ile Dini Yaşayış Ölçeği ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlar arasındaki Spearman korelasyon analizi bulguları.....	69
Tablo 4. Ergen öğrencilerin cinsiyetlerine göre siber zorbalık, siber zorbalığa maruz kalma, siber zorbalığa tanıklık etme, dini yaşayış ve alt boyutlarına ilişkin sıra ortalamaları ve bağımsız örneklem Mann Whitney U testi bulguları.....	71
Tablo 5. Ergen öğrencilerin öğrenim gördükleri okula göre siber zorbalık, siber zorbalığa maruz kalma, siber zorbalığa tanıklık etme, dini yaşayış ve alt boyutlarına ilişkin sıra ortalamaları ve Kruskal Wallis testi bulguları.....	75
Tablo 6. Ergen öğrencilerin yaşları, algıladıkları aile ekonomik düzeyi, algıladıkları aile dindarlık düzeyi, anne-baba eğitim düzeyleri ile siber zorbalık, siber zorbalığa maruz kalma, siber zorbalığa tanıklık etme, dini yaşayış ve alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki Spearman korelasyon analizi bulguları.....	77
Tablo 7. Ergen öğrencilerin dini eğitim alıp almamalarına göre siber zorbalık, siber zorbalığa maruz kalma, siber zorbalığa tanıklık etme, dini yaşayış ve alt boyutlarına ilişkin sıra ortalamaları ve bağımsız örneklem Mann Whitney U testi bulguları	83
Tablo 8. Ergen öğrencilerin dini eğitim aldıkları yere göre siber zorbalık, siber zorbalığa maruz kalma, siber zorbalığa tanıklık etme, dini yaşayış ve alt boyutlarına ilişkin sıra ortalamaları ve Kruskal Wallis testi bulguları.....	85
Tablo 9. Ergen öğrencilerin annelerinin tutumuna göre siber zorbalık, siber zorbalığa maruz kalma, siber zorbalığa tanıklık etme, dini yaşayış ve alt boyutlarına ilişkin sıra ortalamaları ve Kruskal Wallis testi bulguları	86
Tablo 10. Ergen öğrencilerin babalarının tutumuna göre siber zorbalık, siber zorbalığa maruz kalma, siber zorbalığa tanıklık etme, dini yaşayış ve alt boyutlarına ilişkin sıra ortalamaları ve Kruskal Wallis testi bulguları	90

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1	Siber Zorbalığın Nedenleri	12
Şekil 2:	Siber Zorbalık/ Mağduriyet Araçları.....	16
Şekil 3:	Siber Zorbalığın Etkileri.....	19
Şekil 4:	Sanal Zorbalıkla Baş Etme Stratejileri	33
Şekil 5:	Dindarlığın Boyutları	39
Şekil 6:	Allport ve Ross'un Dindarlık Modeli.....	49
Şekil 7:	Araştırma Modeli	59

KISALTMALAR LİSTESİ

Kısaltma

Bibliyografik Bilgi

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
bkz.	: Bakınız
akt.	: Aktaran
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
ed.	: Editör
No	: Numara
p.	: page
s.	: sayfa
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

GİRİŞ

Hızlı bir şekilde ilerleme gösteren teknolojinin insanlığa sağladığı faydalar azımsanamayacak kadar büyüktür. Özellikle insanın yaşamını kolaylaştırma adına atılan adımlar oldukça fazladır. Öte yandan bilinçsiz ve denetimsiz bir şekilde kullanılan bilgi ve iletişim teknolojileri birtakım riskler barındırmaktadır.¹ Araştırmacılar bilgi ve iletişim teknolojilerinin ergenler üzerindeki yansımalarını olumlu ve olumsuz olarak sınıflandırır. Olumsuz yansılardan biri sanal ortamlarda yapılan zorbalıktır.² Sanal zorbalık Belsey'e göre bir zorbalık çeşidi olup bir ya da birden çok kişinin e-mail, kişisel ya da paylaşım sayfaları ve otomatik iletiler aracılığıyla zarar vermek amaçlanarak kasıtlı ve tekrarlı yaptıkları eylemlerdir.³Bazı araştırmacılar ise siber zorbalığın fiziksel bir temas olmasına gerek olmadığını ayrıntılı bir planlamaya ihtiyaç duyulmadan da yapılabileceğini belirtir ve risk oranının düşük olduğunu söylerler.⁴

Ergenlerin içerisinde bulunduğu gelişim döneminin özellikleri düşünüldüğünde iletişim ihtiyaçlarını genellikle akranlarından karşıladığı görülür. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaşması da onların bu ihtiyaçlarını sosyal medya platformlarından karşılamasını sağlar.⁵ Araştırmacılar da bu gerçeği göz önünde bulundurularak siber zorbalık çalışmalarının büyük bir kısmını gençlerle yapmışlardır.⁶ Bir kısım araştırmacılar ise ergenlerin iletişim teknolojilerine yönelmelerinin nedenini akran ve ebeveynleriyle yaşadıkları problemlerden bir kaçış olarak açıklar.⁷ Bir başka araştırmacı da bu durumu ergen dürtüselliğiyle temellendirir. Yani ergen birey yaptığı eylemin

¹ Ali Saffet Gönül, "Patolojik İnternet Kullanımı (İnternet Bağımlılığı/Kötüye Kullanımı)", *Yeni Symposium* 40(2002), s.105-110.

²Yavuz Akbulut, "Güvenli İnternet Kullanımı", (A.Kuzu(Ed), Dü.) Bilgisayar II(2011), s. 189-214.

³ Bill Belsey, "Cyberbullying: It is a real and grow threat", *ATA Magazine*. 88(1):(2007), s.14- 21.

⁴ Erkan Yaman, Adem Peker, "Ergenlerin Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyete İlişkin Algıları", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3): (2012), s.819 -833; Elizabeth Kandel Englander, Amy M. Muldowney, "Just turn the darn thing off: Understanding cyberbullying", *Proceedings of Persistently Safe Schools: The 2007 National Conference on Safe Schools and Communities*, USA, (2007), s. 83-92.

⁵ Nurdan Özolgun Kurt, *Meslek Lisesi Öğrencilerinde Problemlı İnternet Kullanımı, Bilişsel Yetenek ve Dikkat Becerilerinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir, 2014.

⁶ Osman Tolga Arıcak, Ahmet Özbay, "Investigation of the relationship between cyberbullying, cybervictimization, alexithymia and anger expression styles among adolescents", *Computers in Human Behavior*, 55:(2016), s.278-285.

⁷ Binnaz Kıran Esen, "Çeşitli Değişkenlere Göre Ergenlerde İnternet Bağımlılığının Yordanması", *Journal of New World Sciences Academy*, 4(4):(2009) ,s.1331-1340.

sonuçlarını kestiremediği için tehlikeli davranışlar sergileyebilmektedir.⁸ Siber zorbalığa uğrayan yani kurban ergenler akademik hayatlarında, sosyal çevrelerinde, ailevi yaşantılarında ve psikolojik açıdan pek çok sorunla karşılaşmaktadır.⁹

Git gide büyüyen bir probleme dönüşen sanal zorbalık konusu ülkemizde ilk kez 2007 yılında çalışılmış ve zaman geçtikçe önem kazanmıştır. Kısa süre içerisinde okullarda yürütülen araştırmalar ise siber zorbalık konusunun küçümsenemeyecek boyutlara ulaştığını gözler önüne sermiştir.¹⁰ Gün geçtikçe büyüyen bu sorun karşısında eğitim sürecinin bir parçası olan herkesin probleme dair yeterince bilinçlenmesi ve sanal ortamlarda gerçekleşen bu zorbalık çeşidini önlemek için çalışması gerekmektedir. Konuyla ilgili gerekli tedbirlerin alınabilmesi için de daha fazla bilimsel sonuca ve veriye ihtiyaç duyulmaktadır.¹¹

Araştırma sonuçları Türkiye'nin çoğunluğunun dindar insanlardan oluştuğunu ve %92'sinin Müslüman kimliğine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.¹² Aynı zamanda bu oransal yükseklik internet kullanımında da benzerdir. Bir araştırmaya göre ülkemizin %82'si günlük yaşantısında dini önemli görmektedir. Bu veriler doğrultusunda değerlendirildiğinde Türkiye'de dindarlığın günlük yaşamın önemli bir bölümünü kapsamakta olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Türkiye'de psikolojik çalışmalarda dindarlığın önemli bir değişken olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır.¹³

İnternet kullanımının olumsuz tarafını oluşturan siber zorbalık/mağduriyet ile ilgili pek çok araştırılma yapılmaktadır. Ancak dindarlık ile arasındaki ilişkinin araştırılması literatürde az bulunan bir yöne ışık tutacaktır. Ayrıca bu çalışmanın

⁸ Christine Suniti Bhat, "Cyberbullying: Overview and strategies for school counsellors, guidance officers and all school personel", *Australian Journal of Guidance and Counseling*, 18(1), (2008), s.53-66.

⁹ Özgür Erdur- Baker, *Görünümleri ve ilgili değişkenleriyle siber zorba ve siber kurbanlar*, Haluk Yavuzer ve Mustafa Ruhi Şirin (Ed.), Türkiye çocuk ve medya kongresi bildiriler kitabı içinde (2013), (s. 277-296), İstanbul: Çocuk Vakfı.

¹⁰ Tuncay Ayas, Mehmet Barış Horzum, "On being cyber bully and victim among primary school students", *Elementary Education Online*, 11(2), (2012), s.369-380; Bülent Dilmaç, Didem Aydoğan, "Values as a predictor of cyber-bullying among secondary school students", *International Journal of Human and Social Sciences*, 5(3), (2010), s. 185-188; Murat Özdemir, Filiz Akar, "Lise öğrencilerinin siber-zorbalığa ilişkin görüşlerinin bazı değişkenler bakımından incelenmesi", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 4(4), (2011), s.605-626.

¹¹ Tuncay Ayas, Mehmet Barış Horzum, "On being cyber bully and victim among primary school students", *Elementary Education Online*, 11(2), (2012), s.369-380.

¹² Türkiye İstatistik Kurumu (2022), TÜİK, [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587), adresinden erişilmiştir.

¹³ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Türkiye'de dini hayat araştırması*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.

örnekleme olarak ergenlerin seçilmesi de konuya özgün bakış açısı sunması bakımından önemlidir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Problemler

Psikoloji insanın duygu düşünce ve davranışlarını bilimsel yollar kullanarak incelemektedir. İnsanın çevre ile ilişkisini karşılıklı olarak incelemektedir. Siber psikolojide internet de çevresel bir faktördür. İnternet eğitimde, boş zaman değerlendirmede ve iş hayatında oldukça önemli hale gelmiştir. Fakat internet kullanımının zaman zaman internet bağımlılığına dönüşebildiği kötü kullanım sonucunda siber zorbalığa da dönüşebilmektedir. Günümüzde insanın yaşamı reel ve sanal olmak üzere ikiye bölünmüştür. Siber psikoloji alanında çalışanlar insan yaşamında sanal ve gerçek alemin bütünleşmesi için gayret göstermektedirler. Gerçek ve sanal alem arasındaki mesafe açıldıkça insanların psikolojik ve sosyal sorunlarının daha da artacağı düşünülmektedir. Zira insan reel dünyada sergileyemediği birçok davranışı internet ortamında sergilemektedir. Siber dünyadaki gerçeklikten kopuk davranışlar bireyin kendi hayatında sorunlar oluşturabildiği gibi başka insanların yaşamında da olumsuzluklar oluşturabilmektedir.¹⁴

Siber zorbalık/mağduriyet ve dindarlık ilişkisi üzerine gerçekleştirdiğimiz bir araştırmadır. Mevcut durumu din psikolojisi açısından incelemeyi amaçlamaktayız. Söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiler farklı yönlerden ele alındığı gibi dindarlığın sanal zorbalık/mağduriyet üzerinde etkisinin olup olmadığı incelenmeye çalışılmıştır. Öncelikle konuyla ilgili araştırmalar ele alınmış ardından yerli ve yabancı literatür incelenmiştir.

Özellikle son yıllarda hızla gelişen teknoloji bireylerin konfor alanını artırmakla beraber sanal ortamlarda işlenen suçlara da kapı aralamaktadır. Bu yüzden pek çok araştırmacı siber zorbalık ve ilişkili olduğu değişkenler üzerine çalışmıştır. Bu çalışmada da siber zorbalık ve mağduriyetin fazlaca görüldüğü grubu oluşturan ergenler ele alınmıştır. Araştırmanın temel problemi ergenlerde siber zorbalık ile dindarlık arasında bir ilişki var mıdır, varsa bu ilişkinin yönünün ne olduğudur. Ayrıca yürütülen çalışmada, şu alt problemlere cevap aranacaktır.

¹⁴ Tolga Arıcak, *Siber alemin avatar çocukları: internet ve gençlik ilişkisinin bugünü ve geleceği*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2015.

1. Araştırmaya katılım sağlayan ergenler demografik değişkenler (yaş, cinsiyet, okul türü, ailelerinin ekonomik durumu, eğitim ve dindarlık düzeyleri, ebeveynlerinin onlara karşı takındıkları tutum) bakımından nasıl bir dağılım sergilemektedirler?
2. Araştırmaya katılım sağlayan ergenlerin dindarlık düzeyleri demografik değişkenlere (yaş, cinsiyet, okul türü, ailelerinin ekonomik durumu, eğitim ve dindarlık düzeyleri, ebeveynlerinin onlara karşı takındıkları tutum) göre değişiklik göstermekte midir?
3. Araştırmaya katılım sağlayan ergenlerin siber zorba ya da mağdur olmaları demografik değişkenlere (yaş, cinsiyet, okul türü, ailelerinin ekonomik durumu, eğitim ve dindarlık düzeyleri, ebeveynlerinin onlara karşı takındıkları tutum) göre değişiklik göstermekte midir?
4. Araştırmaya katılım sağlayan ergenlerin dindarlıkları hangi seviyedir?

1.2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Din kişinin kendini düzenlemesini psikolojik olarak iyi olmasını kendine ve çevresindeki insanlara karşı sorumlu davranışlarda bulunmasını söylemektedir. Aynı zamanda din kişinin fiziksel ruhsal ve biyolojik olarak sağlıklı ve zinde olmasını öğütlemektedir. Dahası din insanın her iki dünyada mutlu olmasını amaçlamaktadır. Psikoloji de aynı şekilde bireyin her yönden sağlıklı olması için bilimsel araştırmalar yürütmektedir. Psikolojinin amacı bu dünyada insanın sağlıklı ve mutlu olmasını sağlamaktır. Bu açıdan bakıldığında psikoloji ve din belirli alanlarda aynı payda altında birleşmektedir.¹⁵

İnternetin aktif kullanımının yaygınlaşması pek çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu etkiler öncelikle ergenler olmak üzere tüm bireylerde gözükmemektedir. Ergenlerin bu durumdan öncelikli etkilenme sebebi ise internete kolayca ulaşabilmeleridir. İnternete kolayca erişebilme durumu bilinçsiz internet kullanımıyla birleşince çok ciddi problemler doğurmaktadır.¹⁶ Bireylerin kendilerini sanal ortamlarda kabul ettirme isteği zaman zaman yıkıcı tutum ve davranışlara başvurmalarına yol

¹⁵ Sezai Korkmaz, *Siber Zorbalık ve Mağduriyet, Problemlerli İnternet Kullanımı ve Dindarlık İlişkisi*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 22.

¹⁶ Cirenia Quintana-Orts, Lourdes Rey, "Forgiveness and cyberbullying in adolescence: Does willingness to forgive help minimize the risk of becoming a cyberbully? Computers in Human Behavior", 81 (2018), 209-214.

açmaktadır. Bu durum beraberinde sanal mağduriyetleri de getirmektedir.¹⁷ TÜİK'in 2021 yılına ait verilerine göre ülkemizde bilgisayar ve internet kullanıma oranları 16-74 yaşındaki kişilerde %85.0 olarak saptanmıştır.¹⁸ Ayrıca internet kullanım yaşının gittikçe aşağı yaşlara indiği de gözlemlenmektedir. Bu durum bilinçsiz ve kontrolsüz internet kullanımıyla birleşince önemli problemler doğurmaktadır. Ergenlerin sanal ortamdaki güç gösterileri; öğ alma, akranlarını ortak sosyal çevrelerinden soyutlama girişimleri gibi davranışları zorbalığa ve karşı tarafta mağduriyetlere neden olmaktadır. Bu tip zorbalıklar hem dünyada hem ülkemizde sanal ortamla sınırlı kalmamış, yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Siber zorbalığın yaygınlığıyla alakalı bir araştırmada siber zorbalık oranının %56 olduğu tespit edilmiştir.¹⁹ Kurban öğrencilerin diğerlerinden daha fazla ruhsal sıkıntılar yaşadığı görülmüştür.²⁰ Bu problem ülkemizde de giderek büyümektedir. Yapılan araştırmalarda ilköğretim ikinci kademeye devam eden gençlerin %46'sı siber zorba, %65'inin de mağdur olduğu ortaya konulmuştur.²¹ Lise kademesinde de durum farklı değildir. Liselerde ortalama üç öğrenciden biri siber zorbalık kurbanıdır.²² Öyle görülüyor ki siber zorbalık her geçen gün daha büyük bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bu sorunu anlamaya ve gidermeye yönelik yeterli anlamda çalışma yapıldığı da pek söylenemez. Bu araştırmanın amacı da dindarlık ile zorbalığın bir türü olan siber zorbalık arasındaki herhangi bir ilişkinin olup olmadığını, eğer anlamlı bir sonuca rastlanırsa bu ilişkinin ne yönde olduğunu saptamaktır.

Bu çalışma ülkemizde siber zorbalık /mağduriyet ve dindarlıkla ilişkilendirilen akademik ve bilimsel araştırmaların sınırlı sayıda olması dolayısıyla gerçekleştirilmiş. Siber alemin olumsuz sağlıklı yönü olan siber zorbalık / mağduriyet ile dindarlık

¹⁷ Nuray Şimşek, Nazan Kılıç Akça, Mahmut Şimşek, "Lise öğrencilerinde umutsuzluk ve internet bağımlılığı", *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 14(1): (2015), 7-14.

¹⁸ Türkiye İstatistik Kurumu (2022), TÜİK, [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanım-Arastirmasi-2022-45587](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanım-Arastirmasi-2022-45587), adresinden erişilmiştir.

¹⁹ Dianne L. Hoff, Sidney N. Mitchell, "Cyberbullying: Causes, Effects, and Remedies", *Journal of Educational Administration*, 47(5), 2009, s.652-665.

²⁰ Ersilia Menesini, Marco Modena, Franca Tani, "Bullying and Victimization in Adolescence: Concurrent and Stable Roles and Psychological Health Symptoms", *Journal of Genetic Psychology*, 170(2), (2009), 115-133.

²¹ Adem Peker, "Ortaokul Öğrencilerinin Siber Zorba ve Siber Mağdur Olma Durumu", 5.Uluslararası Risk Altında ve Korunması Gereken Çocuklar Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri. Antalya, 2013.

²² Özgür Erdur Baker, Fatma Kavşut, "Akran Zorbalığının Yeni Yüzü: Siber Zorbalık", *Eğitim Araştırmaları*, 27, (2007), 31-42.

ilişkilisini betimlemek amaçlanmıştır. Bu bağlamda ülkemizde öğrenim gören gençlerin siber zorbalık ve mağduriyet dindarlık yönelimleri de tespit edilmiştir.

Bu çalışmanın gerçekleştirilme nedenleri özet olarak şu şekilde sıralanabilir:

- ❖ Siber dünyanın giderek daha önemli hale gelmesi
- ❖ İnsanların siber alem vasıtasıyla birçok etkiye maruz kalması
- ❖ Siber alemle ilgili psikolojik problemlerin gün geçtikçe daha da artması
- ❖ Bu alandaki çalışmaların sınırlı sayıda olması bu tür çalışmalara günümüzde artık daha fazla ihtiyaç duyulması
- ❖ Sanal dünya ve dindarlık arasındaki ilişkileri ele alan psikolojik temelli çalışmalara ihtiyaç bulunması

Bu araştırmanın ana amacı siber zorbalık mağduriyet ve dindarlık ilişkisinin nicel olarak ortaya çıkarılması ve betimlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda çalışmada 13-19 yaş aralığında bulunan katılımcıların siber zorbalık mağduriyet ve dindarlık yönetimleri ile bu değişkenler arasındaki ilişkiler ele alınmaktadır. Araştırma siber zorbalık/mağduriyet ile ilgili mücadelede literatüre dayalı yeni bilgiler vermektedir. Bunun yanı sıra Türkiye'de ve dünyada dindarlık korelasyonu kurularak yapılan siber zorbalık mağduriyet çalışmalarının verilerini bir araya getirmektedir. Ayrıca dindarlık siber zorbalık mağduriyet ilişkisi de ortaya konulmaktadır.

Literatür incelendiğinde siber zorbalık/mağduriyet ve dindarlık kavramlarının ayrı ayrı farklı değişkenler ve demografik özelliklerle ilişkilerinin incelendiği görülmüştür. Fakat ülkemizde her iki kavramın bir arada incelendiği araştırma pek az sayıdadır. Siber zorbalık/mağduriyet ve dindarlık arasındaki ilişkinin incelenmesinde 13– 18 Yaş aralığındaki ergenlerin katılımcı olarak seçilmesi ise bu araştırmaya alanındaki ilk olma özelliğini vermektedir. Araştırmanın bu yönüyle bundan sonra bu alanda yapılacak çalışmalara veri sağlayacağı düşünülmekte ve literatürdeki boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Ayrıca ülkemizde öğrenim gören gençlerin mevcut sosyal ve psikolojik parametrik değerlerinin bilinmesinin ülke geleceğinin daha sağlam temeller üzerine atılmasında etkili olacağını düşünmekteyiz. Diğer bir açıdan bilinçli ve farkındalığı gelişmiş bireylerin varlığı problemin azaltılması ve ortadan kalkması konusunda bize yardımcı olacak diye düşünmekteyiz.

1.3. Araştırmanın Hipotezleri

Ana Hipotez: Ergenlerde dindarlık düzeyi ile siber zorba olma arasında negatif bir ilişki vardır.

Alt Hipotezler:

- a. Yaş faktörü siber zorbalık açısından belirgin bir etkiye sahiptir. Buna göre yaş arttıkça siber zorba/ mağdur olma durumu azalış göstermektedir.
- b. Ergenlerdeki siber zorba/mağdur olma durumu ebeveyn tutumundan etkilenmektedir.
- c. Ergenlerde cinsiyet faktörü siber zorbalık açısından belirgin bir etkiye sahiptir. Buna göre kızlar daha fazla siber zorba/mağdur olmaktadır. Kızlar erkeklerden daha fazla siber zorbalık yapmaktadır. Ayrıca kızlar aynı zamanda siber zorbalık kurbanı da olmaktadır.
- d. Ergenlerde dini bilgi düzeyi ile siber zorbalık arasında negatif bir ilişki vardır.

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

- Araştırma 2021-2022 eğitim-öğretim yılı içerisinde Bursa ve İstanbul ilinde yaşayan 540 kişilik örneklemin görüşleri içinde ele alınmıştır. Bu nedenle evreninin bütününi temsil etmesi bakımından sınırlıdır.
- Bu araştırmada sosyodemografik değişkenler dindarlık, siber zorbalık ve mağduriyet ile ilişkili rapor edilen bulgular öz-bildirime dayalı ölçme araçlarının ölçtüğü kadarıyla sınırlıdır.
- Araştırma 13-18 yaş aralığındaki ergenleri ele alır. Gelişim dönemlerinin tamamını incelememesi bakımından sınırlıdır.
- Araştırmanın türü kesitsel olmakla birlikte yapıldığı zamanla sınırlıdır.

1.6. Araştırmanın Sayıltıları

- Araştırmanın örneklem grubunun gerekli evreni temsil ettiği kabul edilmektedir.
- Katılımcıların ölçek sorularına içten ve tarafsız olarak cevapladıkları kabul edilmektedir.
- Araştırmada kullanılan ölçme araçlarının olguyu ölçmede yeterli oldukları varsayılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE KONUyla İLGİLİ

ARAŞTIRMALAR

1. SİBER ZORBALIK

1.1. Zorbalık Tanımı

Zorbalık, bir kişinin kendisinden daha zayıf, güçsüz birisine karşı bilinçli bir şekilde uyguladığı tehditkâr davranışlar bütünüdür. Tehditkâr davranış fiziksel, psikolojik olabilir; gizli ya da açık olabilir. Tanımlamalarda genellikle zorbalık yapan birey zorba, zorbalığa uğrayan birey ise kurban olarak ifade edilmektedir.²³ Zorbalığı görüp sessiz kalan gruba ise ‘seyirci’ denilmektedir.²⁴

1.2. Zorbalık Türleri

1.2.1. Sözel Zorbalık

Kurbanı aşağılama, hakaret etme, tehditkâr davranma, fiziksel ve ahlaki açıdan karşı tarafı incitecek, kızdıracak lakaplar takma, küfretme vb. davranışlardır.

1.2.2. Fiziksel Zorbalık

Bu zorbalık çeşidi fiziksel temas içermektedir. Tekme-tokat atma, itekleme, yumruk atma, çimdikleme, dövme, başkalarının eşyalarına el koyma vb. davranışlardır.

1.2.3. Cinsel Zorbalık

Cinsel davranış içeren zorbalık çeşididir. Başkalarının cinsel bölgelerine dokunma, sözel olarak cinsel atıflarda bulunma vb. davranışlardır.

²³ Karolina Zwierynska, Dieter Wolke, Tanya S Lereya, “Peer Victimization in Childhood and Internalizing Problems in Adolescence: A Prospective Longitudinal Study”, *Journal of Abnormal Child Psychology*, 41(2), (2013), 309-323.

²⁴ Nancy Willard, (2005) “Educator s Guide to Cyberbullying and Cyberthreats :Respon- ding to the Challenge of Online social Aggression, Threats ,and Distress Retrived”, March 23 , 2006, from <http://www.csriu.org/cyberbully /. Docs / cbct educator.pdf>.

1.2.4. Psikolojik Zorbalık

Kurbanı gruptan soyutlayıcı şekilde davranmak, psikolojik şiddet uygulamak, yok saymak, ırk, cinsel kimlik, din, mezhep farklılıklarına vurgulayarak bireyi yalnızlaştırmak ya da incitmek için yapılan her türlü söz ve davranışlardır.

1.2.5. Siber Zorbalık

Belsey siber zorbalığı birtakım teknoloji araçları vasıtasıyla birey ya da grupça bir başkasına zarar vermek amacıyla planlanan maksatlı, düzenli aralıklarla yapılan ve düşmanca davranış olarak tanımlamıştır.²⁵

1.3. Siber Zorbalık Tanımları

Sanal zorbalık kavramı yerine elektronik zorbalık (electronic bullying), internet zorbalığı (internet bullying), internet tacizi (internet harassment) ve internet saldırganlığı (internet aggression) terimleri kullanılabilmektedir.²⁶ Siber zorbalık ile ilgili araştırmacılar çeşitli tanımlar yapmışlardır.

Patchin ve Hinduja, teknolojik aletler aracılığıyla kasıtlı ve düzenli aralıklarla yapılan zarar verme eylemleridir.²⁷

Lacey, zorbalığın teknolojik araçlarla yapılması olarak ifade ederken²⁸ Williard, teknolojik araçlarla başkalarına uygunsuz iletiler göndermek ve zorbalık yapma maksatlı kullanılması olarak tanımlar.²⁹ Bu çeşit zorbalık tehdit, küfürlü sözler gibi düşmanca mesajları içerir. Aynı zamanda kişilerin internet yazışmalarını izinleri olmaksızın inceleme, hesap şifrelerini ele geçirme, mağdur ile ilgili özel bilgileri paylaşma, bireyleri rahatsız eden ve utandıran içerikler gönderme, bu tarz görüntüler alma bunları paylaşma

²⁵ Belsey, "Cyberbullying: An Emerging Threat to the Always On Generation", <http://www.cyberbullying.ca>, (10.10.2006).

²⁶ Robin M. Kowalski, Susan P. Limber, "Electronic bullying among middle school students", *Journal Of Adolescent Health*, 41(6),(2007), s.22-30; Juliana Raskauskas, Ann D. Stoltz, "Involvement in traditional and electronic bullying among adolescents", *Developmental Psychology*, 43, (2007), s.564-575; Kirk R Williams, Nancy G Guerra, "Prevalence and Predictors of Internet Bullying", *Journal of Adolescent Health*, 41, (2007), s.14-21.

²⁷ Justin W. Patchin, Sameer Hinduja, *Bullies Move Beyond the Schoolyard. A preliminary look at Cyberbullying, Youth Violence and Juvenile Justice*, 4, (2006), s.148-169.

²⁸ Barbara Lacey, "Social Aggression: A Study of Internet Harassment, (Unpublished doctoral dissertation), Long Island University, ABD, 2007.

²⁹ Nancy E. Willard, *Cyberbullying and Cyberthreats*. U.S.A: Research Pres, 2007.

gibi davranışları da barındırmaktadır.³⁰ Arıcak sanal zorbalığı kişi ya da gruba teknolojik gereçler aracılığıyla yapılan zarar verme eylemleri olarak ifade etmektedir.³¹

Siber zorbalık sayılabilecek eylemlere misal oluşturacak çeşitli davranışlar şunlardır³²:

- Teknolojik iletişim mecralarında kurbanın dedikodusunu yapmak
- Kurbanın uygun olmayan görüntülerini çekmek ve sanal ortamda yayınlamak
- Hiçbir şey yokken birini sohbet odasından uzaklaştırmak
- Kişilere mahcubiyet hissettirecek web sayfaları oluşturmak
- Kurbanın sosyal medya hesaplarına aşağılayıcı ve tehditkar mesajlar ve fotoğraflar göndermek
- Kişileri zor duruma düşürecek sayfalar oluşturmak
- Teknolojik araçları kullanarak bireylere cinsel ve psikolojik şiddet içeren iletiler göndermek

Yukarıdaki maddelere ilaveten siber zorba eylemler içerisinde şu davranışları da sayabiliriz:³³

- Bireyleri gruptan dışlamak, onları yalnızlaştırıcı politikalar gütmek
- İnternette başkalarıyla alay etmek ve onlara lakap takmak
- Cinsel içerikli iletiler göndermek
- Sanal ortamdaki sohbetlerde küfür ve argo kullanmak
- Mesajlarda başkalarını tehdit etmek
- Bir kişiyi ısrarlı bir biçimde aramak
- İnternet ortamında birinin dedikodusunu yapmak ve bunu yaymak
- Bireylerin onaylamayacağı etiketler içeren siteler, sayfalar oluşturmak

³⁰ Baker, Kavşut, a.g.e., s.31-47; M. Nelson, “School Bullies Going High Tech”, <https://canoe.ca/NewsStand/LondonFreePress/2003/09/02/174030> , (11.29.2005).

³¹ Osman Tolga Arıcak, “Psychiatric Symptomatology As A Predictor Of Cyberbullying Among University Students”, *Eurasian Journal of Educational Research*, 34, (2009), s.167-184.

³² Çiğdem Topçu, Özgür Erdur-Baker, “Geleneksel Akran Zorbalığının, Siber Zorbalığının ve Bu İki Tip Zorbalık Türü Arasındaki İlişkinin Cinsiyet Açısından İncelenmesi”, *16.Ulusal Eğitim Bilimleri Kongre*, Tokat, 2007.

³³ Heidi Vandebosch, Katrien Van Cleemput, “Defining Cyberbullying: A Qualitative Research into the Perceptions of Respondents” 11(4), (2008), s.499- 503.

1.4. Siber Zorbalığın Türleri

Walker, sanal zorbalık türlerini aşağıdaki gibi gruplamıştır.³⁴

1.4.1. Siber Taciz

Çeşitli programlar kullanarak başkasının hesaplarını ele geçirmek, virüslü ileti gönderip hesaplarına zarar vermek, kişinin korkacağı gönderileri yollamak şeklinde sıralayabiliriz. Siber tacizde bireyi internette dolaşırken zarar verici iletileri görme ihtimali onun güvenli hissetmemesine ve sürekli kaygı yaşamasına neden olur.³⁵

1.4.2. Mutlu Tokat Atma

Kişinin zorbaca eylemlerini kaydederek bunu kaydedip yayma

1.4.3. Çevrimiçi Kavga Etme

İnternetteki sözlü kavgalardır. Zorba, çirkin ifadeler kullanarak mağduru tahrik etmektedir. Buradaki durumun çok ciddi sonuçları olabilir.

1.4.4. Cinsel İleti Paylaşımı

Bireylerin uygun olmayan, onlara mahcubiyet yaşatacak, onları rahatsız edecek görüntülerinin cinsel istismara neden olacak şekilde başkalarıyla paylaşılması, yayılması.

1.4.5. İftira

Bireyler hakkında gerçeklik payı bulunmayan söylentiler çıkarıp bunları yaymak. Bu doğrudan kişilere gönderilerek yapılabilir.

Değişimleme: Zorbanın kurbanı kendisiyle ilgili özel bilgileri söylemesini ve görüşmek için zorlaması ya da kurbanı sözleriyle tahrik etmesi.

Kendi Kimliğini Gizlemek: Casus yazılım programlarıyla bireyin hesaplarını kullanarak sahte ilişkiler kurmak, kişinin zararına olacak işlere sebep olmak Willard bu tanımlara ‘sanal tehdit’i yani bireyleri taciz edici, korkutucu, küçümseyici, alaya alıcı söylem ve konuşmaları da eklemiştir.³⁶

³⁴ Jenny L. Walker, *Contextualized Rapid Resolution Cycle Intervention Model for Cyberbullying*, (Basılmamış Doktora Tezi), Arizona State Üniversitesi, 2007.

³⁵ Willard, *Cyberbullying and Cyberthreats: Responding To The Challenge Of Online Social Aggression*

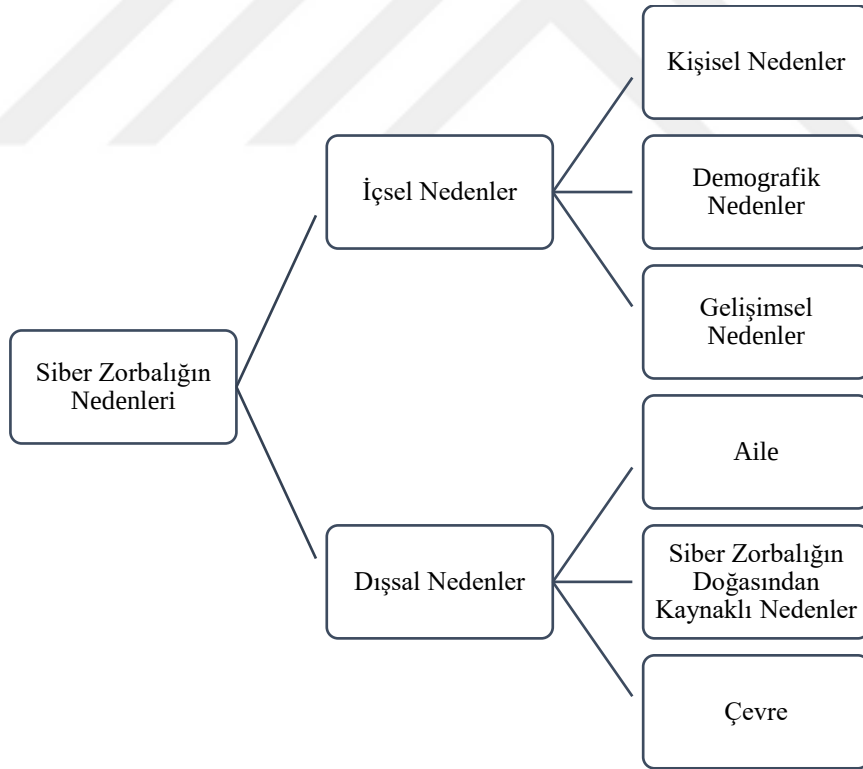
³⁶ Nancy Willard, "Cyberbullying and cyberthreats." Washington: US Departement of Education, 2005.

1.5. Siber Zorbalık Nedenleri

İnsan sosyal bir varlıktır. İçinde bulunduğu çevre ile uyumlu birliktelikler ister. Bu durum özellikle ergenlik döneminde hayati bir önem taşır. Ergenin sosyal gelişiminin en önemli noktalarından biri içinde bulunduğu grup tarafından onay alır şekilde davranmayı öğrenmesidir. Fakat çevresinin onaylamadığı davranışlar sergilemesi onu yalnızlığa sürükler. Gruptan dışlanan bireyler kendilerini ispatlayabilmek için sanal ortamlarda zorbalık davranışlarına başvurabilir.

Ayrıca kurbanla siber zorbanın göz göze olmaması zorbanın hareketlerinde daha çok cesaretlenmesine yol açmaktadır. Bazı araştırmacılar ise zorbalığın altında yatan nedenin güvensiz hissetme ya da öfke olduğunu belirtir.³⁷

Siber zorbalığın pek çok nedeni bulunmaktadır. Bu konuda birçok araştırmacı nedenleri üzerinde çalışmıştır. Belirledikleri nedenler aşağıdaki tabloda özetlenmiştir. (Şekil 1).

Şekil 1 Siber Zorbalığın Nedenleri

³⁷ Hoff, Mitchell, a.g.m., s. 652-665.

1.5.1. İçsel Nedenler

1.5.1.1. Kişisel Nedenler

Her yapılan davranışın bir nedeni vardır. Siber zorba olan bir ergenin de eylemlerinin arkasında bir neden yatmaktadır. Siber zorba olan bir kişi, genellikle güçlülüğünü göstermek, uğradığı akran zorbalığının öcünü almak, sadist duygularla hareket etmek, sıklıganlığını gidermek, birini sevmemek ya da ona karşı nefret duyguları beslemek, başkalarının ilgisini kendi üzerine çekmek, sanal ortamda fazla vakit harcamak, sanal kurban olduğu zamanların intikamını almak, kişilerin din, soy, görünüş, cinsel tercih, fikirlerine karşı peşin hükümde bulunmak, başkaları üzerinde otorite kurmak, zorba olduğu zaman dikkat çekici ve güçlü olacağını düşünmek, kırgınlık, kıskançlık, itimsatsızlık gibi duygulara baş etmek için siber zorbalık yapmaktadır.³⁸

İnternet üzerinden yapılan yazışmalar esnasında karşı cinsiyeti ifade etme, cinsel ilişkiye davet etme, kavgaya etme gibi durumlar da meydana gelmektedir. Bazı ergenler biten duygusal ilişkilerin ardından öç alma hissiyle bazıları kıskançlık duygularıyla siber zorbalık yapabilmektedir.³⁹ Kişiler bazen yaptıkları hareketlerin zorbalık olduğunun farkında değildirler.⁴⁰

Başka bir araştırma sonucuna göre kişilerin itaatkarlık düzeyi ne kadar fazlaysa sanal zorbalık yönelimleri de o kadar fazladır. Söz konusu bu bireyler sosyal hayattan fazla doyum alamazlar ve bu açığı kapatmak için ise küçümseme, tehdit etme, ürkütme tarzı sanal zorbalık eylemlerine başvururlar.⁴¹

³⁸ Arıca, a.g.e., s.167-184; Sameer Hinduja, Justice W. Patchin, "Bullying beyond the schoolyard preventing and responding to cyberbullying", Corwin: The United States of America, 2015; Robin M Kowalski, Susan P Limber, Patricia W. Agatston, *Cyberbullying*, The UK: Blackwell, 2008 ; Qing Li, "Bullying in the new playground: Research into cyberbullying and cyber victimisation", *Australasian Journal of Educational Technology*, 23(4), (2007), s.435-454; Qing Li, "Cyberbullying in high schools: A study of students' behaviors and beliefs about this new phenomenon", *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 19(4),2, (2010), s.372- 392; Faye Mishna, Charlene Cook, Tahany Gadalla, Joanne Daciuk, Steven Solomon, "Cyber bullying Behaviors among Middle and High School Students". *American Journal of Orthopsychiatry*, 80(3), (2010), s.362-374; Çiğdem Topçu, Ali Yıldırım, Özgür Erdur- Baker, "Cyberbullying @ schools: What do Turkish adolescents think?", *Int J Adv Counselling*, 35, (2013), s.139-151.

³⁹ Murat Özdemir, Filiz Akar, "Lise Öğrencilerinin Siber zorbalığa ilişkin Görüşlerinin Bazı Değişkenler Bakımından İncelenmesi", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 17(4), (2011), s.605-626.

⁴⁰ Faye Mishna, Charlene Cook, Tahany Gadalla, Joanne Daciuk, Steven Solomon, a.g.e., s.362-374.

⁴¹ Adem Peker, Yüksel Eroğlu, Nihan Çitemel, "Boyun Eğici Davranışlar ile Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyet Arasındaki İlişkide Cinsiyetin Aracılığının İncelenmesi", *Uluslararası İnsanlar Bilimleri Dergisi*, 9(1), (2012), s.206-221.

Günümüzde ergenler derslerine yardımcı olması, güvenlik, akranları tarafından kabul görme isteği, sosyal medyanın yaygınlaşması, internet üzerinden kolayca para kazanma isteği gibi sebeplerle cep telefonu kullanmaktadır. Hatta cep telefonu olmayan ergen anormal olarak algılanmakta ve akranları içinde sorunlar yaşamaktadır. Baker ve Kavşut (2007) ‘un araştırmalarına göre siber zorbalık genellikle akranlar arasındaki sorunlardan biridir⁴² ve internette fazla zaman geçirmek ergenlerin siber zorba-siber mağdur olma ihtimalleri daha da artmaktadır.⁴³

1.5.1.2. Demografik Nedenler

Siber zorbalıkta yaş ve cinsiyet etkindir. Çalışmalar kızların erkeklere göre daha az siber zorba olduğunu göstermiştir.⁴⁴ Ve yine yaşı küçük çocukların büyüklere nazaran daha az sanal zorba davranışlarla karşılaştığını ortaya çıkarmıştır.⁴⁵

1.5.1.3. Gelişimsel Nedenler

Ergenlik fiziksel, sosyal, psikolojik, biyolojik, bilişsel açıdan değişimin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde gençler dürtülerini kontrol etmekte zorlanırlar. Bu muhakeme eksikliği onları siber zorba olmaya açık hale getirir. Dürtüsel hareket eden gençler yaptıkları hareketlerin sonuçlarını öngöremezler. Bu da onları sanal zorba olmaya sevk edebilir.

⁴² Baker, Kavşut, a.g.e., s.31-47.

⁴³ Margaret C. Gardner, *Principals Perceptions of Cyberbullying Policies in Selected Florida Middle Schools*, (Doktora Tezi), Florida: University of Central Florida, College of Education, 2010.

⁴⁴ Erdur Baker, Kavşut, a.g.e., s. 31-42; Harun Yılmaz, “Cyberbullying in Turkish middle schools: An exploratory study”, *School Psychology International*, (2011), s.1-10; Metin Kocatürk, *Ortaokul öğrencilerinde akran zorbalığı ile siber zorbalık arasındaki ilişkinin incelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2014.

⁴⁵ Gustavo S Mesch, “Parental mediation, online activities, and cyberbullying”, *Cyberpsychology & Behaviour*, 12(4), (2009), s.387-393; Sedat Özel, *Lise öğrencileri arasında siber zorbalık, siber mağduriyet, depresyon ve benlik saygısı ilişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2013; Megan Price, John Dalglish, “Cyberbullying: Experiences, impacts and coping strategies as described by Australian young people”, *Youth Studies Australia*, 29(2), (2010), s.51-59; Robert Slonje, Peter K Smith, “Cyberbullying : Another main type of bullying?”, *Scandinavian Journal of Psychology*, 49,(2008), s.147-154; Williams, Guerra, a.g.m., s.14-21.

1.5.2.Dışsal Nedenler

1.5.2.1. Aile

Li' nin araştırmasına göre sanal zorba davranışlar sergilemenin arkasında yatan etmenler şunlardır:⁴⁶

- Ailenin çocuğuna karşı olumsuz örnek oluşturabilecek davranışlar sergilemesi ve çocuğun da gördüğünü uygulamak istemesi
- Gençlerin evde kontrolsüz bir şekilde internet kullanmaları
- Zayıf aile bağları
- Anne babanın ebeveynlik tutumunun aşırı hoşgörölü ve izin verici tarzda olması
- Ergenin anne babasıyla sürekli çatışma halinde olması ve iletişim becerilerinin eksik olması

1.5.2.2. Siber Zorbalığın Doğasından Kaynaklanan Nedenler

Sanal zorbalık teknolojik araçlar vasıtasıyla yapılır. Bu durum sanal zorbaların kimliğini gizlemesine olanak sağlar ve onların işlerini kolaylaştırır. Bu sahte kimlik zorbayı bulmayı güçleştirir ve onu emniyette hissettirir. Ayrıca kurbanla hiç yüz yüze gelemeyen zorba mağdurun üzerindeki yıkımları, psikolojik sarsıntıları görememektedir. Saydığımız bu nedenler sanal zorbalığa yol açar.⁴⁷

1.5.2.3. Çevre

Sanal zorbalık çevreden kaynaklı da olabilir. Calvete ve arkadaşlarının çalışmasına göre bireyin siber zorba davranışları çevresi tarafından ne kadar desteklenirse bu tarz eylemler o kadar artar. Aynı araştırmaya göre gençlerin sosyal arkadaş çevresi azaldıkça sanal zorbalık eylemlerinin arttığı tespit edilmiştir.⁴⁸ Ayrıca sanal zorbanın, arkadaş çevresinde popüler ve saygın olmak, onlar tarafından onaylanmak için de bu tarz davranışlara başvurduğu gözlemlenmiştir.⁴⁹

⁴⁶ Li, *Cyberbullying in high schools: A study of students' behaviors and beliefs about this new phenomenon*, s.372- 392.

⁴⁷ Hinduja, Patchin, *Bullying beyond the schoolyard preventing and responding to cyberbullying*, s.372-392; Kowalski, Limber, Agatston a.g.e; Topçu, Yıldırım, Erdur- Baker, a.g.e., s.139-151.

⁴⁸ Esther Calvete, Izaskun Orue, Ana Estévez, Lourdes Villardón, Patricia Padilla, "Cyberbullying in adolescents: Modalities and aggressors profile", *Computers in Human Behavior*, 26(5), (2010), 1128-1135.

⁴⁹ Bülent Dilmaç, "Psychological needs as a predictor of cyber bullying: A preliminary report on college students", *Educational Sciences: Theory and Practice*, 9(3), (2009),s.1307-1325; Kristen Varjas, Jasmine Talley, Joel Meyers, Leandra Parris, Hayley Cutts, "High school students perceptions of

1.6. Siber Zorbalık/Mağduriyet Araçları

Sanal zorbalık elektronik ortamda çeşitli dijital araçlar kullanılarak yapılmaktadır. Sanal zorbalığın bu özelliği onu geleneksel zorbalıktan ayırır. Aynı zamanda bu durum zorbanın mağdura her zaman ulaşmasına neden olmaktadır. Sanal zorbalık için kullanılan uygulamaların bazıları şunlardır; çeşitli oyun siteleri, Yık Yak, Secret, Whisper.⁵⁰ Son zamanlarda Instagram, Twitter, Facebook, Swarm ve Snapchat gibi sosyal medya hesapları aracılığıyla da zorbalık yapılmaktadır. Ayrıca Youtube gibi video paylaşım platformları da bu duruma ortam hazırlamaktadır.⁵¹

Şekil 2: Siber Zorbalık/ Mağduriyet Araçları

1.6.1. Anlık Mesajlaşma

Whatsapp, e-posta gibi online olarak da kullanılabilen uygulamalar aracılığıyla ikili ya da grup şeklinde yapılan mesajlaşmalardır.⁵² Siber zorba mağdura tehdit, küfür, nefret söylemi, gayri ahlaki, cinsellik içeren iletiler göndermektedir. Aynı zamanda sanal

motivations for cyberbullying: An exploratory study”, *Western Journal of Emergency Medicine*, 11(3), (2010), s.269- 273.

⁵⁰Sameer Hinduja, Justice W. Patchin, *Cyberbullying: identification, prevention, and response*, Cyberbullying Research Center,2014, www.cyberbullying.org (11.05.2017); Rabecka Cowen Forssell, “Exploring cyberbullying and face-to-face bullying in working lifePrevalence, targets and expressions”, *Computers in Human Behavior*, 58, (2016), s. 454- 460.

⁵¹Elizabeth Byrne, Judith A Vessey, Lauren Pfeifer, “Cyberbullying and social media: Information and interventions for school nurses working with victims, students, and families”, *The Journal of School Nursing*, 34(1), (2018), s.38-50; Kassandra Gahagan, Mitchell J. Vaterlaus, Libby R. Frost, “College student cyberbullying on social networking sites: Conceptualization, prevalence, and perceived bystander responsibility”, *Computers in human behavior*, 55, (2016), s.1097-1105.

⁵² Christine Suniti Bhat, “Cyber bullying: Overview and strategies for school counsellors, guidance officers, and all school personnel”, *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 18(01), (2008), s. 53-66.

zorba, mağdurun sosyal medya hesap giriş bilgilerini ele geçirip kendi menfaati adına kullanabilmektedir. Bu özel bilgiler aracılığıyla kurbanı şantaj yapabilmektedir.⁵³

1.6.2. Cep Telefonu

Sanal zorba, cep telefonu aracılığıyla kurbanın izni olmadan çektiği görüntüleri kişiyi kötü hissettirmek amacıyla paylaşmaktadır.⁵⁴ Buna ek olarak zorba, kurbanın kimliğini kullanarak başkalarından para talep edebilmekte, yalan söyleyip, iftira atabilmektedir.

1.6.3. Çevrimiçi Oyunlar

İnternette gençlerin çevrimiçi olarak oynayabilecekleri pek çok oyun vardır. Bu oyunların bazılarını tek kişi bilgisayara karşı oynayabilmekteyken, bazılarını ise grup halinde koordine bir şekilde bilgisayara karşı oynanabilmektedir. Bu tarz oyunlar bireylere çevrimiçi sohbet olanağı da sağlamaktadır bu da bireylerin birbirleriyle iletişimlerinde sahte kimlik kullanmalarının önünü açmaktadır. Başka birinin kimliğine bürünmek gençlerin daha aşağılayıcı, agresif, tehditkar ve saygısız bir dil kullanmalarına neden olmaktadır. Gerçek insanların olduğu bu sanal alem bir süre sonra bireylerin zihinlerinde karışıklığa neden olmaktadır yani gerçek oyuncularını sanal zanneden bireyler daha saldırgan olabilmektedirler.⁵⁵

1.6.4. Bloglar

Bireylerin istedikleri herhangi bir konuda bir yöntem olmaksızın bir içerik veya başlık kurarak paylaştıkları web sayfalarıdır. Paylaşım açılan içerik hakkında yazar fikrini beyan eder sonrasında diğerleri de yorum da bulunur ayrıca bu sayfalara anket ve görüntülü içerik de eklenebilmektedir. Ama sanal zorbalar, blogları bireylerin özel hayatlarına girip onları ifşa etmek, insanlarla dalga geçmek, onları mahcup etmek ve onurlarını kırmak için kullanabilmektedirler.⁵⁶

⁵³ Kowalski, Limber, Agatston, a.g.e.

⁵⁴ Bhat, a.g.m., s.53-66.

⁵⁵ Willard, *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*; Kowalski, Limber, Agatston, a.g.e.

⁵⁶ Bhat, a.g.m., s.53-66; Kowalski, Limber, Agatston, a.g.e.

1.6.5. Forumlar

Belli bir konuda bireylerin fikirlerini söyledikleri ve birbirlerinin sorunlarına çare aradıkları ancak eş zamanlı olmayan platformlardır. Forumların üyelik için birtakım kuralları vardır. Bir rumuz ve şifreyle üye olunulabilen bloglarda zamanla arkadaşlıklar kurulabilir ancak bazen de kişiler siber zorbalığa uğrayabilmektedir. Siber zorbanın kullandığı takma isim onun daha saygısız tavırlar sergilemesine neden olmaktadır.⁵⁷

1.6.6. E-posta

Elektronik posta bireylere aynı veya farklı zamanlarda mesajlaşma olanağı sağlar. Zorbalar sahte kimlik kullanarak pek çok hesap açabilir, yakalanma endişesi taşımadıkları için mağduru yıpratıcı iletiler gönderebilirler.⁵⁸ E-postadaki bilgiler bir 3. kişinin eline geçmesi durumunda özel hayatın ihlal edilmesi şeklinde değerlendirildiği için sanal zorbalık gerçekleşmiş olur.⁵⁹

1.6.7. Sohbet Odaları

Tüm bireylere açık olan, herkesin ortak bir konudaki görüşlerini eş zamanlı olarak beyan ettiği platformlardır. Buradaki konuşmalar genellikle yazılı olur ancak imkanlar elverirse görüntülü konuşmalar da yapılabilir.⁶⁰ Üyeler istedikleri arkadaşlarını konuşmaya davet edebilir, istemedikleri bireyleri konuşmadan atabilirler.⁶¹ Diğer platformlarda olduğu gibi burada da sanal zorbalık tehlikesi vardır. İftira, ötekileştirilme, özel hayatların açığa çıkarılması, hararetli tartışmalar yapılmaktadır.

1.6.8. Web Siteleri

Zorba kurban ile ilgili aşağılayıcı bilgileri ve görselleri başkalarıyla paylaşmak amacıyla web sitesi kurmaktadır.⁶² Örneğin arkadaşının herhangi bir fotoğrafının üzerinde oynamalar yaparak kurbanı cinsel açıdan cezbedici bir hale getirebilmekte ve kişinin

⁵⁷ Erkan Yaman, Yüksel Eroğlu, Adem Peker, (2011). *Okul zorbalığı ve siber zorbalık*. İstanbul: Kaknüs, 2011.

⁵⁸ Vanessa Rogers, *Cyberbullying: activities to help children and teens to stay safe in a texting, twittering, social networking world*, London: Jessica Kingsley, 2010.

⁵⁹ Kowalski, Limber, Agatston, a.g.e.

⁶⁰ Kowalski, Limber, Agatston, a.g.e

⁶¹ Sheri Bauman, "Cyberbullying: A Virtual Menace", National Coalition Against Bullying National Conference, Melbourne, 2-4 Kasım 2007.

⁶² Willard, *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*.

iletişim bilgilerini web sitelerinde paylaşmaktadır. Web sitelerinde yapılan bir başka zorbalık türü ise ‘sınıftaki/okuldaki en  irk n/pasif/sıradan kişisini belirlemek üzerine yapılan anketlerdir. Bu seçimlerdeki amaç kurbanı aşağılamak ve incitmektir.⁶³

1.6.9. Sosyal Ağı Siteleri

Sosyal ağı siteleri, kişilerin kendilerini tanıtacak düzeyde bilgiyle profil oluşturmaları ve diğ r insanlarla iletişim kurdukları mecralar olarak tanımlanır. Bu siteler kişilere öz geçmişleri, anıları, partnerleri, hobileri, düşünceleri, karşı çıktığı fikirleri ya da bir mevzu hakkında görüntü, video paylaşma imkanı sağlar.⁶⁴ Bu durum birbirinden fiziksel olarak uzakta kalan insanların aralarındaki duygusal bağın zayıflamasını önlerken paylaşılan özel bilgiler bazı güvenlik problemlerine de neden olur. Sanal zorba gerçek kimliğini saklayarak pek çok hesap açabilir ve kurbanın iyi niyetini suiistimal edebilir. Instagram, Skype, Facebook, LinkedIn, Twitter, Flixter, Friendster, Myspace vb sosyal ağlar sanal zorbalık için çok elverişli mecralardır ve kullanımı gittikçe artmaktadır.⁶⁵

1.7. Siber Zorbalığın Etkileri

Literatürde sanal zorbalığın etkileri kurban ve zorba açısından ayrı ayrı incelenmektedir. Kurban  zerindeki etkiler dört ana başlık altında toplanabilir.

şekil 3: Siber Zorbalığın Etkileri

⁶³ Kowalski, Limber, Agatston, a.g.e

⁶⁴ Hinduja, Patchin, *Bullying beyond the schoolyard preventing and responding to cyberbullying*.

⁶⁵ Rogers, a.g.e.

1.7.1. Psikolojik Etkiler

Siber zorba mağduru ergenler mutsuzluk, utanç, aşağılanmışlık, çaresizlik, öfke, intikam, kaygı ve korku hissederek odaklanma problemleri yaşarlar.⁶⁶ Daha özel bir çalışmada mağdur kızlar aşağılanmışlık, mağdur erkekler nefret ve intikam duygularını taşıdıkları ortaya çıkmıştır. Mağdur erkek ve kızların ortak hissi ise öfkedir.⁶⁷ Zorbalığa maruz kalmış kişilerde sosyal anksiyete görülmektedir.⁶⁸ Bir başka araştırma sonucuna göre siber mağdurluk deneyimi yaşamış bireylerin yaşamamış olanlara nazaran daha çok psikiyatrik semptom gösterdikleri ortaya çıkmıştır.⁶⁹ Sanal zorbalığın en tahripkar ve tehlikeli etkisi ise intihardır. Çalışmalar siber kurbanların intihar fikrine daha eğilimli olduğunu göstermiştir.⁷⁰

1.7.2. Sosyal Etkiler

Siber zorbalığa uğrayan kişilerin sosyal hayatlarında da birtakım sıkıntılar meydana gelmektedir. Siber kurban olan ergenler akranlarından uzaklaşmakta⁷¹ akranları ile hiçbir şey paylaşmamakta,⁷² kurban olan gençlerin özsaygılarında büyük düşüş yaşanmaktadır.⁷³ Sanal zorbaların sahte kimlik kullanmaları mağduru en yakınlarından,

⁶⁶ Tanya Beran, Qing Li, "Cyber-harrasment : A new method for a behavior" , *Journal of Educational Computing Research*, 32(3), (2005),s. 137-153; Emel Baştürk-Akça, İdil Sayımer, Seda Ergül, "Ortaokul öğrencilerinin sosyal medya kullanımları ve siber zorbalık deneyimleri: Ankara örneği", *Global Media Journal TR Edition*, 5(10), (2015),s.71-86; Francine Dehue, Catherine Bolman, Trijntje Völlink, "Cyberbullying: Youngsters experiences and parental perception" *Cyberpsychology and Behavior*, 11 (2), (2008), s. 217-223; Patchin, Hinduja, *Bullies move beyond the schoolyard a preliminary look at cyberbullying*, s.148-169; Sandra P. Thomas, "From the editor—the phenomenon of cyberbullying", *Issues in Mental Health Nursing*, 27(10), (2006) ,s.1015-1016.

⁶⁷ Mustafa Şahin, Serkan Volkan Sarı, Ömer Özer, Serhan Hatip Er, "Lise öğrencilerinin siber zorba davranışlarında bulunma ve maruz kalma durumlarına ilişkin görüşleri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, (2010),s. 257-270.

⁶⁸ Jaana Juvonen, Elisheva F Gross, "Extending the School Grounds? Bullying Experiences in Cyberspace", *Journal of School Health*, 78 (9), (2008), s.496-505.

⁶⁹ Arıcak,a.g.m., s.167-184.

⁷⁰ Sameer Hinduja, Justin W. Patchin, "Bullying, cyberbullying, and suicide", *Archives of Suicide Research*, 14(3), (2010), s.206-221.

⁷¹ Willard, *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*.

⁷² Merve Sezer, İsmail Şahin, Ahmet Oğuz Aktürk, "Cyber bullying victimization of elementary school students and their reflections on the victimization", *Human Science and Engineering*, 7(12), (2013), s.1989-1992.

⁷³ Robert Didden, Ron H J Scholte, Hubert Korzilius, Jan M H De Moor, Anne Vermeulen, Mark O'Reilly, Russell Lang, Giulio E Lancioni,(2009) "Cyberbullying among students with intellectual and developmental disability in special education settings", *Developmental Neurorehabilitation*, 12(3), 146-151; Veronika Sleglova, Alena Cerna, "Cyberbullying in adolescent victims: Perception and coping". *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 5(2),(2011), s.4; Thomas, a.g.e., s.1015-1016.

çevresinden şüphelenir hale getirmektedir bu da sosyal kaygıyı tetikleyici rol oynamaktadır.⁷⁴ Sosyal kaygı ise; içe dönük, benlik saygıları ve özgüvenleri düşük bireyler meydana getirmektedir.

1.7.3. Akademik Etkiler

Sanal zorbalığa uğrayan kurbanlar üzerinde şu tarz akademik etkiler gözlenir: Odaklanma problemi, ders notlarında düşme, kendini savunma amaçlı yanında kesici alet ya da silah taşıma, alkol kullanımı. Hinduja ve Patchin'in yaptığı bir araştırmada ise söz konusu grupta derslere devamsızlık, kopya çekme davranışı, birbirlerine karşı fiziksel müdahalede bulunma davranışı gözlemlenmiştir.⁷⁵

1.8. Geleneksel Akran Zorbalığı ile Siber Zorbalık Arasındaki İlişki

Geleneksel anlamdaki akran zorbalığı şu şekilde tanımlanmıştır: Kendinden zayıf ve savunmasız kişilere yapılan duygusal ve sözel baskılardır. Bu baskıcı davranışlara fiziksel müdahale ve tehdit de eklenebilir.⁷⁶ Olweus zorbalığı doğrudan ve dolaylı (ilişkisel) zorbalık olmak üzere ikiye ayırmıştır.⁷⁷ Erkekler genellikle fiziksel müdahaleyi, kızlar ise iftira, dedikodu yayma gibi dolaylı zorbalık türünü kullanmaktadırlar.⁷⁸

Siber zorbalık ve geleneksel zorbalığın birtakım farklılıkları bulunmaktadır. Bunlardan biri mağdurun seçimi konusundadır. Geleneksel zorbalıkta kurban genellikle güçsüz olmasına karşı sanal zorbalıkta böyle olmak zorunda değildir. Planlanan durumun gerekçesine göre zayıf, genç, tecrübesiz, kız mağdurlar hedef seçilmektedir.⁷⁹

Siber zorbalık ile akran zorbalığı arasında birtakım benzerliklerde bulunmaktadır. Juvonen ve Gross'un yaptığı çalışmada öğrencilerin %85'i hem okulda hem sanal ortamda zorbalığa uğramıştır. Yani okulda kurban olan çocuk sanal ortamda da kurban

⁷⁴ Juvonen, Gross, a.g.e., s.496-505.

⁷⁵ Sameer Hinduja, Justice W. Patchin, "Offline consequences of online victimization: School violence and delinquency", *Journal of School Violence*, 6(3),(2007), s. 89-112.

⁷⁶ Dan Olweus, "Bullying among school-children : Intervention and prevention in R.Peters ,R" Mc Mahon, V.Quinsey (Eds) *Aggression and Violence Throughout the Life Span* Newbury Park ,CA ;Sage (1992).

⁷⁷ Dan Olweus, "Bullying at School: What We Know and What We can Do", Williston ,VT : Blackwell,(1993).

⁷⁸ Tonja R Nansel, vd. "Aggression behaviors among Us youth :Prevalence and association with psychosocial adjustment", *Journal of American Medical Association*, 285, (2001), s.2094-2100.

⁷⁹ Heidi Vandebosch, Katrien Van Cleemput, a.g.e., s.499-503.

olmaya devam etmektedir. Üstelik yaşanan mağduriyet türü de aynıdır. Bunlar küfretme, lakap takma, dedikodu yapma ve hakaret etme şeklinde devam etmektedir. Sanal mağdurun üçte ikisi zorbasını tanımaktadır. Zorbaların yarısı okulda da zorbalık yapan çocuklardır.⁸⁰

Dehue, Bolman ve Völlink'in çalışmasına göre okulda zorbalık yapan çocukların büyük bir çoğunluğu internet ortamında da zorbalık yapmaktadır.⁸¹ Ybarra, Diener-West ve Leaf'in araştırmasına katılanların %36'sı aynı zamanda hem akran zorbalığı hem de sanal zorbalık kurbanı olmuşlardır.⁸²

1.9. Siber Zorbalık ile Yaş Değişkeni Arasındaki İlişki

Araştırmacılar siber zorbalık ve mağduriyet arasında yaşa bağlı bir ilişkinin olup olmadığını incelemişlerdir. Tabi bunu sadece yaş değişkeniyle sınırlayamayız. Her yaştan birey hem mağdur hem kurban olabilmektedir ancak çoğu çalışma ergen grubuyla yapılmıştır. Yapılan araştırmaların bir kısmında siber zorbalık ile yaş değişkeni arasında bir ilişkinin var olduğu görülmüştür. Araştırmaların geri kalan kısmında ise herhangi bir korelasyon olmadığı görülmüştür. Sanal zorbalık ile yaş değişkeni ilişkisini inceleyen çalışmaların bazılarının sonuçları aşağıda verilmiştir.

Williams ve Guerra' nın 11, 14, 17 yaşlarındaki öğrencilerle yaptığı geniş katılımlı bir araştırmaya göre 11 yaşındaki çocukların sanal zorbalığa dahil olma düzeylerinin diğer yaş gruplarındaki çocuklara göre en düşük seviyede olduğu bulunmuştur. Yine aynı çalışmaya göre sanal zorbalığın 14 yaşındaki çocuklarda en fazla olduğu 17 yaşındaki çocuklarda ise daha azaldığı saptanmıştır.⁸³

Slonje ve Smith çalışmasına ortaokul ve lise kademelerindeki öğrencileri katılımcı olarak belirlemiştir. Çalışmasında sanal zorbalık mağdurlarının oranını ortaokul kademesinde %17.6 lise kademesinde %3.3 olarak saptamıştır. Sanal zorba düzeyi ise ortaokulda %12 lisede ise %8'dir.⁸⁴

⁸⁰Juvonen, Gross, a.g.e., s.496-505.

⁸¹ Dehue, Bolman, Völlink, a.g.m., s.217-223.

⁸² Michele L Ybarra, Marie Diener – West, Philip J Leaf, "Examining the overlap in internet harrasment and school bullying : İmplications for school intervention", *Journal of Adolescent Health* 41,(2007), s.42- 50.

⁸³ Williams, Guerra, a.g.m., s.14-21.

⁸⁴ Slonje, Smith, a.g.e., s.147-154.

Kowalski ve Limber 12, 13, 14 yaşlarındaki çocuklarla yaptığı araştırmada 12 yaşındaki çocukların en az sayıda zorbalık kurbanı oldukları belirlenmiştir. Yaşları büyüdükçe zorbalığa uğrama ihtimalleri artış göstermektedir.⁸⁵

Ülkemizde de siber zorbalığın yaygınlığı ve yaş ile ilişkisini inceleyen çalışmalar yapılmıştır. Erdur-Baker ve Kavşut'un çalışmasına göre çalışmaya katılan 14-19 yaşlarındaki ergenlerin %30'u sanal zorba kurbanı olduğu saptanmıştır.⁸⁶ Arıcak'ın ergen öğrencilerle yaptığı bir çalışmada, çalışmaya katılan öğrencilerin %35'i siber zorba olduğu, %23'ünün hem zorbalık yaptığı hem de kurban olduğu, %5'inin ise sadece siber mağdur olduğu saptanmıştır.⁸⁷ Aksaray, sanal zorbalığın 11-16 yaşları arasında en fazla olduğu ve çocukların yaşları arttıkça sanal zorbalığın azaldığını tespit etmiştir.⁸⁸

Sanal zorbalık ile yaş değişkenini inceleyen bazı araştırmalarda ise iki değişken arasında herhangi bir ilişki bulunmamıştır.⁸⁹

Hem ülkemizdeki hem başka ülkelerdeki çalışmalar gösteriyor ki; sanal zorbalık ve mağduriyet ergenlerde azımsanamayacak boyutlara ulaşmıştır. Araştırmaların büyük bir çoğunluğuna göre siber zorbalığın 13 ve 14 yaş gruplarında artış gösterdiğini görmekteyiz. Bu sebeple ortaokulda çalışan öğretmenlerin ve öğrenci velilerinin gereken tedbirleri almaları ve farkındalığının artırılması çok büyük önem taşımaktadır.

1.10. Siber Zorbalık ile Cinsiyet Arasındaki İlişki

Siber zorbalık ve cinsiyet arasındaki ilişki incelendiğinde çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Çalışmalar siber zorba olmanın cinsiyetle ilişkisi ve siber mağdur olmanın cinsiyetle ilişkisi şeklinde ayrılmaktadır. Siber zorba olma ile Bayram ve arkadaşlarının yaptığı araştırmada kadınların %66'sının hiç siber zorba olmadığını, erkeklerin %51'inin

⁸⁵ Kowalski, Limber, a.g.e., s.22-30.

⁸⁶ Erdur-Baker, Kavşut, a.g.e., s.31-42.

⁸⁷ Tolga Arıcak, Sinem Siyahhan, Ayşegül Uzunhasanoğlu, Sevdâ Sarıbeyoğlu, Songül Çıplak, Nesrin Yılmaz, Cemil Memmedov, "Cyberbullying Among Turkish Adolescents", *CyberPsychology & Behavior*, 11(3),(2008), s.253-261.

⁸⁸ Semra Aksaray, "Siber Zorbalık", *Ç.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2), (2011), s.405-432.

⁸⁹ Tanya Beran, Qing Li, "The relationship between cyber bullying and school bullying", *Journal of Student Wellbeing*, 1, (2007), s.15-33; Juvonen, Gross, a.g.e., s.496-505; Justin W. Patchin, Sameer Hinduja, "Cyberbullying and Self-esteem", *Journal of School Health*, 80 (12),(2010), s.614-621; Janis Wolak, Kimberly J. Mitchell, David Finkelhor, "Does Online Harrasment Cons- titute Bullying? An Exploration of Online Harrasment by Known Peers on Onlineonly Vontacts", *Journal of Adolescent Health*, 41,(2007), s.51- 58.

hayatlarında en az bir kere zorba olduklarını tespit etmişlerdir.⁹⁰ Dilmaç’a göre ise kadınlar erkeklere göre daha az siber zorba olmaktadır.⁹¹ Bu araştırmayı destekleyen başka araştırmalar da mevcuttur.⁹² Erdur Baker bu durumun nedeninin Türkiye’deki kadınların erkeklere göre daha fazla gözetim altında olmaları ve erkeklerin saldırgan davranışlarının kadınlarınkinden daha fazla tolere edilmesi olabileceğini söylemektedir.⁹³

Bazı çalışmalarda erkeklerin kadınlara göre daha fazla sanal zorba ve sanal kurban olduğu sonucu çıkmıştır.⁹⁴ Bazı sonuçlar ise siber zorba olma ile cinsiyet arasında herhangi bir korelasyon olmadığı yönündedir.⁹⁵

Dilmaç’ın bir araştırmasında siber kurban olup tekrar zorbalığa maruz kalma oranı kadınlarda daha fazla çıkmıştır.⁹⁶ Sourander ve arkadaşlarına göre ise erkeklerin sanal zorba olma oranlarının kadınlardan daha yüksek, kadınların sanal kurban olma oranının

⁹⁰ Nuran Bayram, Müslüm Saylı, “Üniversite Öğrencileri Arasında Siber Zorbalık Davranışı”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.71, S.1(2013), s.107-116.

⁹¹ Dilmaç, a.g.m., s.1291-1325.

⁹² Gülendarm Akgül, *Ergenlerde Gelişimsel Değişkenlerin Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyet ile İlişkisinin İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Doktor Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 2018; Demet Pekşen Süslü, *Lise öğrencilerinde siber zorbalık ve siber mağduriyetin benlik saygısı, anne, baba ve akran ilişkileri açısından incelenmesi*, (Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul: Maltepe Üniversitesi, 2016; Michele L. Ybarra, Kimberly J. Mitchell, “Prevalence and Frequency of Internet Harassment Instigation: Implications for Adolescent Health”, *Journal of Adolescent Health*, 41, (2007), s. 189-195.

⁹³ Özgür Erdur Baker, “Cyberbullying and its correlation to traditional bullying, gender and frequent and risky usage of internet-mediated communication tools”, *New media & society*, 12(1): (2010), s.109-125.

⁹⁴ Faye Mishna, Mona Khoury Kassabrib, Tahany Gadallaa, Joanne Daciuka, “Risk factors for involvement in cyber bullying: Victims, bullies and bully-victims”, *Children and Youth Services Review*, 34(1): (2012), s.63–67; Özgür Erdur Baker, İbrahim Tanrıkulu, “Psychological consequences of cyber bullying experiences among Turkish secondary school children”, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 2(2): (2010), s.2771-2776; Kowalski, Limber, a.g.e., s. 22-30; Marilyn Campbell, Barbara Spears, Phillip Slee, Des Butler, Sally Kift, “Victims’ perceptions of bullying: Traditional and cyber and the psychosocial correlates of their victimisation”, *Emotional and Behavioural Difficulties*, 17: (2013), s.389–401; Calvete, Orue, Estevez, Villardon, Padilla, a.g.e., s.1128–1135.

⁹⁵ Erdur-Baker, Kavşut, a.g.m., s.31-42; Vimala Balakrishnan, “Cyberbullying among young adults in Malaysia: The roles of gender, age and Internet frequency”, *Computers in Human Behavior*, 46: (2015), s.149-157; Mishna, Khoury Kassabrib, Gadallaa, Daciuka, a.g.e., s.63–67; Peter K. Smith, Jess Mahdavi, Manuel Carvalho, Sonja Fisher, Shanette Russell, Neil Tippett, “Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils”, *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49 (4), (2008), s.376–385; Sameer Hinduja, Justice W. Patchin, “Cyberbullying: An exploratory analysis of factors related to offending and victimization”, *Deviant behavior*, 29(2), (2008), s. 129-156; Özdemir, Akar, a.g.m., s.605-626; Williams, Guerra, a.g.m., s.14-21.

⁹⁶ Dilmaç, a.g.m., s.1291-1325.

erkeklere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.⁹⁷ Shariff'in çalışmasına göre ön ergenlikte kadınlar siber kurban olurken ergenlikte sanal zorba olabilmektedir.⁹⁸

1.11. Ebeveyn Tutumları ve Siber Zorbalık Arasındaki İlişki

Vazsonyi ve arkadaşları katılımcı olarak belirledikleri 546 Türk ergen üzerinde siber ve geleneksel zorbalıkta ebeveynliğin etkisini tespit etmeye yönelik bir çalışma yürütmüşlerdir. Katılımcılara sanal kurban olma durumu, kendini yönetebilme, düşük özgüven, anne babalarıyla yakınlık dereceleri ve davranışlarının arkadaşları tarafından kabul görmesine ilişkin sorular sorulmuştur. Elde edilen veriler ergenlerin ebeveynleriyle yakınlık derecelerinin özgüvenlerini etkilediğini ortaya çıkarmıştır. Bu durum da ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişkinin siber ve geleneksel zorbalığı negatif yönde yordadığını göstermiştir. Ayrıca saptanan bu ilişki kız katılımcılar için geçerlidir, erkek katılımcıların anne babalarıyla yakınlık dereceleri ile zorbalık süreçleri ve kendilerine duydukları güven arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanılamamıştır.⁹⁹

Gençlerin destekçi olarak ebeveynlerinin yanlarında olmaması onları hem siber zorba hem de kurban olmasında etkilidir.¹⁰⁰ Ybarra ve Mitchell yaptıkları çalışmada sanal zorba gençlerin ailelerinin, zorba olmayan ergenlerin velilerine oranla daha zayıf aile bağları olduğu ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda zorba gençlerin aileleri daha sert disiplin uygulamakta buna karşın çocuklarının online etkinliklerini daha az denetlemektedirler.¹⁰¹ Bu yargıyı destekleyen pek çok çalışma mevcut olmakla beraber kurban olanların da aileleri tarafından daha az denetlendikleri ortaya çıkmıştır.¹⁰²

⁹⁷ Andre Sourander, Anat Brunstein Klomek, Maria Ikonen, Jarna Lindroos, Terhi Luntamo, Merja Koskelainen, Terja Ristkart, Hans Helenius "Psychosocial risk factors associated with cyberbullying among adolescents: A population-based study", *Archives of general psychiatry*, 67(7): (2010), s.720-728.

⁹⁸ Shaheen Shariff, "Cyber-Dilemmas: Gendered Hierarchies, New Technologies and Cyber-Safety in Schools", *Atlantis*, 31(1): (2006), s.27-37.

⁹⁹ Alexander T. Vazsonyi, Gabriela Ksinan Jiskrova, Yalçın Özdemir, Marcia Malone Bell, "Bullying and Cyberbullying in Turkish Adolescents: Direct and Indirect Effects of Parenting Processes", *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 48(8), (2017), s.1153-1171. <https://doi.org/10.1177/0022022116687853>

¹⁰⁰ Jing Wang, Ronald J. Iannotti, Tonja R. Nansel, "School bullying among adolescents in the United States: Physical, verbal, relational, and cyber", *Journal of Adolescent health*, 45(4): (2009),s. 368-375.

¹⁰¹ Michele Ybarra, Kimberly J. Mitchell, "Youth engaging in online harassment: associations with caregiver-child relationships, Internet use, and personal characteristics", *Journal of Adolescence*, 27: (2004), s.319-336.

¹⁰² Wang, Iannotti, Nansel, a.g.m., s. 368-375; Sabina Low, Dorothy L. Espelage, "Differentiating cyber bullying perpetration from nonphysical bullying: Commonalities across race, individual, and family predictors", *Psychology of Violence*, 3(1): (2013), s.39; Kostas A. Fanti, Andreas G. Demetriou,

Anne babanın tutumu sanal zorbalığı etkilemektedir özellikle otoriter anne baba tutumu sanal zorbalığın oluşmasına sebep olmaktadır. Otoriter anne babaların yetiştirdiği çocuklarda online ortamlarda arkadaşlarına karşı daha kayıtsız ve saldırgan davranabilmekte ve anne babanın kontrolünde olmadıkları zamanlarda daha aykırı hareketlerde bulunabilmektedirler.¹⁰³

Livazovic ve Ham'ın 2019 yılında yapmış olduğu bir araştırmada 'ergenlerde sanal zorbalık ve duygusal problemler arasındaki ilişkide aile, okul ve akranların önemini incelemiştir. 259 kişinin katılımıyla gerçekleşen araştırmada küçük erkek öğrencilerin büyük erkek öğrencilere kıyasla daha fazla siber zorba oldukları, kız öğrencilerin ise daha fazla siber kurban oldukları saptanmıştır. Ayrıca tepkisellik ve duygusal sorunların sanal zorbalığa maruz kalmanın en etkili yordayıcısı olduğu anlaşılmıştır. Ailedeki fonksiyonların bozulmuş olması ile siber mağduriyet arasında anlamlı bir ilişki olmakla birlikte bu durumun siber zorbalıkla arasında bir ilişkinin olmadığı saptanmıştır.¹⁰⁴

Anne baba tutumu, anne baba çocuk ilişkisi ve anne babaların çocuklarına nasıl sınır koyduğu gençlerin sanal zorba/kurban olma durumlarında önemli faktörlerdir. Bu faktörler gençleri sanal zorbalık tehlikesinden koruyabilir ya da sanal kurban olmasına yol açar.¹⁰⁵ Ailelerin çocuklarının online ortamlarda nasıl bir diyalog içine girdiğini hangi web sitelerinde dolaştıklarını ve kimlerle konuştuklarını bilmeleri çocukları için daha güvenilir internet kullanımı sağlayacaktır.

1.12. Sosyoekonomik Düzey ve Siber Zorbalık

Sosyoekonomik düzeyin sanal zorbalığı dolaylı şekilde etkilediği birtakım araştırmalarca ortaya konmuştur. Akbulut, Şahin ve Erişti'nin yaptığı bir çalışma sonucuna göre alt ekonomik sınıftaki bireylerin sanal zorbalığa uğrama seviyeleri üst ve orta ekonomik sınıftaki bireylere göre bir değişikliğe uğramamaktadır. Üst ekonomik

Veronica V. Hawa, "A longitudinal study of cyberbullying: Examining risk and protective factors", *European Journal of Developmental Psychology*, 9(2): (2012) 168-181.

¹⁰³ Bülent Dilmaç, Didem Aydoğan, "Values as a predictor of cyberbullying among secondary school students", *International Journal of Human and Social Sciences*, 5: (2010), s.185-188.

¹⁰⁴ Goran Livazovic, Emanuela Ham, "Cyberbullying and emotional distress in adolescents: The importance of family, peers and school", *Heliyon*, 5(6), 2019. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2019.e01992>

¹⁰⁵ Donna Cross, Leanne Lester, Amy Barnes, "A longitudinal study of the social and emotional predictors and consequences of cyber and traditional bullying victimisation", *International journal of public health*, 60(2): (2015), s.207-217.

sınıftaki bireylerin sanal zorbalığa uğrama oranları ise orta sınıftaki bireylerden daha fazladır.¹⁰⁶ Yukarıda bahsettiğimiz araştırmanın aksini söyleyen yani sosyoekonomik seviye ile sanal zorbalık arasında bir korelasyon olmadığını söyleyen bazı araştırmalar da vardır. Topçu ve ark. devlet ve özel eğitim kurumlarında eğitim gören çocukların aylık ortalama gelirleri ve internete erişim sıklıklarını baz alarak sanal zorbalık yaşantılarını kıyaslamıştır. Çalışmanın üst ekonomik sınıfındaki katılımcılarının teknolojik olanakları daha fazla gelişmiştir ancak sanal zorbalık yapma oranlarında alt ve orta ekonomik sınıftaki katılımcılara göre bir artış görülmemiştir.¹⁰⁷

Sosyoekonomik düzey ve sanal zorbalığın ilişkili olup olmadığına bakılan bazı araştırmalarda bireylerin teknolojik aletlere erişim imkânı ve interneti kullanım sıklığına bakılarak incelendiği görülmüştür. Çünkü bireylerin maddi imkanları genişledikçe bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim olanakları da artmaktadır.¹⁰⁸ Wang ve ark. bir araştırmasında sanal zorbalık ile sosyoekonomik düzey arasında bir korelasyonun olduğunu bunun sebebinin ise sosyoekonomik imkanların genişlemesiyle teknolojiye ulaşma imkanının artması olabileceğini söylemiştir.¹⁰⁹ Eroğlu ise bunu maddi imkanların genişlemesiyle değerlendirmemek gerektiğini söyler çünkü artık bilişim teknolojileri kolay elde edilir hale gelmiş ve yaygınlaşmıştır; ona göre her sosyoekonomik sınıftan insan imkanları ölçüsünde teknolojiye ulaşabilmektedir.¹¹⁰

Bazı araştırmacılar siber zorbalık ile sosyoekonomik düzeyin ilişkisini incelerken bireylerin internet kullanım süresini dikkate alarak çalışmalarını yürütmüşlerdir. Li 2005 ve 2007 yıllarında sanal zorbalık ve bilgisayar kullanım süresi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Her iki araştırma sonucunda da değişkenler arasında pozitif bir ilişki olduğunu saptamıştır.¹¹¹ Juvonen ve Gross yaptığı çalışmayla Li'nin araştırmasını

¹⁰⁶ Yavuz Akbulut, Yusuf Levent Şahin, Bahadır Erişti, "Cyberbullying Victimization Among Turkish Online Social Utility Members", *Educational Technology & Society*, 13 (4), (2010), s.192-201.

¹⁰⁷ Erdur-Baker, Kavşut, a.g.m., s. 31-42; Yüksel Eroğlu, *Koşullu Öz-Değer, Riskli İnternet Davranışları ve Siber Zorbalık/Mağduriyet Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2011.

¹⁰⁸ Yvonne Syts, *Beyond the Schoolyard: Examining Electronic Bullying Among Canadian Youth*. (Unpublished master's thesis), Canada: Carleton University, 2004.

¹⁰⁹ Wang, Iannotti, Nansel, a.g.m., s.368-375.

¹¹⁰ Yüksel Eroğlu, *Ergenlerde Siber Zorbalık ve Mağduriyeti Yordayan Risk Etmenlerini Belirlemeye Yönelik Bütüncül bir Model Önerisi*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2014.

¹¹¹ Qing Li, "Cyber Harassment: A Study of New Method for an Old Behavior", *Journal of Educational Computing Research*, 32 (3), (2005), s. 265-277; Qing Li, *New Bottle Old Wine: A Research Cyberbullying in Schools*, s.1777-1791.

doğrulamıştır. Ayrıca araştırmada gün içerisinde minimum üç saat internet kullanımı sanal zorbalık yapma riskini artırmaktadır. Zorbalığı tetikleyen bir başka neden ise internet tabanlı iletişim kaynaklarının miktarının artmasıdır. Sanal zorbalık yapma ihtimalini artıran iletişim kaynaklarında birinci sırada anlık mesajlaşma ikinci sırada web kameraları yer alır.¹¹²

Mishna vd 10-17 yaş aralığındaki katılımcılarla yaptığı bir çalışmada sanal zorbalık deneyimi yaşamamış kişilerle, sanal zorba ve kurbanların gün içerisinde internette geçirdikleri süreyi kıyaslamıştır. Sanal zorba ve kurbanların diliminin daha çok olduğunu görmüştür. Ayrıca bu çalışma kişisel hesap şifrelerini diğer insanlarla paylaşmanın da sanal zorbalığa yol açtığını ortaya çıkarmıştır.¹¹³

Topçu yaptığı araştırma sonucunda interneti sık olarak kullanan herkesin değil de sanal zorbalık yapmayı hedefleyen kişilerin interneti çokça kullanmaya ihtiyaç duyduklarını saptamıştır.¹¹⁴ Twyman vd hem siber zorbaların hem de mağdurların internet tabanlı iletişim kaynaklarına sosyal ilişkilerin de daha fazla vakit ayırdığını saptamıştır.¹¹⁵

1.13. Sanal Zorbalıkla Baş Etme Stratejileri

Yapılan çalışmalar bireylerin sanal zorbalığın sebep olduğu olumsuz etkilerden korunmak için birtakım stratejilere başvurduğunu ortaya çıkarmıştır. Jacobs ve ark. yaptığı bir çalışmada etkili stratejiler kullanamayan kurbanların depresyon yaşama ihtimallerinin daha yüksek olduğunu saptamıştır.¹¹⁶

Siber kurban ergenler çeşitli şekilde zorbalıkla mücadele etmişlerdir. Patchin ve Hinduja'nın araştırmasına göre en sık kullanılan yöntemler; sanal zorbaya hareketlerini sonlandırmasını söyleme (%36.3), zorbalığın gerçekleştiği ortamdan uzaklaşma (%31.9)

¹¹² Juvonen, Gross, a.g.m., s.496-505.

¹¹³ Mishna, Khoury-Kassabri, Gadalla, Daciuk, a.g.m., s. 63-70.

¹¹⁴ Çiğdem Topçu, *The Relationship of Cyber Bullying to Emphaty, Gender, Traditional Bullying, Internet Use, and Adult Monitoring*, (Unpublished master's thesis), Ankara: Middle East Technical University, 2008.

¹¹⁵ Kimberly Twyman, Conway Saylor, Lloyd Adam Taylor, Cadie Comeaux, "Comparing children and adolescents engaged in cyberbullying to matched peers", *Cyberpsychology, behavior, and social networking*, 13(2): (2010), s. 195-199.

¹¹⁶ Niels C L Jacobs, Francine Dehue, Trijntje Vollink, Lilian Lechner, "Determinants of adolescents' ineffective and improved coping with cyberbullying: A Delphi study", *Journal of Adolescence*, 37(4): (2014), s.373-385.

ve yaşadığı zorbalığı akranına anlatmadır (%25.7). Çevrimdışı olma (%19.5) ve ebeveynlerini yaşadıkları durum hakkında bilgilendirme (%19.5) ise siber kurbanların en az kullandıkları stratejileridir.¹¹⁷ Li'nin çalışmasında ise kurbanların büyük çoğunluğu (42.5) uğradıkları zorbalık karşısında pasif kalmışlardır, mağdurların geri kalan kısmının ise Patchin ve Hinduja'nın çalışmasının sonucunda ortaya konan baş etme stratejilerini daha değişik oranlarda kullandıkları ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada en sık kullanılan yöntemin sanal zorbadan uzaklaşmak olduğu, en az başvuru alan yöntemin ise maruz kaldığı zorbalığı bir yetişkine söylemek olduğu görülmüştür.¹¹⁸

Arıcak ilköğretim ikinci kademesindeki öğrenciler üzerinde yaptığı bir çalışmada; kullanıcı isimlerini değiştirmeyi ve yaşadığı mağduriyeti hiç kimseye söylememeyi de sanal zorbalıkla baş etme stratejilerine eklemiştir.¹¹⁹

Agatston ve ark. yaptığı bir çalışmada sanal kurbanların, zorbanın davranışlarına karşılık vermektense onun iletilerini ciddiye almamayı ya da o kişiyi engellemeyi tercih ettikleri görülmüştür. Ayrıca bu çalışma ergenlerin zorbalık eylemleri karşısında akranlarına karşı nasıl davranmaları gerektiğini bilmediklerini de ortaya çıkarmıştır.¹²⁰ Bu yargıyla benzer sonuçları olan bir başka araştırma ise Huang ve Chou (2010) 'ya aittir. Çok sayıda ergenin siber zorbalığa uğramış akranı vardır, ancak bu durumu sonlandırmak için pek çoğunun etkili bir baş etme yöntemi yoktur. Siber zorbalık tanıklarının bu bilinçsizliklerinin altında diğer insanların özel hayatlarına saygı duyulması gerektiği ilkesi, zorba bireyleri tanımamaları, kendinin de kurban pozisyonuna düşmekten korkmaları ve bu tarz olaylara karışmayı kendi sorumluluklarına ait olmadığını düşünmeleri gibi nedenler yatmaktadır. Araştırmanın devamında kurbanların bu durumu en fazla akranlarıyla, sonra sırasıyla kardeşleriyle, ebeveynleriyle, sosyal medyada tanıştığı kişilerle paylaştıkları ortaya çıkmıştır. Uğradıkları zorbalığı öğretmene söyleme ise en az tercih edilen yöntemdir.¹²¹

¹¹⁷ Patchin, Hinduja, *Bullies move beyond the schoolyard a preliminary look at cyberbullying*, s.148-169.

¹¹⁸ Li, *Cyberbullying in high schools: A study of students' behaviors and beliefs about this new phenomenon*, s.372- 392; Qing Li, "New bottle but old wine: A research of cyberbullying in schools", *Computers in Human Behavior*, 23(4), (2007), s.1777-1791.

¹¹⁹ Arıcak, Siyahhan, Uzunhasanoğlu, Sarıbeyoğlu, Çıplak, Yılmaz, Memmedov, a.g.m., s.253-261.

¹²⁰ Patricia W. Agatston, Robin M Kowalski, Susan P Limber, "Students' perspectives on cyber bullying", *Journal of Adolescent Health*, 41(6), (2007), s.59-60.

¹²¹ Yun-yin Huang, Chien Chou, "An analysis of multiple factors of cyberbullying among junior high school students in Taiwan", *Computers in Human Behavior*, 26(6), (2010), s.1581- 1590.

Literatürdeki bir başka çalışmaya göre sanal zorbalıkla mücadele etmek için en az kullanılan strateji ebeveyni bilgilendirme, sonra sırasıyla mağduriyet yaşadığı hesabı kapatma ve sanal zorbaya aynıyla karşılık vermedir. En çok kullanılan strateji ise zorbalığın gerçekleştiği web sitenin yöneticisini durum hakkında bilgilendirip duruma müdahale etmesini istemidir.¹²²

Perren vd sanal zorbalıkla mücadelede bir paradigma geliştirmişlerdir. Sanal zorbalıkla baş etmede kullandıkları stratejiler; sosyal destek arama, sanal zorbalara karşı tepkiler, teknik çözümler, kaçınma ve duygu odaklı stratejiler olarak gruplandırılmaktadır.¹²³

1.13.1. Zorbaya Karşı Tepkiler

Sanal zorbalıkla mücadelede gençlerin kullandıkları metotlardan biri de zorbaya karşı tepkisini ortaya koymaktır. Zorbaya karşı geliştirilen bu tepkiler, zorbaya hareketlerine son vermesini istemek ya da zorbadan intikamını geleneksel veya sanal zorbalık yaparak almak şeklindedir. Ancak bu tepki mağdurun zorbayı bizzat tanıdığı ve bu kişiyle irtibata geçebileceği durumlarda tercih edilen yaklaşımlardandır.¹²⁴ Sanal dünyanın bireylerin gerçek kimliklerini saklamasına ortam sağlama ve fiziki kuvvete gerek duymama gibi avantajları vardır. Bu sayede hem sanal hem de geleneksel kurbanlar sanal dünyayı öç almak ve misilleme yapmak için kullanabilirler.¹²⁵ Hoff ve Mitchell ergenlerin sanal zorbalıkla baş etme yöntemlerini incelemiş ve ilginç sonuçlara ulaşmıştır. Erkek ergenler genellikle aktif olup fiziki kuvvet misillemesi yaparken; kız ergenler pasif kalıp sözlü misillemeyi tercih ederler.¹²⁶

1.13.2. Teknik Çözümler

Pek çok kurban sanal zorbalığı durdurmak için öncelikle teknolojiyi kullanmayı tercih eder. Teknik çözümlerin arasında e-mail adresini ya da cep numarasını değiştirme,

¹²² Sezer, Şahin, Aktürk, a.g.m., s.1989-1992.

¹²³ Sonja Perren, Lucie Corcoran, Helen Cowie, Francine Dehue, Conor Mc Guckin, Anna Sevcikova, Panayiota Tsatsou, Trijntje Vollink, "Tackling cyberbullying: Review of empirical evidence regarding successful responses by students, parents, and schools", *International Journal of Conflict and Violence* (IJCV), 6(2): (2012), s.283-292.

¹²⁴ Perren, Corcoran, Cowie, Dehue, Guckin, Sevcikova, Tsatsou, Vollink, a.g.m., s.283-292.

¹²⁵ Yeşim Yurdakul, *Siber zorbalık farkındalık programının ergenlerin siber zorbalığa ilişkin farkındalıklarına ve siber zorbalıkla baş etme becerilerine etkisinin incelenmesi*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2020.

¹²⁶ Hoff, Mitchell, a.g.m., s.652-665.

kendine gelen iletileri ya da rahatsız oldukları hesapları engelleme, kullanıcı ismini ya da hesaba ait bilgileri değiştirme gibi kaçınmacı stratejiler bulunmaktadır.¹²⁷ Price ve Dalglish'e göre ise siber zorbayı engellemek en fazla kullanılan baş etme yöntemidir ayrıca üyeler bu stratejiyi en faydalı seçenek olarak değerlendirmektedirler.¹²⁸

1.13.3. Kaçınma ve Duygu Odaklı Yöntemler

Uğradıkları siber zorbalık karşısında kaçınma ve duygu odaklı yaklaşımı kullanan ergenler, yaşadıkları zorbalığa göz yumma, hiçbir şey yapmadan çaresizce bekleme ve kimseye bu durumdan bahsetmeme gibi negatif duyguları kendi içlerinde yaşama eğilimindedirler. Bazı gençler uğradıkları mağduriyete gözlerini kapatırlar ve bu konudaki çözüm önerilerine olan inançlarını kaybederler.¹²⁹ Li bu konudaki çalışmasında gençlerin çoğunluğunun yaşadıkları mağduriyetler karşısında herhangi bir şey yapmadıklarını tespit etmiştir. Bu sessiz bekleyişin ardında ergenlerin bu duruma karşı ne yapacaklarını bilmemeleri yatmaktadır.¹³⁰ Hoff ve Mitchell araştırmalarında kaçınma ve duygu odaklı yöntemin kullanılmasının sanal zorbalığı artırdığını fark etmişler ve ergenlerin ruh sağlıklarını zayıflattığı bulgusuna ulaşmışlardır.¹³¹

1.13.4. Sosyal Destek Arama

Baş etme stratejilerinde en tutarlı biçimde kabul gören olumlu strateji sosyal destek arayışıdır.¹³² Gençler sanal zorbalığa uğradıklarında arkadaşlarının ve aile bireylerinin desteğini görmek isterler. Akran zorbalığında mağdura akranlarının, ailesinin ve öğretmenlerinin destek vermesi zorbalığın yıkıcı etkisine karşı kalkan sağlar.¹³³ Ayrıca

¹²⁷ Arıcak, Siyahhan, Uzunhasanoğlu, Saribeyoğlu, Cıplak, Yolmaz, a.g.m., s.253-261; Smith, Mahdavi, Carvalho, Fisher, Russell, Tippet, a.g.m., s.376-385; Juvonen, Gross, a.g.m., s.496-505.

¹²⁸ Price, Dalglish, a.g.m., s.51-59.

¹²⁹ Smith, Mahdavi, Carvalho, Fisher, Russell, Tippet, a.g.m., s.376-385; Dehue, Bolman, Vollink, a.g.m., s.217-223.

¹³⁰ Li, *Cyberbullying in high schools: A study of students' behaviors and beliefs about this new phenomenon*, s.372- 392.

¹³¹ Hoff, Mitchell, a.g.m., s.652-665.

¹³² Smith, Mahdavi, Carvalho, Fisher, Russell, Tippet, a.g.m., s.376-385; Raskauskas, Huynh, a.g.m., s.118-125.

¹³³ Juliana Raskauskas, Amanda Huynh, "The process of coping with cyberbullying: A systematic review", *Aggression and violent behavior*, 23: (2015), s.118-125; Ruthaychonnee Sittichai, Peter K Smith, "Bullying and cyberbullying in Thailand: coping strategies and relation to age, gender, religion and victim status", *Journal of New Approaches in Educational Research*, 7(1): (2018), s.24-30.

Machmutow ve arkadaşlarına göre ebeveyn ve arkadaşlardan alınan sosyal destek, sanal zorbalığın kötü sonuçlarını azaltmada etkilidir.¹³⁴

Yapılan araştırmalar akrandan alınan sosyal desteğin ebeveynlerden alınan destekten daha fazla olduğunu göstermiştir.¹³⁵ Bu durumun arka planında ergenlerin sahip oldukları teknolojiyen yararlanma imkanını kaybedecekleri ya da bu imkanların sınırlandırılmasından korkmaları gibi nedenler yatmaktadır. Yaşadıkları mağduriyetleri ailelerinin bilmesi durumunda onların endişelenmelerinden ve sinirlenmelerinden çekinen ergenler cezalandırılmaktan ya da ailelerinin bilmemesi gereken mahrem bilgilerinin açığa çıkmasından da korktuklarını söylemişlerdir.¹³⁶ Arıca ve ark.'nın bir araştırmasına göre akranların tercih edilmesinin bir diğer nedeni yetişkinlerden daha çok teknoloji bilmeleridir.¹³⁷

Machmutow ve arkadaşlarına göre ebeveyn ve arkadaşlardan alınan sosyal destek sanal zorbalığın kötü sonuçlarını azaltmada etkilidir.¹³⁸ Maruz kaldıkları sanal zorbalığı ebeveynlerine söyleyen grubun daha çok kız öğrenciler olduğu görülmüştür.¹³⁹ Kızların yaşadıkları mağduriyetlere tepki olarak ağladığına ve bu durumu biriyle paylaşıp ondan yardım istediklerine, erkek öğrencilerin ise misilleme yaptıklarına daha sık rastlanmaktadır.¹⁴⁰ Pek çok ergen uğradıkları sanal zorbalık eylemini bir öğretmene ya da okul müdürüne anlatmayı etkisiz olarak değerlendirmektedir. Bu durumun nedenlerinden biri zorbalık olaylarının okul dışında olmasından dolayı öğretmenlerini ilgilendirmeyeceği düşüncesidir.¹⁴¹

¹³⁴ Katja Machmutow, Sonja Perren ,Fabio Sticca ,Françoise D. Alsaker, “Peer victimisation and depressive symptoms: Can specific coping strategies buffer the negative impact of cybervictimisation”, *Emotional and Behavioral Difficulties*, 17: (2012), s.403–420.

¹³⁵ Tolga Arıca, Sinem Siyahhan, Ayşegül Uzunhasanoglu, Sevdâ Sarıbeyoglu, Songül Cıplak, Nesrin Yılmaz, Cemil Memmedov, “Cyberbullying among Turkish adolescents”, *Cyberpsychology & behavior*, 11(3): (2008), s. 253-261.

¹³⁶ Hoff, Mitchell, a.g.m., s.652-665.

¹³⁷ Arıca, Siyahhan, Uzunhasanoglu, Sarıbeyoglu, Cıplak, Yılmaz, Memmedov, a.g.m., s.253-261.

¹³⁸ Katja Machmutow, Sonja Perren ,Fabio Sticca ,Françoise D. Alsaker, “Peer victimisation and depressive symptoms: Can specific coping strategies buffer the negative impact of cybervictimisation”, *Emotional and Behavioral Difficulties*, 17: (2012), s.403–420.

¹³⁹ Qing Li, “Cyberbullying in schools: a research of gender differences”, *School Psychology International*, 27(2): (2006), s.157-70.

¹⁴⁰ Sittichai, Smith, a.g.m., s.24-30.

¹⁴¹ Faye Mishna, Michael Sami, Steven Solomon, “On going and online: Children and youth's perceptions of cyber bullying”, *Children and Youth Services Review*, 31(12): (2009), s.1222- 1228.

Şekil 4: Sanal Zorbalıkla Baş Etme Stratejileri

2.DİNDARLIK

2.1.Dindarlığın Tanımı

Akademik dünyada din kavramı açıklanmaya çalışılırken pek çok tanım ortaya çıkmıştır. Bunun nedenlerinden biri din kavramının içeriğinin hem soyut ve karmaşık yapısıdır hem de dinin kapsamının ve etkilediği kısımların oldukça fazla olmasıdır.¹⁴² Ayrıca din tüm insanlar için ortak bir anlayış oluşturmaz, içerisinde sübjektif yaşantılar barındırır.¹⁴³ Farklı dini inançlara mensup kişilerin tanımı kendi inançlarına göre yapmaları, kişilerin dindarlık derecelerinin değişmesi ya da başka bilim dallarında çalışan pek çok araştırmacının tanımı kendi bakış açılarına göre tanım yapmaları da bu durumun nedenleri arasında sayılabilir.¹⁴⁴ Antropoloji ve sosyoloji gibi bilim dalları dindarlığı toplumsal açıdan incelemiştirlerdir.¹⁴⁵ Din psikologları ise dindarlık kavramını ele alırken kişilerin hayatındaki fonksiyonu ve değeri üzerinde durmuştur.¹⁴⁶

Psikolojik temelli çalışan bazı araştırmacıların bu konudaki görüşlerine bakacak olursak; James dindarlığı yüce bir varlığın eylem ve hareketlerimizi gözetlediğine dair

¹⁴² Asım Yapıcı, “Kadın dindarlığı algısal bir yanılgı mı yoksa gerçeklik mi? Kadın Dindarlığı”, *Diyanet Dergisi*, 2008, s.19-23.

¹⁴³ Murat Yıldız, *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2006.

¹⁴⁴ Ramazan Çoban, *Lise öğrencilerinde dindarlık ve sanal bağımlılık arasındaki ilişki üzerine bir araştırma (Burdur Gölhisar örneği)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

¹⁴⁵ Ali Köse, Ali Ayten, *Din Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

¹⁴⁶ Ali Uvi Mehmedoğlu, “Din, Dindarlık ve Değerler”, İZU Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s. 173- 189.

inancın kişide var olmasıdır. İnancın kuvvetine bağlı olarak dindarlık da artar. Yani en dindar bireyler bu konudaki inancı en kuvvetli kimselerdir diye tanımlar.¹⁴⁷

Hill dindarlığı; yüce, mutlak ve bilge gerçeklik ile bağıni sübjektif olarak ifade etmesi, devam ettirmesi, o yüce varlıkla beraber olma isteğinden kaynaklanan birbiriyle alakalı his, davranış ve fikir sistematığı şeklinde tanımlamıştır.¹⁴⁸ Roof'a göre dindarlık metafizik ve yüce erdemlere tabi inançların ya da hareketlerin hem müesseseseleşmiş hem de müesseseseleşmemiş halini barındırmaktadır.¹⁴⁹

Psikanalizmin kurucusu Freud dinin, insanın doğduğu andan itibaren evrenin büyüklüğü karşısında hissettiğı çaresizlik ve korku hissinin bir yansıması olan yanılgı olduğunu belirtir. Dindarlığı ise bu yanılgının sonucunda insanların yapageldiğı tüm davranışlar şeklinde değerlendirir.¹⁵⁰ Psikanalitik kuramın diğier temsilcileri Erikson, Winnicott ve Kohut bireylerin ebeveynlerinin fitratında bir İlah'a dayanma, inanma ve güvenme arayışı şeklinde açıklamaktadır. (Grom,1996'dan Akt.Bahadır, 2011:146). B.Molinowski ise dindarlığı ölüm korkusuna karşı gelişen sonsuzluk arzusunun bir yansıması olarak değerlendirir. Yani ölümün getirdiğı yok oluş tehdidine karşı bireylerin içindeki sonsuzluk güdüsü dindarlığı tetikler.¹⁵¹

Davranışçı yaklaşımın önde gelen isimlerinde Pavlov dindarlığı bir içgüdü olarak düşünür ve güven arayışı şeklinde değerlendirir. Doğanın acımasızlığı karşısında biçare insanlar içgüdüsel olarak birtakım dini ilişkiler kurar. Bu ilişkiler genetik yollarla nesilden nesile aktarılır.¹⁵²

Maslow'a göre dindar olmak için kişilerin doğuştan getirdiğı yapısını gözetmesi ve kendini gerçekleştirmek için emek harcaması yeterlidir. Bu kimselere doğal dindar der. Yani bu uğurda metafiziksel güce inanmak ya da bazı kuralları benimsemenin yersiz olduğunu savunur.¹⁵³ Fromm bireylerin egolarını tatmin etmek için dindarlıklarını göz

¹⁴⁷ William James, *The Varieties Of Religious Experience*, Harvard University Press, 1985, s. 50.

¹⁴⁸ Peter C. Hill, Kenneth I. Pargament, Ralph W. Hood, Michael E. McCullough, James P. Swyers, David B. Larson, Brian J. Zinnbauer, "Conceptualizing Religion and Spirituality: Points of Commonality, Points of Departure", *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 30(1), (2000).

¹⁴⁹ Murat Yıldız, *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yay, 2014.

¹⁵⁰ Abdülkerim Bahadır, "Ergen Kişiliğı Bağlamında Din-Kişilik İlişkisi", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14, (2002), s. 117.

¹⁵¹ Abdülkerim Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı Ve Din*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.

¹⁵² Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı Ve Din*.

¹⁵³ Ali Ayten, *Psikoloji ve Din*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.

önünde yaşamamaları gerektiğini; asıl dindarlığın dürüstlük ve adaletin çizgisinden ayrılmamak ve bu yaşantıyı tüm hayatında uygulamak gerektiğini belirtir.¹⁵⁴ Vergote’a ise dindarlığı “Varoluşun kaynağı olarak Allah’ı görmek ve O’nu iyiliksever bir kudret olarak kabul etmektir” şeklinde ifade etmiştir.¹⁵⁵

Dindarlık kavramının kuramsal temeli, Allah’ın varlığını kabul etmek ve Allah’ı tanımak ilkesi üzerine kuruludur. Dindar insanlar varoluşun kökeninin Allah olduğuna inanır ve Allah’ı lütufkar bir güç olarak kabul ederler. Aklın idrak edemeyeceği bir hakikate saygı gösterir ve ona tapar. Bir kısım dindarlığın tanımını bu şekilde yaparken bazıları da engellenme ve talep etmeye dayalı açıklamalarda bulunur. Bunlardan birkaçına örnek verecek olursak; bir yere ait olma arzusu, huzur arayışı, dini deneyim satın alma, kimlik arayışı, doğru bilgiyi edinme ve inanma güdüsü, kendini emniyette hissetme isteği, doğru model arayışı kendini saygın hissetme arzusu, hakikati araştırmaya yönelik iştiaak bireyi dine bağlayan nedenler arasında sayılabilir.¹⁵⁶

İslam’ın temel kaynakları olan Kuran-ı Kerim ile hadislerle bakacak olursak dindar ve dindarlık sözcüklerinin kullanılmadığı görülür. Fakat bazı araştırmacılar Kuran-ı Kerimdeki takva kavramının dindarlık ile aynı anlamı taşıdığını belirtir.¹⁵⁷

Dindarlık sıfatıyla anılan kimseler, inancının gereğini yerine getirir; tutum ve davranışlarıyla bağlı oldukları dinin iman esaslarını, öğretilerini, ritüellerini ve sembollerini kabul edip yaşamaya çalışırlar.¹⁵⁸ Hökelekli’ye göre dindar kişiler; güzelliklere ve nimetlere daha çok ilgi duyar, hoşlanma, elindeki imkanları bir başkasıyla bölüşme, öğrenme, başkalarına yardımcı olma, gelişme davranışlarını artırdığı için buna referans olan dine karşı derin bir muhabbet ve minnettarlık duyguları besler.¹⁵⁹ Elmalılı ise çok sayıda bilgi sahibi olmanın ve akılcı düşüncenin dindar biri için yeterli

¹⁵⁴ Erich Fromm, *Psikanaliz ve Din*, Çev. Aydın Arıtan, İstanbul: Arıtan Yayınları, 1993.

¹⁵⁵ Antoine Vergote, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay, 1999.

¹⁵⁶ Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı Ve Din*.

¹⁵⁷ Yusuf Öztürk, *Ergenlerde Dindarlık İle Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Çarşamba Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s. 12

¹⁵⁸ İlhan AYVERDİ, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2008.

¹⁵⁹ Hayati Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2013.

olmayacağını söyler. Gerçek bir dindarlık için dini bilginin yanında dini sevmek de lazımdır. Din ilahi kurallar bütünüken, dindarlık bireylerin çabalarının ürünüdür der.¹⁶⁰

Dindarlık kişilerin inançlarını yaşamlarında uygulayabilme ve içselleştirebilme sürecidir. Dindarlık yapısı gereği etkindir, gelişebilir, dönüşebilir ve yaşamın her boyutunda kendini gösterir. İnsanların yaşadıkları olumlu veya olumsuz deneyimler dindarlıklarının artmasına ya da azalmasına yol açabilir.¹⁶¹ Din, yaşamın bütün olarak algılanmasını sağlayarak varoluş konusundaki tüm sorulara cevap verir. Böylelikle bilim camiasının yanıtlayamadığı pek çok sorunun karşılığını din verir. Dindar kişiler inançları gereği; başlarına gelen sıkıntılara, ölüm ve keder gibi çetin durumlar karşısında dahi sükunetli tavır sergilerler ve sabretmeye çalışırlar. Bu tarz olayları bile katlanılabilir bir durum olarak yorumlarlar.¹⁶² Ayten ise dindarlığın insanı zararlı alışkanlıklardan koruduğunu söyler. Ayrıca çevresiyle pozitif ilişkiler geliştiren ve diğer insanlar tarafından itimat edilebilir imajı çizen bir referans kaynağı olduğunu ifade eder.¹⁶³

Koç, dindarlığın insandan insana ve dinden dine değişebilen bir fenomen olduğunu çünkü kişilerin inançlarını kendi hayat formlarına uyarladığını belirtir. Ortak dini inanca sahip olup dindarlık şekillerinin değişebileceği gibi bu tipolojilerin savundukları fikirler ya da inandıkları akideler de değişebilir.¹⁶⁴ Dindarlığın kompleks ve çok boyutlu yapısı bireylerin dindarlığı konusunda fikir yürütmeyi engeller. Ayrıca dini tecrübeler var olduğu toplumun sosyal ve kültürel özelliklerinden etkilenir. Bu anlamda farklı pek çok davranış biçimi dindarlık göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu da dindarlığın göreceli bir terim olduğunun ispatıdır.¹⁶⁵ Ayrıca kişilerin yetişmesinde etkili olan ortam, eğitim hayatları, duyuşsal ve bilişsel kabiliyetlerinin farklı olması, bireylerin dini ve etik gelişimlerdeki değişiklikler dinin insanların yaşamlarını etkileme derecesini ve kişilerin dini anlama şeklini farklılaştırmaktadır. Dindarlık bu tarz özellikleri dolayısıyla değişik boyutlarda incelenmiştir. Geçmiş yıllardaki çalışmalarda dindarlığın

¹⁶⁰ M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul: Zehraveyn Yayınları, 1990.

¹⁶¹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş*, İstanbul: DEM Yayınları, 2017.

¹⁶² Bahadır, *İnsanın Anlam Arayışı Ve Din*.

¹⁶³ Ali Ayten, *Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık İlişkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.

¹⁶⁴ Mustafa Koç, "Demografik Özellikler ile Dindarlık Arasındaki İlişki: Yetişkinler Üzerine Ampirik Bir Araştırma", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.19, 2010, s. 217-248.

¹⁶⁵ Kemalettin Taş, *Üniversite Gençliğinin Dindarlık Kriterleri*, Ankara: Alter Yayıncılık, 2005, s.46

duygu ve ibadet üzerindeki etkileri incelenirken, günümüzdeki çalışmalarda kişilerin dini kaynaklı tüm yönelimleri incelenmiş ve daha çoklu bir etki ortaya çıkmıştır.¹⁶⁶

2.2.Dindarlığın Boyutları

Toplumun ya da bireylerin dindarlığının bütün olarak algılanabilmesi için bu yaşantının tüm boyutlarının irdelenmesi gerekir çünkü dindarlık sadece inanmak ve ibadet etmekten meydana gelmez.¹⁶⁷ Ayrıca dine yönelim tarzı insandan insana farklılık gösterir. Birtakım kimseler daha çok akıllarının öncülüğünde hareket edip, dini araştırır ve sorgular. Bazıları ise dinin koyduğu ilkeleri sorgulamadan, itaat ve kabul ederler.¹⁶⁸ Bu gibi nedenlerden ötürü din psikolojisi alanında çalışan araştırmacılar, geçerli, güvenilir ve hassas ölçüm yapabilecekleri araçlar geliştirmişlerdir. Bu ölçüm faaliyetleri farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu aşamadan sonra dindarlığın boyutları literatüre girmiş, pek çok araştırma ortaya çıkmıştır.¹⁶⁹ Batılı bilim insanları ilk olarak dindarlığın boyutlarını tespit etmek amacıyla tek boyutlu göstergeleri tercih etmişlerdir. Zamanla tek boyutun sınırlı bir ölçüm yaptığı dolayısıyla yeterli gelmeyeceği anlaşılmıştır ve birtakım çalışmalarla yeni dindarlık boyutları eklenmiştir. Bu çalışmanın öncü isimlerinden biri Ficher'dır ve kişileri (katolikler) 'gerçek dindar, şekilci, kenarda ve kapalı' dindar şeklinde dört gruba ayırmıştır. Bu konuda çalışan bir başka araştırmacı ise Lenski'dir. O da "Zühd, öğreti, ayinsel davranış ve dinî gruplar olarak formel organizasyon" olarak dindarlığın boyutlarını kısımlara ayırır. Luckmann ise sınıflamasını "Ayinlere katılma, kiliseyle subjektif özdeşleşme, ortodoksi, ritüel olmayan kilise faaliyetlerine katılma" şeklinde dörde ayırarak yapmıştır.¹⁷⁰

Sosyal bir canlı olan insan davranışlarının anlaşılabilmesi pek çok faktörün incelenmesiyle mümkündür. Bu faktörler bireylerin yaşamlarının her alanında aynı zamanda dini yaşayışlarında da belirgin bir etkiye sahiptir. Çok boyutlu ölçeklere geçiş ise bu durumların anlaşılması sonucu ortaya çıkmıştır. Bu durumu göz önünde

¹⁶⁶ Hüseyin Peker, "Kur'an'a Göre Dindarlığın Boyutları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Din Psikolojisi Özel Sayısı*, 12 (2), 2012, s.42.

¹⁶⁷ Hüseyin Certel, *Din Psikolojisi*, 2. Baskı, Ankara, Berikan Yayınevi, (2016), s.93.

¹⁶⁸ Emine Erdoğan, "Tanrı Algısı, Dini Yönelim Biçimleri ve Öznel Dindarlığın Psikolojik Dayanıklılıkla İlişkisi: Üniversite Örnekleme", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2015.

¹⁶⁹ David M. Wulff, *Psychology Of Religion: Classic and Contemporary Views*, John Wiley & Sons, Inc., New York, 1991.

¹⁷⁰ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

bulundurup çalışan uzmanlar dini yaşantıları beş ana boyutta incelemişlerdir.¹⁷¹ Dindarlığın çok boyutlu olduğunu ilk kez öne süren teolog Friedrich Von Hügel (1908) olmuş; ancak düzenli bir biçimde kavramsallaştıran kişi Glock (1962/1972)'dur.¹⁷² Von Hügel dindarlığı, 'geleneksel (tarihsel) dindarlık çocukluk dönemi yaşantılarını yansıtır, rasyonel (sistematik) düşünce ve delillendirme yöntemini barındıran soyut içerikli dindarlık şeklidir, sezgi (irade) biçiminde üçlü gruplama yapmıştır. J.Pratt da 'Dine tıpsel yaklaşımlar' başlığının altında buna çok benzer bir model geliştirmiştir. Onun boyutları da Geleneksel, rasyonel, mistik ve uygulama boyutlarından oluşmaktadır.¹⁷³

Gazzali, dindarlığı ilerlemeli bir süreç olarak görür; bu yolun ilk basamağı 'taklidi dindarlık' ikinci aşaması 'tahkiki dindarlık' ve son olarak da 'zevk alınan dindarlık' şeklinde sıralamıştır. Taklidi dindarlıkta bireyler herhangi bir kanıtı ihtiyaç duymaz, inançları ve erdemleri olduğu haliyle kabul eder, araştırma ve sorgulamaya gerek duymadan itaat ederler. Dini eylemlerinde sürekli kişileri taklit ederler. Tahkiki dindarlıkta insanlar, inandıkları değerleri ve eylemlerini temellendirmek için emek harcarlar yani sorgular, araştırır, yaptığı dini etkinlikleri delillendirme ihtiyacı hissederler. Zevk alınan dindarlıkta ise bireyler dini yaşantılarından, inanç ve alışkanlıklarından keyif alır, yaşadığı tecrübeler daha çok duygu yoğunluktadır.¹⁷⁴

Allport ve Ross'un ortaya koyduğu "Dini Yönelim Ölçeği" çok boyutlu dindarlık araştırmaları için önemlidir. Charles Y. Glock ve Rodney Stark'ın geliştirdiği beş boyutlu dindarlık sistemi ise içeriği açısından en geniş çalışmadır.¹⁷⁵ Çünkü Glock ve Stark dünyada mensubu bulunan bütün dinleri incelemişlerdir.¹⁷⁶ Din psikologlarının da dindarlık türlerinin tamamına uygulanabilir olduğunu düşündükleri için sıklıkla tercih ettikleri çalışma Glock ve Stark'ın hazırladığı çalışmadır. Bu boyutlar; İnanç, İbadet, Duygu ve Etki boyutlarıdır.¹⁷⁷ İlerleyen zamanlarda Glock, Fukuyama'nın bilgi boyutunu

¹⁷¹Fatma Şengül, *Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), s. 24.

¹⁷² Yıldız, a.g.e., s. 89-91.

¹⁷³ Yıldız, a.g.e.

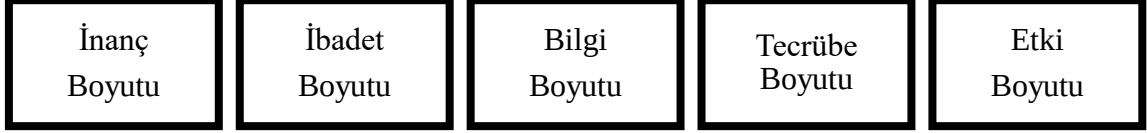
¹⁷⁴Köse, Ayten, a.g.e., s.114.

¹⁷⁵ Ali Ulvi Mehmedoğlu, "Dindarlığın Peşinde: Din Psikolojisinde Araştırma, Ölçme ve Yorumlama Üzerine", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, C.: 19, (2006), S.: 3.

¹⁷⁶Yıldız, a.g.e., s.98

¹⁷⁷ Köse, Ayten, a.g.e.

da benimsemiş ve toplamda beş boyut olarak sistemini tamamlamıştır.¹⁷⁸Aşağıdaki şekilde bu boyutların tamamı gösterilmiştir.

Şekil 5: Dindarlığın Boyutları

2.2.1.İnanç Boyutu

Dindar bireylerin birtakım inançlarının olması gerektiğini ve bu inançların birey açısından taşıdığı anlamı ve işlevi belirtir. İnancın ideolojik kısmını gösterir.¹⁷⁹

İnançlar; İlah, astroloji, istem gücü gibi kutsal veya dindışı bölgeye aittir ve içeriğinde nerdeyse her şeyin olduğu geniş bir yelpazeyi barındırır. Bütün dinlerin, mensuplarından doğrulamalarını istediği bazı inanç esasları vardır. Bu inanç kaideleri bireylerin hayata karşı tutumlarını da belirler. Ayrıca bu ilkeler hem tüm dinlerde hem de aynı inanca sahip kişilerin zihin dünyalarında ve algılayışlarında farklılık gösterebilir. Bu farklılığın doğurduğu iki önemli sonuç vardır birincisi; inanç boyutunun ortak kriterler belirlenerek ölçülmesini zorlaştırır. İkincisi ise farklı veya özdeş kültürlerde yaşayan kişileri birbirlerinden ayırarak, sosyal ve şahsi dini kimliğin biçimlenmesine katkı sağlar.¹⁸⁰

İlahi dinlerin tamamında kendi öğreti sistematiklerine uygun bir ilah inancı ile tasavvuru mevcuttur. Bu dinlerin içerisindeki kimi inançlar ise belirleyici yapılarıyla öne çıkmaktadır. Bireylerin dinleri ile ilişki kurabilmesinin baş şartı; o dinin iman esaslarını ve akidelerini onaylamasıdır. Yani inanç boyutu geride kalan tüm dini doktrin ve zihniyet için referans ve prensip şeklindedir. Mesela Hristiyanlıktaki teslis akidesi Baba-Oğul-Kutsal Ruh'tan meydana gelen bir tanrı tasavvurunu şekillendirirken İslamiyetdeki

¹⁷⁸Yıldız, a.g.e.

¹⁷⁹ Kayhan Mutlu, “Bir Dindarlık Ölçeği: Sosyolojik Yöntem Üzerine Bir Tartışma”, *İslami Araştırmalar*, 3 (4), (1989), s. 194-199.

¹⁸⁰ Yahya Turan, *Kişilik Özellikleri ve Dinsel Yönelimler Üzerine Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Tevhid anlayışı Allah'ın birliğinin ve yapısının benzersiz olması inancı ile dini örgüsünü şekillendirir.¹⁸¹

Glock her dinde var olan inanç yapısını üç kısma ayırır. Birincisi yüce bir varlığın olması ve onun özelliklerinin belirlenmesidir. İkincisi belirlenen bu inancın öğelerinin de tasdik edilmesidir. Sonuncusu ise kutsal iradenin hedeflerinin belirlenmesi ve gereğinin yerine getirilmesidir.¹⁸²

Küçükkaya'nın belirttiğine göre, insanlarda doğuştan gelen bir inanma duygusu vardır. Yani dini inanç bireyler için ruhsal bir gereksinimdir. Dinin, varoluşun kaynağını açıklamak yaşama anlam kazandırmak ve onu düzenlemek gibi bir işlevi vardır. İman etmek ise bir şeyi içtenlikle benimsemek, onu doğrulamak ve güvenmek gibi anlamlara gelir. Pek çok açıdan başkalarına muhtaç, aciz ve dünya hayatının zorluklarından muzdarip olan insan bu acılardan güçlü bir inançla selamete çıkabilir. Doğru bir inanç sadece bedenle ve dille olmaz. Asıl inanç ruhun tüm katmanlarına erişir ve bilinci, istem gücünü ve vicdanı çok boyutlu bir şekilde kuşatır.¹⁸³

Kısacası ideoloji boyutunun en önemli kısmı yaşamın merkezi noktasını oluşturma ve mensuplarının 'nihai anlam'a yönelik sorularının karşılığını vermesidir.¹⁸⁴

2.2.2. İbadet Boyutu

İbadet, fertlerin iç dünyalarında onayladıkları inanışların nesnel yaşamlarına yansması yani imanın somutlaşmış halidir.¹⁸⁵ İbadet boyutu bir dini inanca sahip kişilerin yapageldikleri ayrıca dindarlığın en önemli göstergelerinden biri sayılan dini pratiklerle ilgili boyutudur.¹⁸⁶ Bu dini pratikler ayinleri, formel dini eylemleri ve o dinin kendi üyelerinden beklediği 'dua, vaftiz, kurban, zikir, namaz, hac, kominyon, oruç' benzeri dini uygulamaları içerir. Nerdeyse bütün dinlerde bu tarz ritüeller bulunur. Bu ritüellerin

¹⁸¹ Hayati Hökelekli, *Din psikolojisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010.

¹⁸² Charles Y. Glock, *Dindarlığın Boyutları Üzerine Din Sosyolojisi*, (Çev: Y. Aktay ve E. Köktaş), Konya: Vadi Yayınları, 1998.

¹⁸³ Mehmet A. Küçükkaya, *İnanç ve Kişilik*, (Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

¹⁸⁴ Köse, Ayten, a.g.e., s.113

¹⁸⁵ Adem Şahin, *İlahiyat, Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dini Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

¹⁸⁶ Fatma Yüce, *Gençlerde Dini Yönelim Ve Kişilik*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

farklı pek çok yönü olmasına karşın ortak noktası aşkın olarak kabul edilen varlığa özgü olmasıdır. Bu ibadetleri yerine getirmenin bazı kuralları vardır, bu kurallara karşı hassasiyetle davranma bireylerin dindarlık göstergelerinden biridir.¹⁸⁷

İbadet, Allah'ın buyruklarına uymak ve yasakladığı bütün işlere uzak durabilmektir. Sadece dini akidelerden veya bazı dini doktrinlerden meydana gelen tek bir din bile yoktur. Bütün dinlerin his, inanış ve davranış boyutları bulunur. İbadet, dini yaşantının pratik halidir bu durum da bireylerin inanışları ve hareketleri arasında bir uyumluluk olmasını sağlar. Ayrıca inançlı kişilerin ortak hareket etmeleri toplumda ortak zihniyetin oluşmasına destek olur. İbadetlerin duygusal altyapısında minnettarlık, korku, itaatkarlık, sevgi ve korunma duyguları vardır. İslam dininde yapılan ibadetler, Allah'ın emrettiği ve insanların da bu emirlere uyduğu davranışlar olarak değerlendirilmemiş; Allah'a kulluk etmek ve yaklaşmak amacıyla işlenen ya da vazgeçilen her türlü eylem ibadet şeklinde görülmüştür. Bu durum da dünyadaki hayatın nerdeyse tümünün ibadete dönüşmesini sağlamıştır.¹⁸⁸

İslamiyette ibadet ve ideoloji (inanç) boyutu birbiriyle bağlantılıdır. Çünkü İslam bilginleri iman ve amelin iç içe olduğu bir tanım yaparlar, anlamın ancak bu şekilde tamamlandığını ifade ederler.¹⁸⁹ Bu boyutta önemli noktalardan biri de kişilerin ibadetleri uygulama sıklığı ile ibadetlerin kişiler için ifade ettiği manadır. Yani insanlar ne kadar sık dini ritüelleri uygularsa o kadar tecrübelenmiş olacak o konudaki teorik bilgilerini kullanmaları da anlamlı hale gelecektir.¹⁹⁰

Arslan'a göre dini ibadet ile inanışların toplumun birlik ve bütünlüğünü artırıcı fonksiyonu vardır. Mesela Kuran-ı Kerim'de "Ey İnsanlar, Ey iman edenler!" biçiminde pek çok çağrı bulunur. Ayrıca insanların birlikteliğine zarar verecek davranışlara karşı çıkar ve toplumu iş birliğine yöneltici pek çok temsil içerir.

¹⁸⁷ Muhammet Kızılgöçer, *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık İlişkisi*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

¹⁸⁸ Durmuş Sevindik, *Orta Yaş Dönemi Bireylerde Dindarlık-Mutluluk İlişkisi Denizli Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

¹⁸⁹ Hayati Hökelekli ve Hüseyin Peker, vd., *Din Psikolojisi* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Web Ofset, 2010.

¹⁹⁰ Kenneth I. Pargament, *Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme*, (Çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu), Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

İslam'ın içindeki ibadetleri bu yönüne bakacak olursak; toplu bir şekilde imamın ardında kılınan cemaat namazları bütün sosyo-ekonomik dengeleri, kültürel konumu ve sınıf farklılıklarını terk ettirir. Zekat, fitre, sadaka gibi ibadetler ekonomik sınıf farklılıklarının neden olduğu ayrışmayı gidererek sosyal beraberliği oluşturmayı amaçlar. Hac ibadetinin fonksiyonu ise hangi meslekten, sınıftan ya da zümreden olursa olsun bu imkanları bir kenara bırakarak tek bir kıyafet ile (ihrama girerek) Allah'a yönelişin beyanıdır. Kısacası kurban da dahil olmak üzere sosyal birlik ve yardımlaşmayı destekleyen ibadetler, dinsel önemlerinin ve ibadet olmalarının yanı sıra sosyal entegrasyonu sağlar ve bunu sürdürür. Konfüçyüs bu konuda dinsel ritüellerin ve uygulamaların üzerinde oynama yapılmaması, olduğu gibi saklanması gerektiğini söyler; zira toplumun kalıcılığı için bu şarttır şeklinde nedenini açıklar. Bacon da “Din insan toplumunun en güçlü bağıdır” görüşüyle dinin bu tarafına vurgu yapmaktadır.¹⁹¹

2.2.3.Bilgi (Entelektüel) Boyutu

Bütün dinlerde inanç ilkeleri, ritüeller, kutsal eserlerle ilgili bilgiler mevcuttur ve o dinin taraftarlarından bu bilgileri öğrenmeleri ve öğrendiklerine itimat etmeleri beklenir. Yani inançları kabullenmenin yolu onların bilgisine hakim olmaktan geçer. Bilgi boyutu da kişilerin kutsal kitaplarına dayanan ve dini bilgilerini içeren boyuttur.¹⁹²

Pek çok dinde o dinin özelliği, uyulması gereken kaideleri gibi öğeleri barındıran kutsal metinler mevcuttur. O dinin mensuplarından bu bilgilere iman etmesi, onlara vakıf olması ve bilgisiyle hayat tarzının tutarlı olması beklenir. Bu gibi nedenlerden ötürü entelektüel boyutu inanç ile ibadet boyutlarının ön şartı şeklinde değerlendirebiliriz. Yani kişiler sahip oldukları dinsel bilgilerce inanır ve sonrasında ibadet ederler. Ancak bazı hallerde bilgili din üyeleri, mükellef oldukları ibadetlerin hepsini yerine getiremeyebilirler. Çünkü bilginin hayat tarzına uygulanabilmesi için bazı motivasyonların olması ve uygun koşulların sağlanması gerekir. Dini ilişkinin göstergesi olan entelektüel boyutun içeriği ve frekansı bütün dinlerde değişiklik gösterebilmektedir.¹⁹³

İnanç sadece Tanrı'nın bireylere doğru yolu göstermesiyle tamamlanacak bir durum değildir; iman tam bir şekilde yerleşmesi için bilgi, idrak kabiliyeti ve fikir de

¹⁹¹ Mustafa Arslan, “Kültürel Bağlamda Din”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV, Sayı, s.1, (2004), s. 189-205.

¹⁹² Glock, a.g.e.

¹⁹³ Köse, Ayten, a.g.e.

gerekir. İmanın yeşermesi için inanç ilkelerine karşı geliştiren tutum, ögeler arasındaki ilişkiyi algılayabilecek akıl ve kavrama yetisi gerekir. Kuran-ı Kerim'in kendini açıklamak için seçtiği kavramların dahi bilgi altyapılı olması, bu boyutun önemini gözler önüne sermektedir.¹⁹⁴

2.2.4.Tecrübe (Duygu) Boyutu

Dini duygu boyutu, dindar bireylerin yüce varlık ile arasındaki iki taraflı ilişkiden meydana gelen sükûnet, kaygı, korku ve güven gibi hislerden oluşur. Bu hislerin yoğunluk seviyesi insandan insana değişir aynı zamanda bütün dinler bu hislere özel bir değer yükler. Dinsel tecrübeler ibadet ederken ortaya çıkabildiği gibi insanların günlük yaşayışlarında başlarına gelen birtakım olaylar sonucu da olabilir. Ayrıca tecrübe boyutunun tam anlamıyla ifade edilmesi ve izah edilmesi mümkün değildir. Bunun örneğini de en çok hacdan yakın bir zamanda dönmüş kimselerde görebiliriz. Bu kişilere 'haccınız nasıl geçti?' sorusu yöneltildiğinde hüzünlü bir şekilde "anlatamam ki, gidip görmeniz, yaşamamız lazım" diye cevap verirler. Bu durumda bizlere bu konudaki sübjektif yaşantının dile dökülmesinin güçlüğü gösterir.¹⁹⁵

Dini tecrübeyi genel anlamıyla nihai hakikatin kanıt, emare, belirti ve alametlerini sezgisel bir şekilde kavrama, direkt idrak etme, tanrısal ve kutsal güçle hissi ve sezgisel bağ kurma biçiminde tanımlayabiliriz. Dinsel tecrübeyi farklı kılan kısım içeriğinde nihai hakikati barındırmasıdır yani söz konusu olan şey mukaddes ya da ilahi kudretle olan bağlantıdır. Kutsallık duygusu bu hissi barındıran dinlerde ortak hayat tarzı veya tecrübe şeklinde kendini göstermektedir. Örneğin Budist tecrübe, Yahudi tecrübe, Hristiyani tecrübe, İslami tecrübe esas dinsel tecrübeye bağlı değişik kültür ve adetleri ifade eder. Dini tecrübe, bireylerin kendi varlıkları da dahil olmak üzere dünyanın ilahi gücün eseri olduğunu kavramalarıdır. Dinsel tecrübeyi kendine has kılan ve onu diğer tecrübelerden belirgin bir şekilde ayıran iki temel unsur vardır. Birincisi doğaüstü bir yöneliş ve niyazla yakarmadır. İkincisi ise bir insan ile aşkın varlık arasındaki çift taraflı ilişki hissidir.¹⁹⁶

Hissedilen bu tecrübeler ile içsel yaşantılar kişiden kişiye ve dinden dine değişiklik gösterebilir. Mesela Doğudaki ülkelerindeki dinlerde daha çok mistik

¹⁹⁴ Sevindik, a.g.m.

¹⁹⁵ Köse, Ayten, a.g.e., s.114.

¹⁹⁶ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.2001, s131-1

hadiselere rastlanırken Batıdaki ülkelerindeki dinlerde coşku ve heyecan daha baskındır.¹⁹⁷

Glock ve Stark dinsel tecrübeyi ilham, tasdik edici, vecd, ilahi cevap tecrübesi şeklinde dört sınıfa ayırır. İlham tecrübesi kişilerin kendilerine has bir aydınlanma şeklinde sezinledikleri boyuttur. İçselleştirilmiş inançların esas gerçek olduğu duygusuna sebep olan tecrübeler ise tasdik edici tecrübe olarak adlandırılmıştır. Varoluşun karşılıklı olarak sezilmesine ilahi cevap tecrübesi denirken, bu tecrübe yoğun sevgi barındıran hislere dönüşüyorsa vecd tecrübesi olarak ifade edilir.¹⁹⁸

2.2.5.Etki Boyutu

Din insanların hayatlarını, geleceğe dair planlarını, çevresindeki kişilerle olan iletişimlerini, özetle bütün düşünce yapısı da dahil olmak üzere davranışlarının tamamını etkileyebilme gücüne sahiptir.¹⁹⁹ Dinin etki boyutu ilk kez Yohia Fukayama tarafından dile getirilmiştir ve yapısı gereği dindarlığın geride kalan dört boyutundan farklıdır. Genel anlamda ‘dini inanç uygulama, tecrübe ve bilginin ferdin günlük yaşamı üzerinde’ oluşturduğu tesirleri kapsamaktadır. Yani dini yaşantı sadece iç dünyada meydana gelen bir oluşum değildir, bu durumun dışa yansıması davranış ve tutumlarda olur.²⁰⁰ Etki boyutu dinin, mensuplarından beklentilerini ve bu kişilerden ibadet ve dindarlıkları neticelerinde elde ettikleri kazanımları karşılaştırmalarını kapsar.²⁰¹

Etki boyutu diğer dört boyutun derlemesinden meydana gelir. Bir başka deyişle etki boyutu, kişilerin seküler yaşantılarına dinin bıraktığı izi anlatır. Din, kişilere belirli bir düşünce biçimi kazandırır ve dünyaya dair bir ufuk çizer bu da dinin bireylerin hayatlarının tümüne nüfuz etmesine yol açar. Örneğin kürtaç ya da organ bağışı gibi mevzularda bile insanın görüşünü sorgulamasına sebep olması dinin kişilerin yaşamlarına etki genişliğini gösterir.²⁰²

¹⁹⁷ Âdem Şahin, *Ergenlerde Dindarlık ve Benlik*, Adal Ofset, Konya, 2005.

¹⁹⁸ Vergote, Antoine, a.g.e., s.108.

¹⁹⁹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.75.

²⁰⁰ Hasan Arslan, “Hikmet Yurdu Düşünce Yorum” *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Ocak-Haziran 4(7), (2011), s.44-45.

²⁰¹ Glock, a.g.e., s.255.

²⁰² Yahya Turan, *Kişilik ve Dindarlık*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2017, s.119

2.3.Dindarlık Tipleri

Bütün bireyler akıl, karakter ve beceri gibi genetik yapıları bakımından biriciktir ve gördükleri din eğitimi onların kavrayışlarında, tutumlarında, hareketlerinde ve zihin dünyalarında farklılıklar meydana getirecektir.²⁰³ Ayrıca coğrafi bölge, yaş, siyasi görüş, cinsiyet, etnik köken, medeni hal, kültürel yelpaze, mezheplerin getirdiği farklı bakış açıları da farklılıkların diğer nedenleri arasında sayılabilir.²⁰⁴ İnsanların fiziksel ve psikolojik açıdan birbirinin aynısı olması nasıl mümkün değilse aynı dini fikir biçimine sahip olması da mümkün değildir. Bu düşünce doğrultusunda çoğu araştırmacı kişilerin ve toplumların farklılıklarını göz önünde bulundurarak dindarlık yatkinliklerini ya da tiplerini saptamışlardır.²⁰⁵

Din psikolojisinin önde gelen isimlerinden James dindarları ‘hasta ruhlular’ ve ‘sağlıklı zihne sahip olanlar’ olarak gruplandırır ve bireylerin dini yaşantılarındaki temel faktörün sahip oldukları zihniyet olduğunu ilave eder.²⁰⁶

Maslow dinleri ‘kuralcı’ (legalist) ve ‘kuralcı olmayan’ (mistik) şeklinde iki kısma ayırmıştır. Kuralcı dinin mensuplarını düzen insanı, kuralcı olmayan dinin mensuplarını ise mistik insan şeklinde gruplandırmıştır. Düzen insanı dininin ona öğrettiği teorik bilgileri ve yüzeysel ayinleri uygulamaya çalışır, derin dini yaşantılar geçiremez. Mistik insan ise asıl dindarlığı yaşayan hakiki dindardır.²⁰⁷

Crapps dindarları otoriteye bağlı olanlar, varoluşsal ve içsel şeklinde üçe ayırır. Otoriteye bağlı olanlar dinin ortaya koyduğu kurallara titiz bir şekilde uymaya çalışanlardır. Varoluşsal dindarların kendilerine has bir dini yaşantıları vardır ve bunu yerine getirirken çok isteklilerdir.

Erich Fromm’un dindarlık tipolojisi iki kısma ayrılır. İlki otoriter dindarlardır; bu gruptaki bireyler kendilerinin haricinde kimsenin görüp duyamayacağı bir varlığa boyun eğip teslim olurlar. Bu tipin en yüce fazileti itaat etmek, en büyük hatası ise itaatsizliktir.

²⁰³ Kerim Yavuz, “Din Psikolojisinin Araştırma Alanları”, *Erzurum: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, 1982, s. 87-102.

²⁰⁴ Necdet Subaşı, *Gündelik Hayat ve Dinsellik*, İstanbul, İz Yayıncılık.2004, s.95.

²⁰⁵ Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din, Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*, Adana: Karahan Yayınları, 2007, S.25

²⁰⁶ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*, İstanbul: DEM Yay, 2004, s.40

²⁰⁷ Ayten Ali, *Psikoloji ve Din*, İstanbul: İz Yayıncılık.2006, S.117

İkincisi ise hümaniter dindarlardır. Bu tipin ağır gelen duygusu coşku ve sevinçtir. Bu bireyler öncelikle sevgi, akıl ve düşünce gibi şahsi yetilerini geliştirmeye çalışır. En yüce faziletleri ise kendini gerçekleştirir.²⁰⁸

Jung ise kişilik özelliklerini temel alarak insanları içedönük ve dışadönük bireyler şeklinde ikiye ayırmıştır. Dindarlık tipolojisini de bu sınıflamanın etkisiyle oluşturmuş ve içedönük ve dışadönük dindarları kendi içlerinde alt başlıklara ayırmıştır.²⁰⁹ Dışadönük dindarların dünya hayatına yönelik amaçları vardır ve akla oldukça önem verirler. Ayrıca bu tip dini dünya hayatının içerisinde eriterek yaşamaya çalışır. İçedönük dindarlar da ise suçluluk ve günahkarlık duygusu hakimdir, hayal gücünü sıkça kullanan bu insanlar mistik yaşantılara da önem verirler.²¹⁰

Çelik, dindarlığı ‘popüler dindarlık’ ve ‘halk dindarlığı’ şeklinde sınıflamıştır.²¹¹ Modernleşme ve şehirleşmenin beraberinde getirdiği çeşitli toplumsal sınıflardan meydana gelen farklı dini birikime sahip kişilerin oluşturduğu şehirlerdeki dindarlık popüler dindarlıktır. Popüler dindarlığın yapısını geleneksel dindarlıktan gelme insanlar oluşturur ve bu tip dindarlıkta din yaşanan bir fenomendir. Halk dindarlığını ise genellikle köylerde veya kırsalda yaşayan kişiler oluşturur. İçerisinde bolca mite ve büyüye ait unsurlar barındırır.²¹²

Certel ise toplumdaki bazı dindar kişilik örneklerinden bahseder.

1.Mistik tip,

2.Dindarlıktan oldukça uzak ancak dindarmış gibi davrananlar veya reel dindarlığından daha fazla dindarlık rolü yapan tipler,

3.Dinin çerçevesini sınırlayarak, onun rahatlatıcı olma özelliğini ortadan kaldıran çok titiz tipler,

²⁰⁸ Murat Yön, “Dini Yaşamak-Dindarlık Psikolojisi Nedir?”, <http://psikolezyum.com/dindarlikpsikolojisi/>, (30.04.2019).

²⁰⁹ Certel, a.g.e., s.174.

²¹⁰ Celalettin Çelik, “Dindarlık Tipolojilerine Metodolojik Bir Yaklaşım”, *İslamiyat*, c. 8, S.2, 2005, s. 77-78

²¹¹ Celalettin Çelik, “Değişkenler ve Boyutlar Bağlamında Türk Toplumunda Dini Hayatın İncelenmesi”, *İstanbul: Bilimname*, S.1, (2003), s. 153-174.

²¹² Yusuf Öztürk, *Ergenlerde Dindarlık ile Öznel İyi Oluş Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017, s.21.

4.İdinin arzu ve taleplerini doyuracak bir din mantalitesi ve yaşantı tarzı geliştiren tip,

5.Mantıksal tarafı baskın gelen tip,

6.Duygusal tarafı baskın gelen tip,

7.Mantıksal ve duygusal tarafı dengeli bir şekilde yürüten tipler

8.Gelenek ve dinin iç içe girdiği, batıl inanç ve mitolojilerden beslenen, yüzeysel bilgi ve bilinçsiz bir şekilde taklide dayalı, ikinci derecedeki yan konuların abartılıp ana konular haline getirildiği, dinin esas kurallarının dikkate alınmayıp şekilciliğin hükmettiği bir dindarlık tipidir.²¹³

Türkiye’de nüfusun çoğunluğu İslam dinine tabi olsa da tek bir dindarlık tipolojisinden söz edilemez.²¹⁴ Fakat bu konudaki yapılan araştırmalar henüz yeterli seviyeye ulaşmamıştır ve daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.²¹⁵ Dindarlık tipolojileri konusunda ülkemizde çalışan ilk araştırmacılardan biri Taplamacıoğlu’dur. O, beşli bir zümre kurmuştur ve bu zümreleri dini oluşumların yoğunluklarına göre sıralamıştır. Bunlar aşağıda gösterildiği gibidir.²¹⁶

Gayri amel zümre: Yalnızca cenaze namazlarına katılan onun dışındaki namaz, oruç gibi ritüelleri yerine getirmeyen gruptur.

İdareci maslahatçı zümre: Bu gruptaki bireyler çevrelerindeki kişilerin dini yaşantılarına göre davranırlar, ona aykırı hareketlerde bulunmazlar.

Amel (dini bütün) zümre: Olması gerektiği ölçüde dini sorumluluklarını yerine getirip bunun haricinde kendi meslek hayatlarıyla meşgul olan zümredir.

Sofu zümresi: Genellikle yaşlıların olduğu zümredir, bu gruptaki bireyler dini sorumluluklarına dünyalık işlerinden çok daha fazla önem gösterirler.

Sofî zümresi: Dini uçlarda yaşayan ve dini hususlarda keskin çizgileri olan insanların kümesidir. Bu gruptaki bireylere göre din, buluş ve yeniliklere aykırıdır. Ayrıca

²¹³ Certel, a.g.e., s.140

²¹⁴ Subaşı, a.g.e., s.95

²¹⁵ Kerim Yavuz, *Günümüzde İnançın Psikolojisi*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2013, s.259.

²¹⁶ Mehmet Taplamacıoğlu, “Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 10, (1962), s.145.

dinsel hususların değeri görmediğini bunun için kişilerin cezalandırılması gerektiğini savunurlar.

Türkiye’de bu konuda çalışan bir diğer kişi Taş’tır. Üçlü bir sınıflama yapan çalışmacının ilk tipi geleneksel (ilmihalci) dindarlardır. Toplumda sıkça karşılaşılan bu tipin önceliği dini buyruk ve yasaklara uymaktır. İnanç ve ibadet bu grup için eşit önem taşır ve bu kişiler için dinin ana kaynakları ve din büyükleri vazgeçilmezdir. İkinci tip ise hümanist/modern dindarlardır. Buradaki kişilerin önceliği inançları ve yardımseverlik, sadakat, dürüstlük, adalet gibi evrensel ahlak ilkelerine karşı gösterdikleri hassasiyettir. Yani dini kaidelere uymak ya da ibadet etmek ikinci plana itilmiştir. Sonuncu tip ise popüler ve hurafeci dindarlardır. Bu kişilerde İslamiyet’ten önceki ve başka kültürlerin etkisi belirgin olarak gözükmemektedir. Geniş kitlelerde başka biçimlerde karşımıza çıkan bu tip dindarlarda modern dönemlerin fenomenleri de bulunmaktadır.²¹⁷

Bütün insanların kendilerini dine adanma düzeyleri, dini hayata yönelik ilgileri, yoğunlukları ve içtenlikleri farklı seviyelerdedir. Burada asıl önemli olan, bireylerin dini sorumluluklarını yerine getirirken dayandıkları motivasyon ve esas niyetleridir. Bazı kimseler niyetlerini olabildiğince temiz ve halis tutarken birtakım çıkarlar elde etmek için dini kullanan insanlar da bulunur. Dindarlığı samimiyetle bağlantılı olarak iç güdümlü ve dış güdümlü şeklinde gruplandıran ilk kişi G. W. Allport’dur.²¹⁸ Çalışmanın ilerleyen kısımlarında farklı bir başlık altında konuya değinilecektir.

2.4. Allport ve Ross’un Dindarlık Modeli

Allport dindarlık üzerine yaptığı çalışmalarda ilk olarak bireylerin olgunlaşmasını dikkate alarak incelemiştir. Bunun sebebinin ise bireylerin olgunlaşması ile dindarlık arasındaki ilişkinin doğru orantılı olması ile açıklamıştır. Yani bireyler olgunlaştıkça dindarlıkları da gelişmektedir.²¹⁹ 1960’lı yıllarda ise çalışmasının içeriğini az bir şekilde değiştirerek kavramların sınırlarını belirlemiş iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlardan

²¹⁷ Kemalettin Taş, “Dindarlığa Yüklenen Anlamlar: Üniversite Öğrencileri Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, c. 15, S.2, s.52.

²¹⁸ Hökelekli, *Din psikolojisi*, s.35.

²¹⁹ G. Nils Holm, *Din Psikolojisine Giriş*, çev. Abdülkerim Bahadır, İstanbul: İnsan Yay, 2004.

bahsetmiştir.²²⁰ Sonrasında Ross’la beraber iki boyutlu ‘Dindarlık Eğilimi Ölçeği’ adlı çalışmalarıyla modellerini tamamlamışlardır.²²¹

Allport tarafından literatüre sokulan iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık tipolojileri din psikolojisi açısından oldukça önemlidir. Dış güdümlü dindarlar dini yatkınlığı olan kişiler ise dini; sosyal açıdan destek sağlama ve toplumda kendilerine statü kazandırma, maddi ve manevi yönden rahata erme, kendini ve etrafındaki bireylerin güvenliğini garanti etmek maksadıyla kullanır. İç güdümlü dindarlar ise dini inançlarının tamamını riyakarlıktan uzak bir şekilde yaşarlar. Bu gruptaki bireylerde merhamet duygusu baskın olarak hissedilir, gönüllerinde tüm insanlığa sevgi ve saygı beslerler. Ayrıca dini buyruk ve yasaklara titizlikle uymaya çalışır, ibadetlerini de istikrarlı bir biçimde sürdürürler. Bu meziyetlerle bezenmiş dindarlık hayatın amacına dönüşür ve benliğin parçalarından biri haline gelir. Özetle iç güdümlü dindar bireyler dini özümseyerek yaşarken, dış güdümlü dindar bireyler dünya hayatından belirli menfaatler elde etmek arzusuyla hareket ederler. Bu durum da iç güdümlü kişilerin dış güdümlü kişilerden daha aşkın ve ulvi deneyimler yaşarlar. ‘Benlik kaliteleri’ ve ‘dindarlığı yaşam kaliteleri’ daha güçlüdür.²²²

Şekil 6: Allport ve Ross’un Dindarlık Modeli

2.4.1.Dış Güdümlü Dindarlık (Extrinsic Orientation)

Bu gruptaki kişiler dini kendi çıkarları uğruna kullanmaya eğilimlidirler. Dış güdümlü değerler daima araçsal ve menfaatçidir. Bu yönelimdeki bireylerde din; meşgale, sosyalleşme, avunma, güvenlik, statü, kendi doğruluğunu ispatlamak için bir araçtır. Kabul edilen inanç temel ihtiyaçlara uyum sağlayacak biçimde şekillendirilir.²²³ Yani dış yönelimli dindarların asıl motivasyonu dinin, kendi ihtiyaç ve isteklerini

²²⁰ Hasan KAYIKLIK, “Allport” a Göre Dini Yaşayışa Gelişimsel Bir Açılım”, *Dini Araştırmalar*, C.: 5, (2003), s.133-134.

²²¹ Hasan KAYIKLIK, *Dini Yaşayış Biçimleri: Psikolojik Temelleri Açısından Bir Değerlendirme* (Basılmamış Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2000, s.247.

²²² İbrahim Gürses, *Kölelik ve Özgürlük Arasında Din*, Bursa: Arasta Yayınları, 2001, s.82-86.

²²³ Gordon W. Allport, Michael J. Ross, “Personal Religious Orientation and Prejudice”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 1967, s. 434.

karşılıyor olmasıdır. Bu yüzden dış yönelimli dindarlığa “psikolojik ihtiyaçlar dini” veya “fonksiyonel din” diyenler de vardır.²²⁴

Dış güdümlü dindarlarda tecrübe boyutuna dair bir tatmin duygusuna rastlanılmaz. Kişisel yaşantılarından ya da benliklerinden taviz vermeden kutsal bağlılıklarını sürdürürler. Bu tarz nedenlerden ötürü dine karşı bakış açıları da benlik hizmeti ya da müdafaası şeklinde gelişmiştir. Yapılan araştırmalarda bu kişilerin başlarına zor bir durum geldiğinde ya da dışardan herhangi bir baskıya maruz bırakıldıklarında bu durumu atlatabilmek için dua ve ibadete başvurduklarını göstermiştir.²²⁵

2.4.2. İç Güdümlü Dindarlık (Intrinsic Orientation):

İç yönelimli dindar bireyler seçtikleri dini özümser ve onun gereklerini yerine getirmek için olabildiğince gayret gösterirler. Dini, kişisel menfaat sağlamak uğruna kullanmazlar. Burada şahsi ihtiyaçlar dinin buyruklarına göre düzenlenir genellikle de ikinci plana itilir. Yani bu dindarlar halisane bir niyetle sadece kulluk görevini yerine getirmek amacıyla dine tutunurlar. Dolayısıyla din samimi hislerle içte yaşanır ve kişiye özeldir. Ayrıca bu kişilerde olumsuz ve zor durumlar karşısında dayanıklı olma ve bunlara tahammül edebilme, zıt görüşlere saygı duyabilme ve bunları anlayışla karşılayabilme, tüm insanlara olumlu duygular besleyebilme gibi özellikler öne çıkar.²²⁶

Bu gruptaki kişilerin din haricindeki güdüler, ihtiyaçları ve istekleri ne kadar baskın olursa olsun dini yargı ve inançların güdümü altına girmektedir. İç yönelimli dindarlar dine yararcı bir kurum gözüyle bakmazlar. Ayrıca onlar için din statü elde etme aracı, yatıştırıcı ya da dayanak değildir. Bu kimseler için din benliklerini tümüyle aşan ulvi varlığın isteğine uygun bir hale dönüştüren içten gelme bir değerdir. İç güdümlü dindar bireyler, imanı şahsiyetlerinin odak noktası yapar ve bu ekseninde davranışlarını şekillendirirler.²²⁷

²²⁴ İbrahim Gürses, *Dindarlık ve Kişilik*, Bursa: Emin Yayınları, 2017, s.29.

²²⁵ Günay Ünver, Celaleddin Çelik, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, Adana: Karahan Yayınları, 2006, s.157-174.

²²⁶ W. Gordon Allport, Michael J. Ross, “Personel Religious Orientation and Prejudice”, *The Person in Psychology: Selected Essays*, Boston: Beacon Press, 1968, s.131-132.

²²⁷ Gürses, *Dindarlık ve Kişilik*, s.26.

2.5. Batson ve Ventis Tarafından Önerilen Üç Boyutlu Dini Yönelim: Kişisel Dinin Amaç, Araç ve Arayış Boyutları

Batson ve Ventis, Allport ve Ross'un iki boyutlu modelindeki dış güdümlü ve iç güdümlü kavramlarının yerine amaç ve araç dindarlığı demeyi tercih etmişlerdir. Ayrıca bu araştırmacılar dini motivasyonun tam anlamıyla anlaşılabilmesi için ikili sınıflamayı yeterli görmeyerek sorgulayıcı (arayışsal) boyutu eklemişlerdir.

Batson, Schoenrade ve Ventis sisteme sonradan dahil ettikleri arayışsal (sorgulayıcı) dindarlık tipinin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır. Sorgulayıcı dindarlık varoluşsal sorularla doğrudan yüzleşmeyi öne süren bir yaklaşım sunmaktadır. Ayrıca bu sorulara verilen kesin yanıtlar bu kişiler için bir değer ifade etmez. Yani bu inançlı bireyler varoluşla ilgili sorularına belki de hiçbir zaman cevap alamayacaklarını bilirler. Buna karşın soruları gene de önemlidir. Ayrıca bu sorular geçici ve değişkendir. Sonuç olarak bu araştırmacılar araç, amaç ve sorgulayıcı (arayışsal) dindarlık şeklinde üç boyuttan oluşan bir sınıflamayı literatüre eklemişlerdir.²²⁸

2.6. Ergenlik Döneminde Dini Gelişim

Duygu ve düşünce dünyasında gelişimin yaşandığı bir süreç olan ergenlikteki kişi, içerisinde bulunduğu sosyal çevrenin problemlerine duyarlı hale gelmekle beraber fizikötesi ve dini konular hakkında düşünüp tartışmaya başlar.²²⁹ Fiziksel, bilişsel ve sosyal evrelerde yaşanan gelişmeler bir bütün halinde ilerlemekte ve birbirini etkilemektedir. Bu döngünün etkisi bireyin dini düşünce yapısında da gözükmektedir. Ergenin zihnindeki dini boyutu anlamlandırmak için bu noktalara da dikkat edilmesi gerekmektedir.²³⁰

Gençler bu dönemde toplumsal statü ve rollerini tanıma, özgün bir kişilik sahibi olma, hayatı anlamlı kılacak bir misyon edinme, bir gruba ait olma, bir liderin eşliğinde hareket etme, gibi süreçleri yaşamlarına dahil ederler. Ayrıca bireyin iç dünyasında yaşadığı çalkantılar ve sorgulayıcı tavır dini şüpheleri de beraberinde getirir. Ancak

²²⁸ C. Daniel Batson, Patricia Schoenrade, ve W. Larry Ventis, *Din ve Birey: Sosyal Psikolojik Bir Yaklaşım*, (A. Kuşat ve A. Taştan, Çev.) (1. bs.), Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017, s.199.

²²⁹ M. Naci Kula, *Gençlik Döneminde Kimlik ve Din. H. Hökelekli içinde, Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.s. 37.

²³⁰ Bünyamin Solmaz, Adem Şahin, "Ergenlerde Dindarlık ve Sosyal Benlik", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 12 (2), 2012, s. 149.

dinin, gençlere aidiyet hissedecekleri güvenli bir liman sağlaması, hayata dair anlam arayışlarına cevap vermesi, güvenlik ihtiyaçlarını karşılaması ve onlara bir kimlik kazandırması gibi gerekçelerle önemli bir değer olarak görüldüğü de söylenebilir. Din açısından ise genç, buluğa ermiştir ve yaptığı işlerin sorumluluğunu üstlenir. Yani ergenliğe girilmesiyle birey, dini görev ve yükümlülükler karşısında bir yetişkinle eşit muamele görmeye başlar.²³¹

Hökelekli ergenlik döneminde dindarlığın gelişimini üç evreye ayırmaktadır. Bu çalışmada da bu evreler ele alınacaktır.

2.6.1. Dini Bilincin Oluşması (12- 14 Yaş)

Çocukluk yıllarında tam olarak anlaşılamayan, soyut düşünce kapasitesi gerektiren birtakım inançlar ilk ergenlik dönemiyle beraber gelişmeye başlar. Bu gelişimi okul ve içinde yaşanılan toplumun kültür seviyesi de destekler. Bu çabalarla beraber genç, sorunları tahlil etme yetisini ve tümdengelimci bir bakış açısını kazanmaya başlar. Ayrıca yetişkin bireylerin zihin kapasitesine erişen ergenin bilinci soyut alanlarda da işlem yapabilir hale gelir. Artık genç birey etrafındaki ve dünya üzerindeki sorunlara, yüzyıllar boyunca insanlığın çözmeye çalıştığı dini, doğaüstü ve metafizik meselelere duyarlı hale gelip düşünmeye başlar. Bu kazanımlar sonucunda dini alana ait inançlar bilinçli bir şekilde bürünüp gelişmeye doğru yönelir. Bu yıllarda gelişim sadece bilişsel alanla sınırlı kalmaz duygularda kapasite ve boyut olarak zirveye ulaşır. Bu durum zaman zaman duygusal karışıklık ve çatışmalara da neden olabilmektedir. Yaşanan çatışmalar duyuşsal alanın sistematüğini bozar ve çocukluk döneminde yaşanmış tam anlamıyla ifade edilememiş dini duyguları da bilinç düzeyine getirir.²³²Çocukken sorgulamadan kabul edilen, benimsenen fikirler yeni öğrenilen bilgiler ışığında bir değerlendirmeye alınır ve bunların örtüşmemesi halinde şüphe, tereddüt ve sarsılma yaşanır. Ancak bu yaşanan ruh hali oldukça normaldir ve içinde bulunulan döneme ait karakteristik bir özelliktir. Ergen birey yaşadığı bu kuşkudan ötürü kendini günahkar ve suçlu hissedebilir.²³³

12 yaşına gelene kadar genç, pratikte geleneğe bağlı sürdürdüğü dini yaşayışını devam ettirir. Bu yaşantı yetişkinlerin anlayış biçimini ve otoritesini temel alan onların

²³¹ Hayati Hökelekli, 2010, *Din Psikolojisi*, 8. Baskı, Ankara: TDV Yayınları, Ankara,2010, s. 266-267.

²³² a.g.e., s. 267-268.

²³³ Yüksel, A. Ş. (2015). Dini Gelişim. M. D. Karacoşkun içinde, *Din Psikolojisi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları. s. 122.

işselleştirdiği bir dini formdur. 13’lü yaşlara gelindiğinde ise ergenin zihninde herhangi bir şekli ya da boyutu olmayan, somut bir şeye benzemeyen, manevi ve soyut olarak değerlendirilen bir Allah tasavvuru vardır. Ancak bu konular iç dünyalarında tamamen de çözülmüş değildir. Bundan sonraki bir- iki yıllık süre zarfında dine karşı duyulan ilgide artış görülür. Toplu yapılan ibadetlere katılım oranının artması, günah, haram ya da helal, sevaplara karşı hassasiyet geliştirilmesi yaş dönemine ait belirgin özelliklerdendir. Fakat bu süreç fazla uzun sürmez ve ergenlik döneminin kendine özgü krizlerinin başlamasıyla beraber dini gelişim de bundan nasiplenir.²³⁴

2.6.2. Dini Şüphe ve Çatışmalar (12- 14 Yaş)

Geçici bir kriz olarak değerlendirilebilecek bir süreç olan 14- 15 yaş aralığı diğer gelişim evrelerinde de kendini gösterir. Dini inanç noktasında ise şüphe, tereddüt ve çatışmalar yaşanır. Ergen birey kendine öğretilen geleneksel dini, eleştirel bir bakış açısıyla yeniden gözden geçirerek kişisel bir din anlayışı oluşturur. Bu bunalıma neden olan bazı etkenler vardır. Bunlardan biri zihnin gelişimini hem boyut hem de güç olarak artırmasıyla beraber özgür ve güçlü olma yetisinin hissedilmesidir. Ergen birey artık kendini yetişkin gibi hissetmektedir ayrıca ebeveynlerinin düşüncelerini ve hareketlerini eleştirebilmektedir. Ancak ergenin düşüncelerini açıklaması ebeveynleriyle olan ilişkisini zaman zaman olumsuz etkileyebilir. Bu durum ise ergen bireyin yaşadığı dini bunalımın ilk evresi olarak kabul edilir. Çünkü dini inancı ona ebeveynlerine karşı hürmet göstermesini ve itaat etmesini vurgularken iç dünyası çevreden gelen baskılardan kurtulup özgürlüğü ele geçirmesi gerektiğini söyler. Çelişki ve tereddütü barındıran bu durum otorite olarak isimlendirilebilecek her şeye karşı bir isyan doğurur. Yine bu dönemde akranlarla olan iletişimin güçlenmesi ile kendine özgü bir dinamiği ve alt kültürü olan akran gruplarının otoriteye baş kaldırma üzerinde etkisi desteklenmiş olur.²³⁵

Bu dönemde düşünce ve duygu adına yaşanabilecek şüphe ve çatışmaların bir diğer sebebi de “ergen benmerkezciliği”dir. Yani ergenlerin diğer insanlar tarafından devamlı bir şekilde izlenildiklerini düşünmeleri ve çoğunluk olarak kendi fikirleriyle meşgul olmaları zihin dünyalarında birtakım karışıklıklara neden olmaktadır. Bu dönemi

²³⁴ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 268-269.

²³⁵ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 14. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018, s.270.

yaşayan bireyler fikirlerinin ve hislerinin tamamen yeni ve biricik olduğuna inanırlar ayrıca diğer kişilerin duygu ve düşüncelerini de kendilerinininkinden ayıramazlar.²³⁶

Ergen bireyin kendine idol olarak aldığı ya da ona din eğitimi veren kimselerde gördüğü yanlış davranışlar ve dini konulardaki bilgileri ile pozitif bilimlerin örtüşmediğini düşünmesi de şüpheyne düşme ve çatışmalar yaşamaya neden olarak görülebilir.²³⁷ Nitelik olarak zayıf olarak değerlendirilebilecek bir din eğitimi, dini kimliğiyle öne çıkan kişilerin ve din görevlilerinin kendilerinden beklenmedik şekilde hareket etmeleri de bu çatışmaların artışına neden olabilir. Ergenliğin etkisiyle kişi, diğer insanlar hakkında keskin düşünceli olabilmektedir yani genç, gri rengin kabul görmediği bir zihin dünyasında yaşar. Ergen, kendine rol model olarak kabul ettiği insanı onun idealleriyle de ilişkilendirilir dolayısıyla tanık olunan herhangi bir hata örnek olarak seçilen kimsenin ideal ve düşüncelerine de yansır. Yani dini kimliğiyle tanınan birinin yaptığı yanlış davranış ergenin dinden uzak durmasına hatta dini inkar etmesine bile yol açabilir. Çatışma ve şüphelere neden olan bir diğer etken ise akademik hayatın içeriğini oluşturan teori ve görüşlerdir. Bilim dünyası hipotezler üzerine inşa edilir. Durumları ve değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkisini anlamlandırmak için doğru olduğu varsayılan bazı hipotezler geliştirilir. Bunların hepsi bilimsel verilerle uyuşan bilgiler olmamasına rağmen birtakım öğretmenler tarafından derslerde anlatılabilmektedir. Böyle bir durumda da dini inançlarını pek fazla tenkit etmeden gelişigüzel bir biçimde kabul etmiş gençler şüpheyne kapılmakta ve şaşırılmaktadır.²³⁸

Ergenlikle beraber uyanan cinsi eğilimler birtakım gerginlikleri de beraberinde getirir. Bu durumun gerginlik oluşturmalarının nedenlerinden biri günlük yaşantının ekonomik ve toplumsal gereklilikleri cinsellik ihtiyacının meşru bir şekilde giderilmesinin engellemekte veya ertelemektedir. Diğer taraftan ticari veya sosyal kaygı taşıyan uyarıcılar gençlerin cinsellik isteklerini tahrik edip onları etkilemektedir. Gayrimeşru cinsel faaliyetleri, yaşamın öncelikli hedeflerinden biri şeklinde göstermeye çalışan çağdaş kültüre rağmen toplum tarafından yasak olarak değerlendirilmektedir. Bu yasaklar genellikle dini öğretilerle desteklendiği için de ergen bireylerin nazarında din ile

²³⁶ Adem Şahin, *Ergenlerde Dindarlık ve Benlik*, Konya: Adal Ofset, 2007c, s.33.

²³⁷ Clark, W. H., *Ergenlik ve Gençlik Çağında Din*, Eğitim Hareketleri Dergisi, çev. Mehmet Dağ, 1976, s.256-257.

²³⁸ Abdülkerim Bahadır, 1994, *Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler*, (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994, s.123.

cinsi faaliyetler çatışmaya sebep olabilmektedir.²³⁹ Bu çatışma durumunun keskinleşmesi halinde ise ergen her türlü dini kurala, toplumsal değere ya da otoriteye karşı çıkmaya yönelebilir.²⁴⁰

Asi davranmak ya da kurallara aykırı hareket etmek genç bireylerde suçluluk duygusu hissetmeye neden olup kişiyi güvenlik arayışına itebilir. Bu arayışın sonucunda güvenli sığınak olarak Allah seçilebileceği gibi, farklı dini cemaatler, akımlar, oluşumlar ya da dini önder olabilecek birileri tercih edilebilir. Ergen birey bu seçeneklerden birine yaklaşarak hem hissettiği suçluluk duygusunun vermiş olduğu rahatsızlığı giderebilir hem de arkasını yaslayabileceği emin bir arkadaş edinmiş olur.²⁴¹

Bilinçaltının derinliklerinde olduğu düşünülen birtakım güç ve enerjiler ergenlikle beraber hayatın içine karışmaya başlar. Bu karmaşık ruh halinin neden olduğu acılar ve sıkıntılar baş edilmesi güç bir gerginlikle kendini gösterir. Yetersizlik hissi ve can sıkıntısı katlanılamaz bir hal alınca genç birey ideal ve bambaşka bir hayatı arzular. Görev bilincinin aktif bir şekilde çalışmasıyla beraber de genç kendini ahlaki açıdan zayıf, dini sorumluluklarını yerine getiremeyen bir kişi olarak değerlendirir. İyi, adil ve dindar biri olmak istemekte ancak buna güç yetirememektedir. Kısacası ideal benliğiyle sahip olduğu benlik arasında fark fazla olduğu için birey acı çeker; kendini bu konuda zayıf ve yetersiz olarak görür. İlerleyen zamanlarda bu yetersizlik hissinin yerini günahkarlık duygusu alır. Bu durum kendini iyi hissetmemesine yol açar depresif duygular içerisinde vicdan azabı yaşar. Bu durum kişiyi sonsuz azabın yol açtığı korkunun pençesine de düşürebilir. İç dünyada yaşanan gerginlik ve dalgalanmaların neden olduğu bir diğer şey de bireyin kendini aşırı düzeyde tahlil etmesidir. Ergen kişi geçmişiyile sürekli bir şekilde hesaplaşma halindedir ve çoğunlukla da kendini haksız olarak değerlendirir. Manevi açıdan ise uzun uzadıya incelemeler de bulunur, kendini acınası bir halde görür ve ağlar. Daha pasif bir kişiliğe sahip olanlar hatalarını telafi etme isteği ve zahidane yaşam tarzına yönelen bu kriz durumlarında daha çok acı çekerler.²⁴²

²³⁹ Robert Henry Thouless, “An Introduction to Psychology of Religion”, 3. Bas., Cambridge Üniv. Press, 1971, s. 114-116; akt. Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 14. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018, s.278-279.

²⁴⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.275.

²⁴¹ Hasan Kayıklık, *Din Psikolojisi (Bireysel Dindarlık Üzerine)*, Adana: Karahan Kitabevi, 2011, s.99.

²⁴² Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 14. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018, s.278-279.

2.6.3. Dini İnanç ve Tutumların Netleşmesi (18-21 Yaş)

Bu döneme geçilmesiyle beraber çalkantılar, dini arayışlar, yaşanan şüpheler, karasızlık halleri durulur ve bir neticeye ulaşır. Çünkü birey dini meselelerde kendi tutum ve görüşlerini belirleyecek hem zihni hem duygusal kapasiteye erişmiş olur. Ruhi güç ve işlevler uyumlu bir halde bireyde bütünleşir. Ayrıca dini konularda verilen kararlar ve tercihler net bir şekilde kendini gösterir. Bazı kimseler bir önceki evrede yaşanan çatışma sürecinin neden olduğu buhranın etkisiyle çocukluklarında benimsedikleri inancın aksine bir dini dünya geliştirirler. Bu aşamada genç bireylerin çoğu çevrelerindeki dini topluluk veya cemaatlerin onayını ve desteğini istediklerinden gönül bağı kurdukları ve katılım sağladıkları gruba karşı aidiyetlerini daha da pekiştirirler. Geri kalan genç bireyler ise ailelerinden öğrendikleri dini değerleri ve inanış tarzlarını geleneksel sınırlar çerçevesinde ya olduğu haliyle ya da az bir değişiklik ile devam ettirirler. Bu gruptaki bireyler için aile ilişkileri ve bağları çok önemlidir; dinle kurulan bağ ve dini duyulan ilgi aile modeli ekseninde varlığını sürdürür. Bir kısım gençler ise dini tamamen reddederek, ilgi göstermeyerek ya da bilinemezci (agnostik) bir tavır sergilerler. Ancak bu kitlenin sayısı Türkiye’de daha alt düzeydedir.²⁴³

3. DİNDARLIK VE SİBER ZORBALIK/MAĞDURİYET

Slovak ve ark 2015 yılında inanç düzeyi ile sanal zorbalığın algılanış biçimi ve deneyimlenmiş hali arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma yürütmüştür. Araştırma sonuçlarına göre üniversitedeki kampüslerde sanal zorbalık %20 dolaylarında görülmektedir. Yani inanç düzeyi sanal zorbalığın algılanış biçimi ve deneyimlenmiş hali üzerinde destekleyici bir etki oluşturmaktadır.²⁴⁴

Garaigordobil vd dini ve laik okullar ile kamu ve özel öğretim kurumlarında eğitim gören çocukların sanal kurbanlık ve zorbalık oranlarını tespit etmeye çalışmıştır. Bunun sonucunda sanal kurbanlık ve zorbalık oranının dini ve laik okullarda pek de farklı olmadığını saptamıştır. Ancak rakamsal olarak dini öğretim kurumlarında bu oran kısmen

²⁴³ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.280

²⁴⁴ Karen Slovak, Hannah Crabbs, ve Ben Stryffeler, “Perceptions and Experiences of Cyberbullying at a Faith-Based University”, *Social Work and Christianity*, 42 (2), (2015), s. 149-164.

daha yüksektir. Ayrıca zorbaca davranışlar ile bu zorbalığa şahit olanların oranları dini okullarda laik okullara kıyasla yüzdelik dilim olarak daha çoktur.²⁴⁵

Safaria'nın sanal zorbalığın benlik saygısı, günlük manevi yaşantılar ve aile dinamiğinin uyumu üzerine etkisini incelediği bir çalışması vardır. Bu çalışmanın sonucunda sanal mağduriyet ya da zorbalık ile günlük manevi yaşantılar arasında bir korelasyon olmadığını saptamıştır.²⁴⁶

Safaria ve arkadaşları 2016 yılında yaptıkları bir başka çalışmada ise sanal mağduriyet ve zorbalığın affedicilik üzerindeki ilişkisini incelemişlerdir. Araştırma Endonezya'da yapılmıştır ve örneklem grubu 495 kişiden oluşan liseli ergenlerdir. Araştırma sonucunda sanal mağduriyet ve zorbalık ile affedicilik arasında bir korelasyonun olduğu belirlenmiştir.²⁴⁷

Konumuzla çok fazla ilgili olmasa da gazeteci Silk'in 2017 yılında kavramlaştırdığı “dini siber zorbalık” ya da “dini siber dayatma” başlıklarını da ele almak gerekir. Bu kavramların içeriği şu şekildedir; bazı dindar bireylerin ya da dini bir zümrenin, din adına doğru olarak kabul ettiği şeyleri birine ya da birilerine baskı yoluyla dayatmasıdır. Dini sanal zorbalığın bir başka çeşidi ise bireyin doğru olarak kabul ettiği bir mesele üzerine başkalarının açıklama yapmalarına ya da söz söylemelerine izin vermeyerek online ortamlarda bireylere ve kitlelere baskı kurmasıdır. Günümüz dünyasında bu zorbalık çeşidini, çevrimiçi ortamlarda bireyleri “linç etme” teşebbüsü şeklinde adlandırırız. Silk son zamanlarda bu tarz olayların yani genel ağlar üzerinden dini sanal zorbalığın yapıldığına dikkat çekmiştir. Bu konunun önemine binaen ayrıca çalışılması gerektiğine vurgu yapar.²⁴⁸

²⁴⁵ Maite Garaigordobil, Vanesa Martínez-Valderrey, Dario Páez, Griselda Cardozo, “Bullying y cyberbullying: diferencias entre colegios públicos-privados y religiosos-laicos”, *Pensamiento Psicológico*, 13(1), (2015), s.39-52.

²⁴⁶ Triantoro Safaria, “Are daily spiritual experiences, self-esteem, and family harmony predictors of cyberbullying among high school student?”, *International Journal of Research Studies in Psychology*, 4 (3), (2015), s. 23-33.

²⁴⁷ Triantoro Safaria, Fatwa Tentama ve Hadi Suyono, “Cyberbully, Cybervictim, and Forgiveness among Indonesian High School Students”, *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 15 (3),(2016), s. 40-48.

²⁴⁸ M. Silk, *Cyber-vigilantism or just a free-for-all for religions on the Internet?*, 32 (12), 2017, <http://www.religionwatch.com/cyber-vigilantism-or-just-a-free-for-allfor-religions-on-the-internet/> (12.12.2017).

Wang ve arkadaşları ise sanal zorbalık ile düşük ahlak, kızgınlık ve ahlaki çözölme arasındaki ilişkiye dair bir çalışma yürütmüştür. Araştırma sonucunda sanal zorbalık ile öfke arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu saptanmıştır. Düşük ahlak ya da ahlaki çözölme arasında istatistiki açıdan anlamlı herhangi bir bulguya ulaşılammıştır.²⁴⁹

²⁴⁹ Xingchao Wang, ve diğerleri, “Trait anger and cyberbullying among young adults: A moderated mediation model of moral disengagement and moral identity”, *Computers in Human Behavior*, 73, (2017), s.519-526.

İKİNCİ BÖLÜM

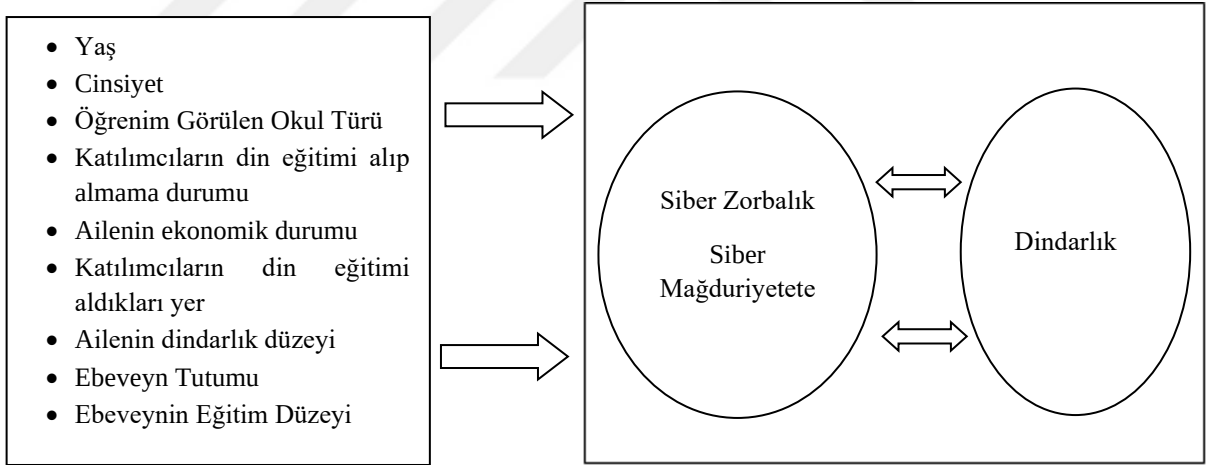
YÖNTEM

1.ARAŞTIRMA MODELİ

Araştırma sanal zorbalık, mağduriyet ve dindarlık kavramlarının ergen bireylerdeki izdüşümlerini incelemektedir. İlişkisel tarama modeli (tasvir/survey metodu) temel alınarak yapılan bu çalışmada birden fazla değişken arasındaki korelasyona bakılmaktadır. Küçük çapta saha araştırması olarak nitelendirilebilecek bu çalışmada veriler anket tekniği yoluyla toplanmıştır.

İlişkisel tarama modeli geçmişte yaşanmış ya da varlığını sürdürmekte olan bir duruma herhangi bir müdahalede bulunmadan betimlemeyi hedefleyen araştırma yaklaşımıdır. Araştırmada konusu olan şey herhangi bir dönüşüm ve etkiye maruz bırakılmadan kendi şartları içerisinde tanımlanır.²⁵⁰

Şekil 7: Araştırma Modeli

2. ARAŞTIRMANIN EVRENİ VE ÖRNEKLEMİ

Araştırmanın evrenini İstanbul ve Bursa şehirlerinde yaşayan ergenler oluşturmaktadır. Araştırmanın örnekleme ise evren içinden seçilen yaşları 13-19 arasında değişen 2021-2022 yılında eğitimlerine Mesleki ve Teknik, Fen Lisesi ve Anadolu Liselerinde devam eden ergenlerdir. Tesadüfi örneklem yoluyla seçilmiş katılımcıların

²⁵⁰ Niyazi Karasar, Bilimsel Araştırma Yöntemi, Nobel Yayınları, Ankara, 2014, s. 77.

yaşları 13 ile 19 arasında dağılım göstermekte ve örneklem toplam 576 kişiden oluşmaktadır. Ölçek maddelerinin tamamının boş bırakılması ya da bütün seçeneklerin işaretlenmesi gibi sebeplerden dolayı 36 kişinin doldurmuş olduğu anketler geçersiz sayılmış ve 540 kişinin veri girişi başarıyla yapılmıştır. Katılımcıların %64.1'i kız öğrenciden oluşmakta olup yaş ortalamaları 15.68 (ss=1.513) ve %35.9'u erkek öğrenciden oluşmakta olup yaş ortalamaları 15.55 (ss=1.403) olarak belirlenmiştir. Katılımcıların tamamının yaş ortalaması 15.63 (ss=1.474) olarak hesaplanmıştır.

3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anketin içerisinde okul türü, yaş, cinsiyet, ebeveyn tutumu gibi demografik bilgilere ulaşmak maksatlı "Kişisel Bilgi Formu", siber zorbalık düzeylerini tespit etmek için "Siber Zorbalık Ölçeği" ve dindarlık düzeylerini saptamak için ise Kayıklık (2003) tarafından geliştirilen ve yine Kayıklık ve Kalgı (2017) tarafından revize edilen "Dinsel Yaşayış Ölçeği"ne yer verilmiştir.

3.1. Kişisel Bilgi Formu

Kişisel bilgi formunda, araştırmanın katılımcı kitlesinin demografik yapısını betimlemek amaçlı olgusal sorular sorulmuştur. Bu kapsamda anket formunda yaş, cinsiyet, okul türü, ailenin ekonomik durumu, ailenin dindarlık düzeyi, hayatlarının herhangi bir döneminde din eğitimi alıp almadıkları, aldılarsa bunu nereden aldıkları, anne babanın eğitim durumu ve öğrenciye yönelik tutumu gibi demografik özellikleri aydınlatmaya ilişkin dokuz soru vardır. Sorulara gerçek cevaplar alınabilmesi için ve etik kurallar gereği katılımcılara kimlik bilgilerini yansıtan herhangi bir soru sorulmamıştır.

3.2. Dinsel Yaşayış Ölçeği (DYÖ)

Araştırmada örneklem grubunun dindarlık düzeylerini saptamak amaçlı Kayıklık²⁵¹'in ilk olarak 2013 yılında yaşlı ve orta yaştaki grup için geliştirdiği, 2017 yılında ergenlerin dindarlık eğilimlerini de tespit için güncellediği 'Dinsel Yaşayış Ölçeği' kullanılmıştır. DYÖ dini hayatın iman, ibadet ve ahlak boyutları esas alınarak

²⁵¹ Hasan Kayıklık, Mehmet Emin Kalgı "Dinsel yaşayış ölçeği: Geçerlik güvenirlik çalışması", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), (2017a), 1-19.

oluşturulmuş her bir boyutta 12 toplamda 36 maddenin yer aldığı likert tipi bir ölçektir. Ölçeğin her bir boyutundan en düşük 12, en yüksek de 84 puan alınabilir. Toplamda ölçekten alınabilecek en düşük puan 36, en yüksek ise 252'dir. Bu durumda katılımcı grubun ortalamasının üstünde puan almak dindarlık derecesinin arttığını gösterir. Ölçekte yedi dereceli likert formatı (hiç katılmıyorumdan tamamen katılıyorduma) kullanılarak puanlama yapılmıştır. Ölçekte tersten kodlanan madde bulunmamaktadır.²⁵²

3.2.1. Ölçeğin Güvenirliği

Araştırmada ölçeğin güvenilirliğini test etmek için yapılan iç tutarlılık analizi sonucunda ölçek genelinin Cronbach Alpha değeri $\alpha=,925$, inanç alt boyutunun Cronbach Alpha değeri $\alpha=,931$, ibadet alt boyutunun Cronbach Alpha değeri $\alpha=,895$ ve ahlak alt boyutunun Cronbach Alpha değeri $\alpha=,873$ olarak bulunmuştur. Ölçeğin inanç, ibadet ve ahlak alt boyutlarının maddelerin iç tutarlılığı sırasıyla 0.982, 0.875, 0.937 ve 36 maddenin toplam iç tutarlılık katsayısı 0.930 şeklinde saptanmıştır.

3.2.2. Ölçeğin Geçerliliği

Ölçeğin maddelerinin yapı geçerliliğini ölçülmesine dair yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucuna göre inanç boyutunu içeren maddelerin faktör yük değerleri 0.79-0.97 arasında, ibadet boyutunu içeren maddelerin faktör yük değerleri 0.39-0.74 arasında ve ahlak boyutunu içeren maddelerin faktör yük değerleri 0.63-0.83 arasında değişmektedir.

Ölçeğin kuramsal yapısının ölçülmesine dair yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizi'nde (DFA); modelin uyum indekslerinden X^2/sd 'nin değeri 1.93, CFI değeri 0.95, SRMR değeri 0.07 ve RMSEA değeri 0.07, NFI değeri 0.91, NNFI değeri 0.95 olarak bulunmuştur.²⁵³ Bu sonuçlara göre ölçek faktör yapısı uyumunun iyi olduğu görülmektedir.

²⁵² Kayıklık, Kalgı, a.g.m. s.1-19.

²⁵³ Kayıklık, Kalgı, a.g.m. s.1-19.

3.3.Siber Zorbalık Ölçeği

Siber zorbalık ölçeği bireylerin sanal ortamda zorbalığa uğrama düzeylerini saptamak için Garaigordobil²⁵⁴ tarafından geliştirilmiş, geçerlik, güvenirlik ve Türk kültürüne uyarlama çalışmaları 2020 yılında Sami Kırteke²⁵⁵ ve arkadaşları tarafından yapılmıştır. SZÖ sanal ortamlarda zorbaca davranışlar yapma, uğrama ve tanık olma durumuna göre oluşturulmuş her bir alt boyutta 14 toplamda 42 maddeden oluşan likert tipi bir ölçektir. Ölçekte dörtlü likert formatı (Asla, Bazen, Birçok Kez, Her Zaman) kullanılarak puanlama yapılmıştır. Ölçekte tersten kodlanan madde bulunmamaktadır. Katılımcıların alt boyutlardan herhangi birinden aldıkları puanın yüksekliği o özelliğin derecesinin yüksek olması anlamına gelmektedir.

3.3.1. Ölçeğin Güvenirliği

Araştırmada ölçeğin güvenirliğini test etmek için yapılan iç tutarlılık analizi sonucunda ölçek genelinin Cronbach Alpha değeri $\alpha=0.94$, zorbalık yapma alt boyutunun Cronbach Alpha değeri $\alpha=0.90$, mağduriyet alt boyutunun Cronbach Alpha değeri $\alpha=0.88$ ve siber zorbalığa tanık olma alt boyutunun Cronbach Alpha değeri $\alpha=0.93$ olarak bulunmuştur. Ölçeğin diğer güvenirlik sınaması test tekrar test yöntemiyle yapılmıştır. Bu değerler siber zorba olma, kurban olma ve tanık olma sırasına göre 0.90, 0.88, 0.87 şeklinde sıralanabilir. Ölçek toplamının değeri ise 0.94 olarak hesaplanmıştır.

3.3.2. Ölçeğin Geçerliliği

Ölçeğin maddelerinin yapı geçerliliği açımlayıcı faktör analizi ile incelenmiştir. Tüm varyansın %48'i açıklanmıştır, tüm maddelerin faktör yüklerinin 0.42-0.78 aralığında olduğu görülmüştür.

Ölçeğin kuramsal yapısının ölçülmesine dair yapılan Doğrulayıcı Faktör Analizi'nde (DFA); modelin uyum indekslerinden $\chi^2=2830.18$, $sd=807$, $\chi^2/sd=3.51$, CFI değeri 0.97, SRMR değeri 0.06, RMSEA değeri 0.08, RMR değeri 0.02, GFI=0.91, AGFI değeri 0.90, NNFI değeri 0.97, IFI değeri 0.97 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar

²⁵⁴ Maite Garaigordobil, "Psychometric properties of the cyberbullying test, a screening instrument to measure cybervictimization, cyberaggression, and cyberobservation", *J Interpers Violence* (2017); 32(23):3556-3576.

²⁵⁵ Bahtiyar Eraslan Çapan, Fuad Bakioğlu, Sami Kırteke, "Siber zorbalık ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması: psikometrik özellikleri", *Anadolu Psikiyatri Dergisi*,21(Ek sayı.1), (2020), s.39-47.

uyarlaması yapılmış SZÖ'nin geçerli ve güvenilirlik bakımından iyi ve kabul edilebilir düzeyde olduğunu ifade etmektedir.²⁵⁶

4. VERİ TOPLAMA İŞLEMİ

Araştırmaya örneklem grubuna veri toplama araçlarını uygulayabilmek için Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden gerekli izinler alınarak başlanmıştır. Sayı bakımından daha çok kişiye ulaşmak amacıyla ölçekler çevrimiçi formlar şekline de dönüştürülmüştür. Ayrıca yüz yüze uygulanan anketlerde İstanbul ve Bursa illerinde farklı ortaöğretim kurumlarında öğrenim görmekte olan liseli gençlere uygulanmıştır. Uygulama esnasında katılımcılara gerekli bilgiler verilmiş ve çalışmaya katılımın gönüllülük ilkesine uygun olmasına dikkat edilmiştir. Çalışmanın uygulanması ortalama 20 dakika sürmüştür. Ölçek maddelerinin tamamının boş bırakılması ya da bütün seçeneklerin işaretlenmesi gibi sebeplerden dolayı 36 kişinin doldurmuş olduğu anketler geçersiz sayılmıştır. Böylece 540 kişiden oluşan bir data elde edilmiştir.

5. VERİLERİN ANALİZİ

Araştırmada elde edilen veriler SPSS v.21 istatistiksel analiz programı ile istatistiksel analizlere tabi tutulmuşlardır. İstatistiksel analizlere geçilmeden önce katılımcıların ölçeklerden ve alt boyutlarından aldıkları puanların normallik varsayımını karşılayıp karşılamadığının belirlenmesi amacıyla çarpıklık (Skewness) ve basıklık (Kurtosis) değerleri incelemiştir. Normal dağılım varsayımının karşılanması için çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 1.5 , ranjını geçmemesi beklenmektedir.²⁵⁷ Tablo 1'de katılımcıların ölçeklerden ve alt ölçeklerden aldıkları ortalama puanlar, standart sapmalar, minimum maksimum puan aralıkları, çarpıklık ve basıklık değerleri verilmiştir.

²⁵⁶ Eraslan Çapan, Bakioğlu, Kırteke, a.g.m., s. 39-47.

²⁵⁷ Barbara G. Tabachnick, Linda S. Fidell, *Using Multivariate Statistics*, 6th Edn. Northridge. CA: California State University, 2013.

Tablo 1. Normal dağılımın sınanması

	N	Puan Aralıkları	ORT	SS	Skewness	Kurtosis
Siber Mağduriyet	540	0-42	2.00	3.708	4.725	34.536
Siber Zorbalık	540	0-42	.96	3.633	7.817	75.140
Siber Zorbalığa Tanıklık	540	0-42	4.33	7.246	2.309	5.660
Dini Yaşayış Toplam	540	36-252	211.06	42.304	-1.992	4.590
İman-İnanç	540	12-84	79.34	13.327	-3.729	13.977
Ahlak	540	12-84	72.31	16.343	-2.049	3.905
İbadet	540	12-84	59.41	19.458	-.660	-.300

Normal dağılım için çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde ibadet alt ölçeği dışında kalan ölçek ve alt ölçeklerin normal dağılım sergilemediği gözlenmiştir. Bu durumda verilerin parametrik olmadığı dolayısıyla istatistiksel analizler yürütülürken parametrik verilere uygun istatistiksel analizler yerine nonparametrik istatistiksel analizlerin kullanılması gerekmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkilere ilişkin analizler Spearman korelasyon analizi ile yürütülmüş, bağımsız değişken bakımından bağımlı değişkenin değişiminin incelendiği gruplararası karşılaştırmalarda Kruskal Wallis ve Mann Whitney U testi kullanılmıştır. Kruskal Wallis testinde elde edilen anlamlı sonuçlar için yürütülmesi gereken posthoc analizler Mann Whitney U testi ile yürütülmüştür. Ayrıca katılımcıların kişisel bilgi formunda verdikleri yanıtlar için frekans dağılımı ve yüzdelikler verilmiştir. Kişisel bilgi formunda yer alan ve kategorik değişken özelliğinde olan ama aynı zamanda sıralı değişken olan ailenin ekonomik durumu, ailenin dindarlık düzeyi, annenin eğitim düzeyi ve babanın eğitim düzeyi değişkenleri kategorilere düşen dağılımların dengeli olmaması ve bulguların tartışılmasını kolaylaştırıcı olması bakımından dummy (kukla) değişken olarak kullanılarak ölçeklerden alınan puanlarla ilişkileri Spearman korelasyon analizi ile incelenmiştir. Ergenlerin cinsiyet, öğrenim gördükleri okul, dini eğitim alınıp alınmadığı, dini eğitimin alındığı yer, annenin tutumu ve babanın tutumu değişkenleri ise nominal değişkenler olduklarından bu değişkenler bakımından ölçek puanlarının karşılaştırıldığı gruplararası karşılaştırmada

kullanılmışlardır. Bu kategorik özellikteki değişkenlerin kategorilerine dağılımların birbirlerine denk olmamaları nedeniyle ve ölçek puanlarının da normal dağılım sergilememesi nedeniyle nonparametrik testlerle yani Kruskal Wallis ve Mann Whitne U testi ile analiz edilmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR ve YORUM

Bu bölümde araştırmanın amaçlarına uygun olarak toplanan verilere uygulanan istatistiksel analiz sonuçları verilmiştir. İlk olarak katılımcıların kişisel özelliklerine ilişkin frekans dağılımları ve yüzdeler verilmiştir. İkinci olarak katılımcıların ölçeklerden aldıkları puanlar arasındaki korelasyon analizi bulguları verilmiştir. Üçüncü olarak katılımcıların kişisel özellikleri bakımından ölçek puanlarının değerlendirildiği gruplararası karşılaştırmalar ve korelasyon analizi bulguları verilmiştir. Son olarak katılımcıların araştırmaya konu olan değişkenlerin alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki farklılıklar incelenmiştir. Ayrıca; yaş, cinsiyet, öğrenim görülen okul türü, katılımcıların din eğitimi alıp almama durumu, ailenin ekonomik durumu, katılımcıların din eğitimi aldıkları yer, ailenin dindarlık düzeyi, babanın eğitim düzeyi, annenin eğitim düzeyi, annenin tutumu, babanın tutumu, dindarlık ve siber zorbalık/mağduriyete etkisine dair bulgular yer almakta ve bunların değerlendirilmesi yapılmaktadır.

1. KATILIMCILARIN KİŞİSEL ÖZELLİKLERİNE İLİŞKİN BETİMSSEL BULGULAR

Araştırma modelinde belirlenen demografik değişkenlerin istatistiksel dağılımlarının grafik ve sözel çözümlemeleri aşağıdaki şekilde ortaya konmuştur.

Tablo 2’de katılımcıların kişisel özelliklerine ilişkin frekans dağılımları ve yüzdeler verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcıların kişisel özelliklerine ilişkin frekans dağılımları ve yüzdelere

		Sayı (n)	Yüzde (%)		
Cinsiyet	Kız	346	64.1		
	Erkek	194	35.9		
Öğrenim gördüğü okul	Fen Lisesi	79	14.6		
	Anadolu Lisesi	392	72.6		
	MTA Lisesi	53	9.8		
	Diğer	16	3.0		
Ailenin ekonomik durumuna ilişkin ergenin algısı	Düşük	13	2.4		
	Ortanın altı	27	5.0		
	Orta	273	50.6		
	Ortanın üstü	180	33.3		
	Yüksek	47	8.7		
Ailenin dindarlık düzeyine ilişkin ergenin algısı	Düşük	23	4.3		
	Orta	274	50.7		
	Yüksek	243	45.0		
Dini eğitim ve dini eğitim alınan yer	Evet	Aileden	128	23.7	24.7
	Evet	Camii-Kur'an Kursundan	250	46.3	48.2
	Evet	Dini Cemaatten	20	3.7	3.9
	Evet	Okuldan	121	22.4	23.3
	Evet	Toplam	519	96.1	100.0
	Hayır		21	3.9	
Annenin eğitim düzeyi	Okuryazar değil	27	5.0		
	İlkokul-Ortaokul	220	40.7		
	Lise	196	36.3		
	Üniversite	97	18.0		
Babanın eğitim düzeyi	Okuryazar değil	9	1.7		
	İlkokul-Ortaokul	171	31.7		
	Lise	211	39.1		
	Üniversite	149	27.6		
Annenin tutumu	Beni dinler, düşüncelerime değer verir	382	70.7		
	Otoriterdir, bana karşı hep baskıcıdır	81	15.0		
	Bana karşı ilgisizdir	12	2.2		
	Bana karşı aşırı derecede koruyucudur	65	12.0		
Babanın tutumu	Beni dinler, düşüncelerime değer verir	332	61.5		
	Otoriterdir, bana karşı hep baskıcıdır	74	13.7		
	Bana karşı ilgisizdir	54	10.0		
	Bana karşı aşırı derecede koruyucudur	80	14.8		
Toplam		540	100.0		
		ORT	SS		
Yaş	Kız öğrenci	15.68	1.513		
	Erkek öğrenci	15.55	1.403		
	Toplam	15.63	1.474		

Katılımcıların kişisel özelliklerine dağılımları incelendiğinde, %64.1'inin kız öğrenciden ve %35.9'unun erkek öğrenciden oluştuğu; öğrencilerin %14.6'sının fen lisesinde, %72.6'sının Anadolu lisesinde, %9.8'inin MTA lisesinde, %3'ünün diğer türde okulda eğitim gördüğü belirlenmiştir.

Öğrencilerin ailelerinin ekonomik durumlarına ilişkin algıları incelendiğinde, %2.4'ünün ailelerini düşük, %5'inin ortanın altı, %50.6'sının orta, %33.3'ünün ortanın üstü, %8.7'sinin yüksek gelir düzeyinde algıladıkları belirlenmiştir.

Öğrencilerin ailelerinin dindarlık düzeyine ilişkin algıları incelendiğinde, %4.3'ünün ailelerinin dindarlık düzeyini düşük, %50.7'si orta ve %45'inin yüksek değerlendirdiği belirlenmiştir.

Öğrencilerin %96.1'i dini eğitim aldıklarını, %3.9'u almadıklarını bildirmişlerdir. Dini eğitim aldıklarını bildiren öğrencilerin %24.7'si ailelerinden, %48.2'si camii-Kur'an kursundan, %3.9'u dini cemaatten, %23.3'ü okuldan aldıklarını bildirmişlerdir.

Öğrencilerin annelerinin eğitim düzeyleri incelendiğinde, %5'inin okuryazar olmadığı, %40.7'sinin ilkokul-ortaokul, %36.3'ünün lise, %18'inin üniversite mezunu olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin babalarının eğitim düzeyleri incelendiğinde, %1.7'sinin okuryazar olmadığı, %31.7'sinin ilkokul-ortaokul, %39.1'inin lise, %27.6'sının üniversite mezunu olduğu belirlenmiştir.

Öğrencilerin annelerinin kendilerine karşı tutumlarına ilişkin değerlendirmeleri incelendiğinde, %70.7'sinin annesinin kendisini dinleyen düşüncelerine değer veren birisi olduğu, %15'inin annesinin otoriter ve kendisine karşı hep baskıcı olduğunu, %2.2'sinin annesinin kendisine karşı ilgisiz olduğunu, %12'sinin annesini kendisine karşı aşırı derecede koruyucu olduğunu değerlendirdikleri belirlenmiştir.

Öğrencilerin babalarının kendilerine karşı tutumlarına ilişkin değerlendirmeleri incelendiğinde, %61.5'inin babasının kendisini dinleyen düşüncelerine değer veren birisi olduğu, %13.7'sinin babasının otoriter ve kendisine karşı hep baskıcı olduğunu, %10'unun babasının kendisine karşı ilgisiz olduğunu, %14.8'inin babasının kendisine karşı aşırı derecede koruyucu olduğunu değerlendirdikleri belirlenmiştir.

Öğrencilerin yaş ortalamaları incelendiğinde kız öğrencilerin yaş ortalamalarının 15.88, erkek öğrencilerin yaş ortalamalarının 15.55 olduğu, öğrencilerin tamamının yaş ortalamalarının 15.63 olduğu belirlenmiştir.

2. ERGEN ÖĞRENCİLERİN SİBER ZORBALIK, SİBER ZORBALIĞA MARUZ KALMA VE SİBER ZORBALIĞA TANIKLIK ETME DÜZEYLERİ İLE DİNİ YAŞAYIŞ DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Tablo 3’de ergen öğrencilerin Siber Zorbalık Ölçeği ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlar ile Dini Yaşayış Ölçeği ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlar arasındaki Spearman korelasyon analizi bulguları verilmiştir.

Tablo 3. Ergen öğrencilerin Siber Zorbalık Ölçeği ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlar ile Dini Yaşayış Ölçeği ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlar arasındaki Spearman korelasyon analizi bulguları

	1	2	3	4	5	6	7
1. Siber Mağduriyet	1						
2. Siber Zorbalık	.332**	1					
3. Siber Zorbalığa Tanıklık	.456**	.357**	1				
4. Dini Yaşayış Toplam	-.199**	-.182**	-.211**	1			
5. İman-İnanç	-.234**	-.098*	-.216**	.573**	1		
6. Ahlak	-.263**	-.265**	-.282**	.821**	.442**	1	
7. İbadet	-.148**	-.125**	-.150**	.935**	.485**	.658**	1

*p<.05; **p<.01

Ergen öğrencilerin siber mağduriyet puanları ile dini yaşayış toplam puanları ($r=-.199$; $p=.000$) ve alt boyutları iman-inanç ($r=-.234$; $p=.000$), ahlak ($r=-.263$; $p=.000$), ibadet ($r=-.148$; $p=.001$) puanları arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Öğrencilerin dini yaşayış düzeyleri ve alt boyutları olan iman-inanç, ahlak ve ibadet düzeyleri arttıkça siber mağduriyet düzeyleri azalmaktadır.

Ergen öğrencilerin siber zorbalık puanları ile dini yaşayış toplam puanları ($r=-.182$; $p=.000$) ve alt boyutları iman-inanç ($r=-.098$; $p=.023$), ahlak ($r=-.265$; $p=.000$), ibadet ($r=-.125$; $p=.004$) puanları arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur.

Öğrencilerin dini yaşayış düzeyleri ve alt boyutları olan iman-inanç, ahlak ve ibadet düzeyleri arttıkça siber zorbalık düzeyleri azalmaktadır.

Ergen öğrencilerin siber zorbalığa tanıklık puanları ile dini yaşayış toplam puanları ($r=-.211$; $p=.000$) ve alt boyutları iman-inanç ($r=-.216$; $p=.000$), ahlak ($r=-.282$; $p=.000$), ibadet ($r=-.150$; $p=.000$) puanları arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Öğrencilerin dini yaşayış düzeyleri ve alt boyutları olan iman-inanç, ahlak ve ibadet düzeyleri arttıkça siber zorbalığa tanıklık düzeyleri azalmaktadır.

Bu sonuçlar '*Ergenlerde dindarlık düzeyi ile siber zorba olma arasında negatif bir ilişki vardır*' şeklindeki ana hipotezimizi desteklemektedir. Yani siber zorbalık, siber mağduriyet ve siber zorbalığa tanık olma durumlarının dindarlığın alt boyutları olan dini yaşayış, iman-inanç, ahlak ve ibadet ile arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Bu konuyla ilgili literatür tarandığında farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Garaigordobil ve arkadaşları 2015 yılında seküler (devlet) ve dini (özel) eğitim kurumlarındaki öğrencilerin sanal mağduriyet ve sanal zorbalık düzeylerini belirlemeye yönelik bir çalışma yürütmüşlerdir. Sonuçlar sanal ortamlardaki zorbalık, mağduriyet ve bunlara şahit olma durumunun dini eğitim veren okullarda rakamsal olarak daha fazla çıktığını göstermiştir.²⁵⁸

Siber zorbalık ve mağduriyet birbirine bağlı olarak ilerlemektedir. Siber zorbalık yapan birisi varsa bunun karşısına mağdur olan birisi de var demektir. Bu nedenle siber zorbalığı tespit etmek bir yandan da siber mağduriyet belirlemek anlamına gelmektedir. Ayrıca literatüre bakıldığında siber zorbalık yapanların aynı zamanda siber mağduriyete de maruz kaldıklarını görmekteyiz. Bu nedenle siber zorbalıkla ilgili ölçek geliştiren araştırmacılar siber mağduriyet formunu da eklemektedir. Bununla amaçlanan hem siber zorbalık ve mağduriyeti ölçmek hem de siber zorbalık yapanların aynı zamanda siber mağduriyetini de belirleyebilmektedir.

²⁵⁸ Garaigordobil vd, "Bullying y cyberbulling: diferencias entre colegios públicos-privados y religiosos-laicos", s. 39-52.

Slovak ve diğerlerinin inanç düzeyi ile sanal zorbalık algı ve tecrübesinin ilişkisini incelediği araştırma inanç düzeyinin söz konusu iki değişken arasında tamponlayıcı bir görevi olduğunu ortaya çıkarmıştır.²⁵⁹

Siber zorbalık, özgüven, aile uyumu ve günlük manevi tecrübelerin arasındaki korelasyonun araştırıldığı bir çalışmada ise anlamlı bir sonuç bulunamamıştır.²⁶⁰

Ülkemizde bu konuda yapılmış bir araştırma da bireylerin dindarlık düzeyleri ile siber zorba olmaları arasında ters yönlü bir ilişki olduğunu ortaya konmuştur. Aynı araştırmadan çıkan diğer bir sonuç da dindarlık değişkeninin siber kurban olmayı önleyici etkisidir.²⁶¹

3. ERGEN ÖĞRENCİLERİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER BAKIMINDAN SİBER ZORBALIK YAPMA, SİBER ZORBALIĞA MARUZ KALMA, SİBER ZORBALIĞA TANIKLIK ETME VE DİNİ YAŞAYIŞ DÜZEYLERİ

3.1. Siber zorbalık, Siber Mağduriyet, Dindarlık ve Cinsiyet

Tablo 4' te ergen öğrencilerin cinsiyetlerine göre siber zorbalık, siber zorbalığa maruz kalma, siber zorbalığa tanıklık etme, dini yaşayış ve alt boyutlarına ilişkin sıra ortalamaları ve bağımsız örneklem Mann Whitney U testi bulguları verilmiştir.

Tablo 4. Ergen öğrencilerin cinsiyetlerine göre siber zorbalık, siber zorbalığa maruz kalma, siber zorbalığa tanıklık etme, dini yaşayış ve alt boyutlarına ilişkin sıra ortalamaları ve bağımsız örneklem Mann Whitney U testi bulguları

	Cinsiyet	N	Sıra ORT	z	p
Siber Mağduriyet	Kız	346	264.09	-1.343	.179
	Erkek	194	281.94		
Siber Zorbalık	Kız	346	254.66	-4.242	.000*
	Erkek	194	298.75		
Siber Zorbalığa Tanıklık	Kız	346	275.90	-1.139	.255
	Erkek	194	260.86		
Dini Yaşayış Toplam	Kız	346	264.63	-1.168	.243
	Erkek	194	280.97		
İman-İnanç	Kız	346	262.57	-1.960	.050
	Erkek	194	284.65		
Ahlak	Kız	346	277.03	-1.311	.190
	Erkek	194	258.85		
İbadet	Kız	346	260.18	-2.055	.040*
	Erkek	194	288.90		

*p<.05

²⁵⁹ Slovak, a.g.m., s. 149-164.

²⁶⁰ Safaria, a.g.m., s. 23-33.

²⁶¹ Sezai Kokmaz, *Siber Psikoloji Kişilik ve Dindarlık*, 1., İstanbul:Çamlıca Yayınları, 2021.

Ergen öğrencilerin cinsiyetlerine göre siber zorbalık sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur ($z=-4.242$; $p=.000$). Erkek öğrencilerin siber zorbalık sıra ortalamaları (sıra=298.75) kız öğrencilerin siber zorbalık sıra ortalamalarından (sıra=254.66) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Ergen öğrencilerin cinsiyetlerine göre diğer ölçek ve alt ölçeklerden aldıkları sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmamıştır.

Bu sonuçlar '*Ergenlerde cinsiyet faktörü siber zorbalık açısından belirgin bir etkiye sahiptir*' hipotezimizi doğrularken '*Kızlar erkeklerden daha fazla siber zorbalık yapmaktadır. Ayrıca kızlar karşı cinse oranla siber kurban da daha fazla olmaktadır.*' hipotezi doğrulamamaktadır. Akbulut ve Erişti'ye göre ise Türkiye'de kız çocuklarından agresif tutum ve davranışlarını kontrol etmeleri daha fazla beklenmekte ayrıca ebeveynler çocuk yetiştirirken kızlarına karşı daha kontrolcü bir tutum sergilemektedir.²⁶² Buna ek olarak fiziksel açıdan daha zayıf olan kız öğrencilerin intikam almak için sanal yollara başvuracakları ve bu öfkelerini sanal mecralara taşıyacakları öngörüsüyle hipotez geliştirilmiştir. Ancak araştırma bulguları bu hipotezi desteklememiştir.

Literatürde siber zorbalığı cinsiyet değişkeni açısından inceleyen çalışmalara bakıldığında çalışmaların bazıları her iki değişken arasında anlamlı bir fark olmadığını söylerken²⁶³ bazıları sanal zorba olanların çoğunlukla erkek öğrenciler olduğunu rapor etmektedir.²⁶⁴

Bayram ve Saylı'nın yürütmüş oldukları bir çalışma erkeklerin %51'inin hayatları boyunca en az bir defa sanal ortamlarda zorbalık yaptıklarını buna karşın kadınların %66'sının hiç kimseyi taciz etmediklerini bulgulamıştır.²⁶⁵

Korkmaz'ın (2019) çalışmasında cinsiyete göre sanal zorbalık puan ortalamasında anlamlı bir farklılaşma saptanmıştır. Bu araştırmanın bulgularına göre erkekler sanal

²⁶² Yavuz Akbulut, Bahadır Erişti, "Cyberbullying and victimization among Turkish university students", *Australasian Journal of Education Technology*, 27, (2011), s. 1115-1170.

²⁶³ Balakrishnan, a.g.m., s. 149-157; Özdemir, Akar, *Lise öğrencilerinin siber-zorbalığa ilişkin görüşlerinin bazı değişkenler bakımından incelenmesi*, s.605-626.

²⁶⁴ Jale Balaban-Salı, Bircan Ergün-Başak, Emel Baştürk-Akça, "Türkiye'de Ortaokul Öğrencileri Arasında Siber Zorbalık", *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 5(2), (2015), s. 109-130. Erdur-Baker, a.g.m., s. 109-125.

²⁶⁵ Bayram, Saylı, a.g.m., s. 107-116.

ortamlarda kadınlara oranla daha fazla zorbalık yapmaktadır. Buna rağmen sanal kurbanlık konusunda her iki grup arasında bir farklılaşmaya rastlanılamamıştır.²⁶⁶

Sourander ve arkadaşlarına ait bir çalışma erkeklerin siber zorba, kadınların da siber kurban olma oranının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur.²⁶⁷ Connell vd²⁶⁸, Smith vd²⁶⁹ ve Topçu²⁷⁰ gibi araştırmacılar ise bizim hipotezimizle örtüşen sonuçlar tespit etmişlerdir. Çalışmalarıyla kızların sanal ortamlarda yaptıkları ve maruz kaldıkları zorbalıkların daha fazla olduğunu ortaya koymuşlardır.

Alanyazını incelemesinde genellikle erkeklerin kadınlardan daha fazla sanal zorbalık yapacakları önkabuluyla hipotezler geliştirilmekte olduğu fark edilmiştir. Bunun sebebinin ise geleneksel zorbalığın sanal zorbalığa yordanmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.²⁷¹ Ayrıca teknolojik materyallerin erkek öğrenciler tarafından daha fazla kullanılıyor olması ve bunun ebeveynler tarafından daha az denetime tabii olması erkeklerin daha çok siber zorba olması sonucuna gerekçe gösterilebilir.²⁷²

Araştırmamızda ‘cinsiyet değişkeninin örneklemimizin dindarlığında farklılığa yol açıp açmayacağının’ sorusunun cevabı aranmıştır. Katılımcıların diğer ölçek ve alt ölçeklerden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmazken ibadet sıra ortalamasında anlamlı bir farklılığa ulaşılmıştır ($z=-2.055$; $p=.040$). Erkek öğrencilerin ibadet sıra ortalamaları (ort=288.90) kız öğrencilerin ibadet sıra ortalamalarından (ort=260.18) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur. Bu bulgularının benzeri

²⁶⁶ Kokmaz, a.g.e.

²⁶⁷ Andre Sourander, Anat Brunstein Klomek, Maria Ikonen, Jarna Lindroos, Terhi Luntamo, Merja Koskelainen, Terja Ristkart, Hans Helenius “Psychosocial risk factors associated with cyberbullying among adolescents: A population-based study”, *Archives of general psychiatry*, 67(7): (2010), s.720-728.

²⁶⁸ Nadide M. Connell, Natalie M. Schell-Busey, Allison N. Pearce, Pamela Negro, “Badgrlz? Exploring sex differences in cyberbullying behaviors”, *Youth Violence and Juvenile Justice*, 12(3), (2014), s.209-228.

²⁶⁹ Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., and Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49 (4), 376-385.

²⁷⁰ Çiğdem Topçu, Özgür Erdur-Baker, Yeşim Çapa-Aydın, “Farklı Okul Türlerinden Türk Öğrenciler Arasında Sanal Zorbalık Deneyimlerinin İncelenmesi”, *Siber Psikoloji ve Davranış*, 11(6), (2008), s. 643-648.

²⁷¹ Sezai Kokmaz, *Siber Psikoloji Kişilik ve Dindarlık*, 1., İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2021, s.124.

²⁷² Ferhat Bayram, *Siber Zorbalık Yapma Siber Mağdur Olma ve Denetim Odağı Arasındaki İlişkinin Bazı Kişisel Değişkenler Açısından İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, 2017.; Pınar Burnukara, *İlk ve Orta Ergenlikte Geleneksel ve Sanal Akran Zorbalığına İlişkin Betimsel Bir İnceleme*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2009.

Mehmedoğlu'nun araştırmasında da dindarlığın alt boyutlarından biri olan ibadette erkeklerin kadınlardan daha fazla puan aldıkları görülmüştür. Aynı çalışmada dinin bilgi, tecrübe ve etki boyutlarının tamamında cinsiyete göre anlamlı farklılıklar ortaya çıkmıştır.²⁷³

Ülkemizde cinsiyet ve dindarlık ilişkisini ele alan çalışmaların bazıları erkeklerin dindarlığının baskın bazıları da kadınların dindarlığının daha baskın olduğunu söylemektedir. Kadınların dindarlık düzeylerinin ön plana çıktığı çalışmalardan birkaçı Uysal (2015)²⁷⁴, Öztürk (2017)²⁷⁵ ve Ayten (2009)²⁷⁶'e aittir. Erkeklerin dindarlık düzeylerinin daha ileride olduğu bulgusuna ulaşmış araştırmacılar ise Mehmedoğlu (2004)²⁷⁷, Turan (2009)²⁷⁸ ve Sevindik (2015)²⁷⁹'tir.

Alanyazınındaki çalışmalara bakıldığında kadınların dindarlık düzeylerinin daha yüksek çıktığı çalışmalara rastlamak olasıdır. Yapıcı bu durumun nedenlerini kadınların duygusal yönden gelişmiş bir yapıda olmalarına rağmen fiziksel açıdan daha zayıf olmaları, kadınlarda içgüdüsel olarak var olan merhamet duygusunun dinin doğasındaki şefkatle örtüşmesi, ölümden sonraki hayata inanma, ataerkil zihniyetin hakim olduğu toplumların çocuklarını eğitme ve yetiştirme tarzından kaynaklı farklılıklar şeklinde açıklamaktadır.²⁸⁰

Çapar 2008 yılında örneklem olarak belirlediği 555 öğrenci üzerinde cinsiyete göre dindarlık eğiliminin anlamlı bir sonuç doğurup doğurmadığını incelemiş ve istatistiksel

²⁷³ Mehmedoğlu, *Kişilik ve Din*.

²⁷⁴ Veysel Uysal, "Genç Yetişkinlerde Affetme Eğilimleri ve Dinî Yönelim/Dindarlık", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48 (1), (2015), s. 35-56.

²⁷⁵ Öztürk, a.g.m.

²⁷⁶ Ali Ayten, *Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü*, (Doktora Tezi) İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

²⁷⁷ Mehmedoğlu, a.g.e., s. 133.

²⁷⁸ Yahya Turan, *Kişilik Özellikleri Ve Dinsel Yönelimler Üzerine Bir Araştırma*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 143

²⁷⁹ Sevindik, a.g.m., s.76.

²⁸⁰ Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din, Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*, Adana: Karahan Yayınları, 2007, s. 250-253.

olarak anlamlı bir veri elde edememiştir²⁸¹. Bu araştırmayla benzer sonuçları 444 kişilik homojen bir grupta çalışan Çetin’de doğrulamıştır.²⁸²

3.2. Siber zorbalık, Siber Mağduriyet, Dindarlık ve Okul Türü

Tablo 5’te ergen öğrencilerin öğrenim gördükleri okula göre siber zorbalık, siber zorbalığa maruz kalma, siber zorbalığa tanıklık etme, dini yaşayış ve alt boyutlarına ilişkin sıra ortalamaları ve Kruskal Wallis testi bulguları verilmiştir.

Tablo 5. Ergen öğrencilerin öğrenim gördükleri okula göre siber zorbalık, siber zorbalığa maruz kalma, siber zorbalığa tanıklık etme, dini yaşayış ve alt boyutlarına ilişkin sıra ortalamaları ve Kruskal Wallis testi bulguları

	Öğrenim okul	gördüğü	N	Sıra ORT	χ^2	p
Siber Mağduriyet	Fen Lisesi		79	239.24	4.407	.221
	Anadolu Lisesi		392	276.03		
	MTA Lisesi		53	269.60		
	Diğer		16	292.31		
Siber Zorbalık	Fen Lisesi		79	250.15	6.873	.076
	Anadolu Lisesi		392	278.48		
	MTA Lisesi		53	250.72		
	Diğer		16	241.06		
Siber Zorbalığa Tanıklık	Fen Lisesi		79	250.67	2.339	.505
	Anadolu Lisesi		392	275.73		
	MTA Lisesi		53	258.57		
	Diğer		16	279.91		
Dini Yaşayış Toplam	Fen Lisesi		79	265.30	.223	.974
	Anadolu Lisesi		392	270.35		
	MTA Lisesi		53	277.97		
	Diğer		16	275.00		
İman-İnanç	Fen Lisesi		79	301.15	5.747	.125
	Anadolu Lisesi		392	266.40		
	MTA Lisesi		53	257.46		
	Diğer		16	262.78		
Ahlak	Fen Lisesi		79	265.16	2.253	.522
	Anadolu Lisesi		392	267.05		
	MTA Lisesi		53	298.54		
	Diğer		16	288.59		
İbadet	Fen Lisesi		79	253.20	1.494	.684
	Anadolu Lisesi		392	271.92		
	MTA Lisesi		53	285.44		
	Diğer		16	271.56		

*p<.05

²⁸¹ Betül Çapar, *Farklı Orta Öğretim Öğrencilerinde Dindarlık İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 93.

²⁸² Ümit Fahri Çetin, *Ortaöğretim Düzeyi Gençlerde Dindarlık-Empati İlişkisi (Isparta Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s. 63.

Ergen öğrencilerin öğrenim gördükleri okula göre siber zorbalık, siber zorbalığa maruz kalma, siber zorbalığa tanıklık etme, dini yaşayış ve alt boyutlarına ilişkin sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Alt hipotezlerimizden birini oluşturan ‘dini bilgi düzeyi ile siber zorbalık arasında negatif bir ilişki vardır’ öngörüsü desteklenmemiştir.

Çoban’ın 2013 yılında 464 liseli ergenle okul türü ve dindarlık ilişkisini saptamaya yönelik yaptığı çalışma da bu araştırmanın bulgularıyla benzer şekilde sonuçlar vermiştir ve istatistiki açıdan anlamlı bir veri tespit edilememiştir.²⁸³

Araştırmamıza dahil olan liselerde din eğitim ve öğretimi açısından müfredat farklılıkları bulunmamaktadır. Fen, Anadolu ve Mesleki ve Teknik liselerinde 9,10, 11 ve 12.sınıflarda zorunlu olarak din kültürü ve ahlak bilgisi dersi haftada iki ders saati şeklinde görülmektedir. Araştırmamıza anlamlı bir farklılık katacağını düşündüğümüz imam hatip liselerini de dahil etmek istemiştik. Ancak enstitüden gerekli onay ve izinleri alamamıza rağmen İstanbul ve Bursa il milli eğitim müdürlüklerinden olumlu bir cevap alamamamız sürecin istediğimiz şekilde ilerleyişine ket vurmuştur. Din eğitim ve öğretimi açısından en yoğun okul olan İmam-Hatip liselerinin araştırmada yer almaması okul türü ve dindarlık arasındaki ilişki de istatistiksel açıdan anlamlı bir bulgu elde edilememesinin temel sebebi olarak görülmektedir.

Alanyazınına bakıldığında çoğunlukla bulgular ‘dini bilgi düzeyinin artmasının dindarlığı artırdığı’ hipotezini doğruladığını gösterir. Tokat (2012)²⁸⁴, Demir (2013)²⁸⁵, Gürsu (2011)²⁸⁶ gibi pek çok araştırmacı İmam- Hatip liseleriyle diğer lise öğrencilerinin dindarlık puanlarını kıyaslamışlar ve anlamlı düzeyde farkın olduğunu ifade etmişlerdir.

Üniversite düzeyinde dindarlığın okul türüne etkisini inceleyen araştırma sonuçları benzer sonuçlar vermiştir. Bu araştırmalarda örneklem olarak İlahiyat

²⁸³ Çoban, a.g.m., s. 87.

²⁸⁴ Okan Tokat, *Orta Öğretim Öğrencilerinde Kaygı ve Dindarlık İlişkisinin İncelenmesi (Denizli Örneği)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 117.

²⁸⁵ Şükran Çevik Demir, *Ergenlerde Benlik Saygısı ve Dini Başa Çıkma*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s.89

²⁸⁶ Orhan Gürsu, *Ergenlik Döneminde Psikolojik Sağlık ve Dindarlık İlişkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 173-174.

fakülteleri ve diğer bölümlerde eğitim alan kişiler seçilmiştir. Her iki değişkenin dindarlık puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bulgulara ulaşılmıştır.²⁸⁷

Tablo 6’te ergen öğrencilerin yaşları, algıladıkları aile ekonomik düzeyi, algıladıkları aile dindarlık düzeyi, anne-baba eğitim düzeyleri ile siber zorbalık, siber zorbalığa maruz kalma, siber zorbalığa tanıklık etme, dini yaşayış ve alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki Spearman korelasyon analizi bulguları verilmiştir.

Tablo 6. Ergen öğrencilerin yaşları, algıladıkları aile ekonomik düzeyi, algıladıkları aile dindarlık düzeyi, anne-baba eğitim düzeyleri ile siber zorbalık, siber zorbalığa maruz kalma, siber zorbalığa tanıklık etme, dini yaşayış ve alt boyutlarından aldıkları puanlar arasındaki Spearman korelasyon analizi bulguları

	Yaş	Ailenin ekonomik durumu	Ailenin dindarlık düzeyi	Annenin eğitim düzeyi	Babanın eğitim düzeyi
Siber Mağduriyet	.089*	.006	-.043	.044	.007
Siber Zorbalık	-.032	.031	-.040	-.028	-.055
Siber Zorbalığa Tanıklık	-.009	-.011	-.066	.060	.005
Dini Yaşayış Toplam	-.038	-.015	.231**	-.096*	-.069
İman-İnanç	-.074	.105*	.203**	-.059	.010
Ahlak	.024	-.051	.174**	-.060	-.063
İbadet	-.067	-.023	.206**	-.116**	-.092*

*p<.05; **p<.01

3.3. Siber zorbalık, Siber Mağduriyet, Dindarlık ve Yaş

“Ergen öğrencilerin yaşları ile siber mağduriyet puanları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=.089$; $p=.038$). Öğrencilerin yaşları arttıkça siber mağduriyetleri artmaktadır. Yaş değişkenine göre sanal zorbalığa bakılacak olunursa anlamlı bir istatistiki bulguya ulaşılamamıştır. ‘*Yaş faktörü siber zorba açısından belirgin bir etkiye sahiptir. Buna göre yaş arttıkça siber zorba olma ve siber kurban olma durumu azalış göstermektedir*’ hipotezi bulgularımızla uyuşmamakta ve desteklenmemektedir.

²⁸⁷ Asım Yapıcı, “Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), (2006), s. 90; Nurten Kınter, *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 185.

Araştırmamız ergenlerin siber zorbalığa uğramaları açısından yaşın anlamlı bir belirleyici olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Yani yaşlarının artması onların sanal ortamlarda zorbalığa uğrama düzeylerini de artırmaktadır. Bu sonuçla örtüşen başka araştırmalar da mevcuttur.²⁸⁸ Bu durumun nedenini Campbell bireylerin sosyal çevreleriyle olan bağlantılarını teknolojik imkanlarla kurmaları olarak açıklar.²⁸⁹ Yaşın ilerlemesiyle internette harcanan süreyle orantılı olarak artmakta bu durum da onları potansiyel kurbanı haline getirmektedir.²⁹⁰ Ayrıca çevrimiçi iletişim kanallarının çeşitlenmesi, herkesin sosyal medyayı rahatlıkla kullanabilmesi de bu duruma yol açmaktadır.²⁹¹ Yaşadığımız zaman itibarıyla romantik ilişkiler kurma internet kanalıyla da gerçekleşebilmektedir. Duygusallığın ağır bastığı bu yaş grubunda çevrimiçi ortamlarda başlayan ilişkiler bireylerin duygularını sömürüye açık hale getirebilmektedir. Bu durum da siber kurbanlık ile yaş arasında pozitif korelasyonun nedeni olarak sayılabilir.

Sarak (2012) araştırmasında yaş değişkeninin siber zorbalık açısından anlamlı bir farklılaşmaya yol açmadığını ancak 12.sınıfa giden gençlerin hem 9 hem de 10. sınıftaki gençlerden daha fazla sanal zorbalık yaşadığını tespit etmiştir.²⁹² Göldağ (2017) 387 katılımcıyla yürütmüş olduğu çalışmada sanal ortamlarda yapılan zorbalıkla yaş değişkeni arasında anlamlı bir fark bulamamış ancak 11. sınıftaki ergenlerin 9. sınıftakilerden daha fazla siber zorbalık yaşadıklarını rapor etmiştir.²⁹³ Yapılan araştırmada siber zorbalık ile yaşın arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olmadığını ancak sanal kurbanlık ile yaş arasında pozitif bir korelasyon olduğunu söyleyerek bu bulguları desteklemektedir.

²⁸⁸ Lisa M. Jones, Kimberly J. Mitchell, David Finkelhor, "Online harassment in context: Trends from three Youth Internet Safety Surveys (2000, 2005, 2010)", *Psychology of Violence*, 3(1), (2013), s. 53 ; Özel, a.g.m. ; Price, Dagleish, a.g.m., s. 51-59.

²⁸⁹ Marily A. Campbell, "Cyber bullying: An old problem in a new guise?", *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 15(01), (2005), s.68-76.

²⁹⁰ Hinduja, Patchin, *Bullying beyond the schoolyard preventing and responding to cyberbullying*, s. 84-85.

²⁹¹ Aksaray, a.g.m., s. 405-432.

²⁹² Özlem Sarak, *Lise öğrencilerinde sanal zorbalık*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), İstanbul : Haliç Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2012.

²⁹³ Battal Göldağ, "Ortaöğretim Kurumlarında Öğrenim Gören Öğrencilerin Siber Zorbalık Ve Siber Mağduriyet Durumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10 S. 54 (2017), <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20175434638>.

Ergenlerde hem siber zorbalık hem siber mağduriyet açısından yaşın belirleyici bir faktör olmadığını söyleyen araştırmalarda mevcuttur.²⁹⁴ Ünver ve Koç'da 2017 yılında yaş ve sanal zorbalık değişkenleri arasında ilişkiyi tespiti yönelik yaptıkları çalışmada anlamlı bir sonuç elde edemediklerini ifade etmişlerdir.²⁹⁵

Dindarlık ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir farkın ortaya çıkmayışının sebebi katılımcıların yaş aralığının dar olmasından kaynaklanıyor olabilir. Daha geniş yaş aralığının ve katılımcı kitlesinin dahil edildiği bir çalışmada bu bulguların değişeceği düşünülmektedir. Japonya'da 1897 kişinin katılımıyla gerçekleştirilmiş bir çalışmada bireylerin yaşlarının ilerlemesi ile dini yatkınlıkları arasında pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır.²⁹⁶

3.4. Siber zorbalık, Siber Mağduriyet, Dindarlık ve Bireylerin Algıladıkları Aile Ekonomik Durumu

Araştırma bulgularına göre siber zorbalık ya da mağduriyet ile aile ekonomik durumu arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Ancak literatürdeki bazı çalışmalar aylık gelirin artmasıyla siber zorbalığın arttığını belirtmektedir. Bu durumu da yüksek aylık gelirin bilişim ve iletişim teknolojilerine ulaşımı kolaylaştırması olarak gerekçelendirirler.²⁹⁷ Ancak bilişim ve iletişim teknolojilerinin ucuzlaması ve onlara erişimin kolaylaşması bu değişkenin zorbalık yapma üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir fark oluşturmamasında etkili olmuş olabilir.

Ergen öğrencilerin algıladıkları aile ekonomik durumu ile iman-inanç alt boyutundan aldıkları puanlar arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=.105$;

²⁹⁴ Zahide Dalmaç Polat, Seda Bayraktar, "Ergenlerde Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyet ile İlişkili Değişkenlerin İncelenmesi", *Mediterranean Journal of Humanities*. 5(1): (2016), s.115-132.; Erdur-Baker, Tanrikulu, *Psychological consequences of cyber bullying experiences among Turkish secondary school children*, s.2771-2776.

²⁹⁵ Halime Ünver, Zihni Koç, "Siber Zorbalık ile Problemli İnternet Kullanımı ve Riskli İnternet Davranışı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 15 (2),(2017), s. 117-140.

²⁹⁶ Emiko Imamura, Carol J. Loveland-Cherry, Ann L. Whall, "Relationships Among Age, Gender, and Religiosity in Elderly Japanese", *千葉大学大学院看護学研究科紀要*,38(2016), s. 11-20; akt. Sezai Korkmaz, *Siber Zorbalık ve Mağduriyet, Problemli İnternet Kullanımı ve Dindarlık İlişkisi*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 149.

²⁹⁷ Akbulut, Şahin, Erişti, a.g.m., s. 192-201.

p=.015). Öğrencilerin algıladıkları aile ekonomik durumu arttıkça iman-inanç düzeyleri artmaktadır.

Ülkemizde ve dünyada ekonomik durumun dindarlık ile ilişkisini inceleyen pek çok araştırmaya rastlanılmıştır. Kımtar 2008 yılında üniversite öğrencileriyle bu konuyu çalışmış ve bizim bulgularımızı destekleyen veriler ortaya koymuştur. Yani gelir düzeyi yüksek ailelerin çocuklarında dini inançları kabullenme ve dini ritüelleri yerine getirme seviyelerinin daha yüksek olduğu bulgusuna ulaşmıştır.²⁹⁸

‘Bireylerin ailelerinin harcama durumlarıyla dindarlık arasında bir ilişki yoktur’ hipotezini doğrulayan da pek çok araştırma vardır. Oluğ 2011²⁹⁹ yılında ergenleri katılımcı olarak belirlediği araştırmasında harcama durumları ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki saptayamamıştır.

Bazı araştırmalarda gelir düzeyinin artması ile dini tecrübenin ters orantılı olarak geliştiği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Yani gelir düzeyi fazla olan kişilerde dini yaşantı olumsuz etkilenmektedir.³⁰⁰ Toronto’da 1393 kişilik örneklem grubuyla yapılmış bir başka araştırma da bu iki değişken arasındaki negatif korelasyonu doğrulamaktadır.³⁰¹ 2020 yılında 938 öğrenciyle çalışmasını tamamlayan Kalgı’da dindarlık ile gelir düzeyi arasında ters bir ilişki olduğunu bulgulayan araştırmacılardan biridir.³⁰²

3.5. Siber zorbalık, Siber Mağduriyet, Dindarlık ve Bireylerin Ailelerinin Dindarlık Düzeyi

Ergen öğrencilerin algıladıkları aile dindarlık düzeyi ile dini yaşayış toplam puanları ($r=.231$; $p=.000$) ve alt boyutları iman-inanç ($r=.203$; $p=.000$), ahlak ($r=.174$; $p=.000$) ve ibadet ($r=.206$; $p=.000$) puanları arasında pozitif yönde anlamlı ilişki

²⁹⁸ Kımtar, a.g.m.

²⁹⁹ Fatma Oluğ, *Erinlik Dönemindeki Öğrencilerde Dini Tutum ve Davranışlar (Sakarya Örneği)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 54.

³⁰⁰ Ababdurrahman Kurt, “Dindarlığı Etkileyen Faktörler”, *Uludağ Üniversite İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18 (2), (2009), s. 1-26.

³⁰¹ Scott Schieman, Kim Nguyen, Diana Elliott, “Religiosity, socioeconomic status, and the sense of mastery”, *Social Psychology Quarterly*, (2003), s. 220.

³⁰² M.Emin Kalgı, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Dindarlık ile Kişilik Arasındaki İlişki Üzerinde Bir Araştırma (Şanlıurfa Örneği)*, Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020, s. 71

bulunmuştur. Öğrencilerin ailelerini dindar algılama düzeyleri arttıkça dini yaşayış ve alt boyutları, iman-inanç, ahlak ve ibadet düzeyleri artmaktadır.

Bireylerin zihin dünyasının, bakış açılarının, fikirlerinin temelini aile atar. Bu açıdan model niteliği taşıyan ailenin gelenekleri, değer yargıları, inançları ve düşünceleri çocukları üzerinde de etkili olmaktadır. Bu bağlamda ergenlerin algıladıkları aile dindarlık düzeyi ile kendi dindarlık puanları arasında pozitif korelasyonun olması öngörülebilir bir sonuç niteliği taşımaktadır.

Alanyazındaki çalışmalara baktığımızda 2016 yılında Kavun 638 ergenle yaptığı araştırmada dindarlık düzeyi yüksek ailelerin çocuklarının da dindarlık puanlarının yüksek olduğunu tespit etmiştir.³⁰³ Bu veriyi destekleyen başka araştırmalar da mevcuttur.³⁰⁴

Cornwall ise araştırmasında ailenin dindarlık formunun çocuğun dini yaşantısını doğrudan etkilemediğini rapor etmektedir.³⁰⁵

3.6. Siber zorbalık, Siber Mağduriyet, Dindarlık ve Ergenlerin Ebeveynlerinin Eğitim Düzeyi

Araştırma bulgularına göre siber zorbalık ya da siber mağduriyet ile ebeveynlerin eğitim düzeyi arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Eroğlu ve arkadaşları ise anne eğitim düzeyi ile siber zorbalık arasında anlamlı bir farklılık tespit etmişlerdir. Buna göre annesi lise ya da daha alt öğrenim kademelerinden mezun olmuş bir kişinin sanal zorbalık yapma düzeyi, annesi lise ya da üst öğrenim kademelerinden mezun olmuş bir kişiden daha fazladır.³⁰⁶ Bu sonuçlarla örtüşen bir başka araştırma ise Sarak(2012)'a aittir. Bulgular ebeveynlerin öğretim düzeylerinin düşmesinin liseli

³⁰³ Yusuf Kavun, *Ergenlerde Dindarlık ve İnsani Değerler*, (Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2016.

³⁰⁴ Adem Şahin, a.g.m. ; M. Emin Köktaş, *Türkiye'de Dini Hayat*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.

³⁰⁵ Joseph A. Erickson, "Adolescent Religious Development and Commitment: A Structural Equation Model of the role of Family, Peer Group and Educational Influences", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 31, (1992), s. 131-152; Adem Şahin, *İlahiyat, Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dini Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, (Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

³⁰⁶ Yüksel Eroğlu, Evrim Aktepe, Sırrı Akbaba, Adem Işık, Evrim Özkorumak, "Siber Zorbalık ve Mağduriyetin Yaygınlığının ve Risk Faktörlerinin İncelenmesi", *Eğitim ve Bilim*, 40(177), (2015), s. 93.

gençlerde hem siber mağduriyeti hem de siber zorbalığı artırdığı yönündedir.³⁰⁷ Bu bulguların aksini yani annenin eğitim düzeyinin artmasının ergenin sanal ortamlarda yaptığı zorbalık derecesinin artırdığını belirten araştırmalar da literatürde mevcuttur.³⁰⁸

Ergen öğrencilerin annelerinin eğitim düzeyleri ile dini yaşayış toplam puanları ($r=-.096$; $p=.025$) ve alt boyutu ibadet ($r=-.116$; $p=.007$) puanları arasında negatif düzeyde anlamlı ilişki bulunmuştur. Öğrencilerin annelerinin eğitim düzeyi arttıkça dini yaşayış ve ibadet düzeyleri azalmaktadır. Annelerin eğitim düzeyleri ile iman-inanç ve ahlak düzeyleri arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır.

Ergen öğrencilerin babalarının eğitim düzeyleri ile ibadet alt boyutu puanları arasında negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($r=-.092$; $p=.033$). Öğrencilerin babalarının eğitim düzeyi arttıkça ibadet düzeyleri azalmaktadır. Babaların eğitim düzeyleri ile dini yaşayış, iman-inanç ve ahlak düzeyleri arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır.

Bireyin hayata dair tecrübelerinin artması onun duygu ve düşünce dünyasında önemli değişiklikler meydana getirir. Alınan eğitim ve öğretimin niteliği de bu dünyanın gelişiminde önemli rol oynar. Bu süreç sadece bireyin gelişimiyle sınırlı kalmaz çevresindekilere de yansır. Ebeveynlerinin kontrolünde gelişimini sürdüren çocuklar ise bu durumdan etkilenir. Bu çalışmada ise ailenin eğitim durumu ile dindarlık değişkeni arasındaki ilişkinin anlamlı sonuç verdiğini ve bu bilgileri doğrulamakta olduğunu görmekteyiz.

Türkiye’deki eğitim durumu ve dindarlık arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmacıların bir kısmı her iki değişken arasında negatif bir korelasyon olduğunu söylemektedir.³⁰⁹ İnce 2019 yılında 610 katılımcıyla gerçekleştirdiği çalışmasında ise

³⁰⁷ Sarak, a.g.m.

³⁰⁸ Sara Brolin Laftman, Isırık Modin ve Viveca Östberg, “Cyberbullying and subjective health: A large-scale study of students in Stockholm, Sweeden”, *Children and Youth Services Review*, 35, (2013), s.112-119.; Hüseyin Serin, *Ergenlerde siber zorbalık/siber mağduriyet davranışları ve bu davranışlara ilişkin öğretmen ve eğitim yöneticilerinin görüşleri*, (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2012.

³⁰⁹ Muhammed Kızılgeçit, *Yalnızlık, Umutsuzluk ve Dindarlık İlişkisi*, (Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.; Fatma Baynal, “Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 4, S.1, (2015), s.206-231.

dindarlık düzeyi olarak en düşük grubun lisansüstü kişiler olduğunu belirlemiştir.³¹⁰ Bu duruma akademik hayatın yoğunluğu sebebiyle dini etkinliklere zaman ayırlamaması³¹¹, öğretim sisteminin seküler yapısı³¹² gibi çeşitli nedenleri olabilir.

Ayten ise bir araştırmasında üniversite, ortaokul ve ilkokul mezunlarının dindarlık puanlarının lise mezunlarına göre daha fazla olduğunu tespit etmiştir. Araştırmanın devamında dinin ibadet/bilgi boyutu derecelendirmesinde ilk sırada üniversite, yüksek lisans ve doktora mezunlarının geldiği rapor edilmektedir.³¹³

3.7. Siber zorbalık, Siber Mağduriyet, Dindarlık ve Öğrencilerin Dini Eğitim Alıp Almama Durumu

Tablo 7’da ergen öğrencilerin dini eğitim alıp almamalarına göre siber zorbalık, siber zorbalığa maruz kalma, siber zorbalığa tanıklık etme, dini yaşayış ve alt boyutlarına ilişkin sıra ortalamaları ve bağımsız örneklem Mann Whitney U testi bulguları verilmiştir.

Tablo 7. Ergen öğrencilerin dini eğitim alıp almamalarına göre siber zorbalık, siber zorbalığa maruz kalma, siber zorbalığa tanıklık etme, dini yaşayış ve alt boyutlarına ilişkin sıra ortalamaları ve bağımsız örneklem Mann Whitney U testi bulguları

	Din Eğitimi	N	Sıra ORT	z	p
Siber Mağduriyet	Evet	519	272.94	-1.900	.057
	Hayır	21	210.26		
Siber Zorbalık	Evet	519	271.36	-.861	.389
	Hayır	21	249.17		
Siber Zorbalığa Tanıklık	Evet	519	271.33	-.650	.516
	Hayır	21	250.02		
Dini Yaşayış Toplam	Evet	519	274.93	-3.285	.001*
	Hayır	21	160.90		
İman-İnanç	Evet	519	273.75	-2.985	.003*
	Hayır	21	190.26		
Ahlak	Evet	519	272.45	-1.454	.146
	Hayır	21	222.43		
İbadet	Evet	519	274.16	-2.711	.007*
	Hayır	21	180.12		

*p<.05

³¹⁰ Numan İnce, *Dindarlık ve Psikolojik Dayanıklılık İlişkisi (Burdur Örneği)*, (Yüksek Lisans Tezi), Burdur: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 68.

³¹¹ Fatma Yoğurtcu, *Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 59.

³¹² Fatma Baynal, “Yetişkinlerde Dindarlık ve Ruh Sağlığı İlişkisinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, c. 4, S.1, (2015), s.225.

³¹³ Ali Ayten, *Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s.138.

Ergen öğrencilerin dini eğitim alma durumlarına göre dini yaşayış toplam puan sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur ($z=-3.285$; $p=.001$). Dini eğitim almış olanların dini yaşayış toplam puan sıra ortalamaları (sort=274.93) almayanların sıra ortalamalarından (sort=160.90) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Ergen öğrencilerin dini eğitim alma durumlarına göre iman-inanç alt boyutu sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur ($z=-2.985$; $p=.003$). Dini eğitim alanların iman-inanç sıra ortalamaları (sort=273.75) almayanların sıra ortalamalarından (sort=190.26) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Ergen öğrencilerin dini eğitim alma durumlarına göre ibadet alt boyutu sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur ($z=-2.711$; $p=.007$). Dini eğitim alanların ibadet sıra ortalamaları (sort=274.16) almayanların sıra ortalamalarından (sort=180.12) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Bireyin içinde yetiştiği ortamın ve aldığı eğitimin kendisini etkilemesi kaçınılmazdır. Bu sebeple alınan eğitimin kişilerin duygu, davranış ve düşüncelerinde dünyalarını şekillendirdiğini söylenebilir. Bu sav bizim yaptığımız çalışmayla da bir kez daha doğrulanmıştır. Din eğitimi alan öğrencilerin almayanlara göre dini yaşayış, iman-inanç ve bunun teorik boyutu sayılan ibadet ortalamaları anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Ergen öğrencilerin dini eğitim alma durumlarına göre diğer ölçek ve alt ölçek sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Dini eğitim alma durumunun dindarlığın alt boyutlarından sadece ahlak ile arasında anlamlı bir fark bulunmayışının nedenini ahlakın dini ve toplumsal ahlak olarak ikiye ayrılması ve sosyal psikoloji açısından ahlakın dinden önce gelişmesi dolayısıyla her zaman ahlakın din ile aynı şeyi ifade etmemesi olarak açıklanabilir. Diğer taraftan ölçmede kullanılan yöntem ve tekniklerden, seçilen örneklem grubundan, uygulamadaki farklılıklardan ve ölçekteki ahlak sorularının dinin ekseninde gelişen ahlakı sorgulamasından da kaynaklanabilir.

3.8. Siber zorbalık, Siber Mağduriyet, Siber Zorbalığa Tanıklık, Dindarlık ve Dini Eğitim Aldıkları Yere

Tablo 8’de ergen öğrencilerin dini eğitim aldıkları yere göre siber zorbalık, siber zorbalığa maruz kalma, siber zorbalığa tanıklık etme, dini yaşayış ve alt boyutlarına ilişkin sıra ortalamaları ve Kruskal Wallis testi bulguları verilmiştir.

Tablo 8. Ergen öğrencilerin dini eğitim aldıkları yere göre siber zorbalık, siber zorbalığa maruz kalma, siber zorbalığa tanıklık etme, dini yaşayış ve alt boyutlarına ilişkin sıra ortalamaları ve Kruskal Wallis testi bulguları

	Dini eğitim alınan yer	N	Sıra ORT	χ^2	p	z
Siber Mağduriyet	Aileden	128	258.64	3.495	.321	
	Camii-Kur'an Kursundan	250	269.78			
	Dini Cemaatten	20	222.63			
	Okuldan	121	247.40			
Siber Zorbalık	Aileden	128	256.21	1.825	.609	
	Camii-Kur'an Kursundan	250	264.73			
	Dini Cemaatten	20	277.78			
	Okuldan	121	251.30			
Siber Zorbalığa Tanıklık	Aileden	128	258.93	7.881	.049*	Camii-Kuran Kursu > Okul z=-2.736; p=.006
	Camii-Kur'an Kursundan	250	275.30			
	Dini Cemaatten	20	245.28			
	Okuldan	121	231.96			
Dini Yaşayış Toplam	Aileden	128	275.05	2.992	.393	
	Camii-Kur'an Kursundan	250	260.46			
	Dini Cemaatten	20	264.75			
	Okuldan	121	242.35			
İman-İnanç	Aileden	128	269.29	1.163	.762	
	Camii-Kur'an Kursundan	250	255.35			
	Dini Cemaatten	20	262.15			
	Okuldan	121	259.43			
Ahlak	Aileden	128	268.16	.849	.838	
	Camii-Kur'an Kursundan	250	258.09			
	Dini Cemaatten	20	238.63			
	Okuldan	121	258.84			
İbadet	Aileden	128	271.65	5.170	.160	
	Camii-Kur'an Kursundan	250	265.56			
	Dini Cemaatten	20	276.63			
	Okuldan	121	233.45			

*p<.05

Ergen öğrencilerin dini eğitim aldıkları yere göre siber zorbalığa tanıklık sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur [$\chi^2_{(3)}=7.881$; $p=.049$]. Farkın kaynağının belirlenmesi amacıyla yürütülen Mann Whitney U testi sonucunda dini eğitimini camii-Kur'an kursundan alan ergen öğrencilerin siber zorbalığa tanıklık sıra ortalamaları (sort=275.30) dini eğitimlerini okuldan alan öğrencilerin sıra ortalamalarından (sort=231.96) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Ergen öğrencilerin dini eğitim aldıkları yere göre diğer ölçek ve alt ölçek sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmamıştır.

3.9. Siber zorbalık, Siber Mağduriyet, Dindarlık ve Ebeveyn Tutumları

Tablo 9'da ergen öğrencilerin annelerinin tutumuna göre siber zorbalık, siber zorbalığa maruz kalma, siber zorbalığa tanıklık etme, dini yaşayış ve alt boyutlarına ilişkin sıra ortalamaları ve Kruskal Wallis testi bulguları verilmiştir.

Tablo 9. Ergen öğrencilerin annelerinin tutumuna göre siber zorbalık, siber zorbalığa maruz kalma, siber zorbalığa tanıklık etme, dini yaşayış ve alt boyutlarına ilişkin sıra ortalamaları ve Kruskal Wallis testi bulguları

	Anne tutumu	N	Sıra ORT	χ^2	p	z
Siber Mağduriyet	Beni dinler, düşüncelerime değer verir	382	264.20	6.040	.110	
	Otoriterdir, bana karşı hep baskıcıdır	81	307.48			
	Bana karşı ilgisizdir	12	250.08			
	Bana karşı aşırı derecede koruyucudur	65	265.20			
Siber Zorbalık	Beni dinler, düşüncelerime değer verir	382	268.60	1.109	.775	
	Otoriterdir, bana karşı hep baskıcıdır	81	279.96			
	Bana karşı ilgisizdir	12	249.00			
	Bana karşı aşırı derecede koruyucudur	65	273.83			
Siber Zorbalığa Tanıklık	Beni dinler, düşüncelerime değer verir	382	267.93	5.697	.127	
	Otoriterdir, bana karşı hep baskıcıdır	81	292.23			
	Bana karşı ilgisizdir	12	187.79			
	Bana karşı aşırı derecede koruyucudur	65	273.79			
Dini Yaşayış Toplam	Beni dinler, düşüncelerime değer verir	382	285.35	12.223	.007*	Demok.> Otor. z=-2.989; p=.003 Demok>Koryucu z=-2.041; p=.041
	Otoriterdir, bana karşı hep baskıcıdır	81	227.58			

	Bana karşı ilgisizdir	12	233.50				
	Bana karşı aşırı derecede koruyucudur	65	243.53				
İman-İnanç	Beni dinler, düşüncelerime değer verir	382	279.66				
	Otoriterdir, bana karşı hep baskıcıdır	81	235.81	8.998	.029*	Demok>Otoriter	
	Bana karşı ilgisizdir	12	240.29			z=-2.857; p=.004	
	Bana karşı aşırı derecede koruyucudur	65	265.48				
	Beni dinler, düşüncelerime değer verir	382	284.98				
Ahlak	Otoriterdir, bana karşı hep baskıcıdır	81	221.47	13.295	.004*	Demokratik > Otoriter	z=-
	Bana karşı ilgisizdir	12	222.08			3.319; p=.001	
	Bana karşı aşırı derecede koruyucudur	65	255.46				
	Beni dinler, düşüncelerime değer verir	382	282.43				
İbadet	Otoriterdir, bana karşı hep baskıcıdır	81	241.76	7.659	.054		
	Bana karşı ilgisizdir	12	238.79				
	Bana karşı aşırı derecede koruyucudur	65	242.05				
	Beni dinler, düşüncelerime değer verir	382	282.43				

*p<.05

Ergen öğrencilerin annelerinin tutumlarına göre dini yaşayış sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur [$\chi^2_{(3)}=12.223$; p=.007]. Farkın kaynağının belirlenmesi amacıyla yürütülen Mann Whitney U testi sonucunda annesi demokratik olan ergenlerin dini yaşayış sıra ortalamaları (sort=285.35) annesi otoriter olan ergenlerin sıra ortalamalarından (sort=227.58) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (z=-2.989; p=.003). Annesi demokratik olan ergenlerin dini yaşayış sıra ortalamaları (sort=285.35) annesi koruyucu olan ergenlerin sıra ortalamalarından (sort=243.53) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (z=-2.041; p=.041)

Ergen öğrencilerin annelerinin tutumlarına göre iman-inanç sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur [$\chi^2_{(3)}=8.998$; p=.029]. Farkın kaynağının belirlenmesi amacıyla yürütülen Mann Whitney U testi sonucunda annesi demokratik olan ergenlerin iman-inanç sıra ortalamaları (sort=279.66) annesi otoriter olan ergenlerin sıra ortalamalarından (sort=235.81) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (z=-2.857; p=.004).

Ergen öğrencilerin annelerinin tutumlarına göre ahlak sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur [$\chi^2_{(3)}=13.295$; p=.004]. Farkın kaynağının belirlenmesi amacıyla yürütülen Mann Whitney U testi sonucunda annesi demokratik olan ergenlerin

ahlak sıra ortalamaları (sort=284.98) annesi otoriter olan ergenlerin sıra ortalamalarından (sort=221.47) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($z=-3.319$; $p=.001$).

Geliştirdiğimiz hipotez ‘Ergenlerde siber zorba ya da siber mağdur olma durumu ebeveyn tutumlarından etkilenmektedir.’ şeklindeydi. Yaptığımız analiz sonuçlarında anne tutumuyla sanal ortamlardaki kurbanlık ya da zorbalık durumları arasında herhangi bir bağlantı göremedik ancak ebeveyn tutumlarının dindarlık değişkeni üzerinde oldukça etkili olduğu sonucuna ulaştık. İlgili alanyazın çalışmasında da çocuklarına karşı demokratik, seven ya da ilgili duruş sergileyen ebeveynlerin tutumları ile ergenlerin dini yatkınlığı arasında pozitif korelasyon olduğu görülmüştür. Ayrıca annenin tavır ve tutumlarının çocuğu üzerinde babaninkinden daha etkili olduğu bulgular arasındadır.³¹⁴

Araştırmada elde edilen bulgular annelerinin tutumlarını demokratik olarak değerlendiren öğrencilerin hem dini yaşayış hem iman-inanç hem de ahlak alt boyutlarından aldıkları puanın anlamlı derecede yüksek olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Çocuklarına gerekli alanı tanıyıp demokratik bir ortam sağlayan annelerin çocuklarının dini yatkınlığı baskı ve otoriteyle yönetilmeye çalışılan çocuklardan daha çok olduğu görülmüştür. Bu bulguları destekleyen bir başka çalışma ise Uysal’ın 14- 26 yaş aralığındaki gençlerle yaptığı araştırmaya aittir. Ebeveynlerini kendilerine karşı ‘ilgisiz’ ve ‘otoriter’ tutum sergilediklerini söyleyen katılımcıların dindarlık derecesi ‘demokratik’ olarak tanımlanan ebeveynlerin yetiştirdikleri çocuklardan daha düşük çıkmıştır.³¹⁵

Şahin (2007) ergenlerde dindarlık, algılanan anne baba dindarlığı ve çocuk yetiştirme tutumları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında bizim bulgularımıza paralel sonuçlar elde etmiştir. Araştırma sonuçlarına göre anne babasının davranışlarını demokratik olarak tanımlayan ergenler için din, otoriter ve hoşgörülü olarak tanımlanan ebeveynlerin çocuklarına göre çok daha önemlidir. Ayrıca otoriter duruş sergileyen ebeveynlerin tutumlarını artırması ergen için dinin önemini kaybetmesine neden olur.³¹⁶

³¹⁴ Nurten Kınter, “İlgili–Seven Anne-Baba Tutumları İle Din Ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine”, *Dini Araştırmalar*, C. 18, S: 46, (2015), s. 9- 44.

³¹⁵ Uysal Veysel, “Gençlerde Empati Eğilimi, Anne – Baba Tutumları ve Dindarlık”, DEÜİFD’de yayınlanmak üzere olan bir çalışma, 2015.

³¹⁶ Adem Şahin, “Ergenlerde Dindarlık, Algılanan Anne Baba Dindarlığı ve Çocuk Yetiştirme Tutumları Arasındaki İlişki”, *Marife Dergisi*, C.7, S.1 (2007), s.221- 247.

Yapılan çalışmalar ebeveyn tutumlarının hem dindarlık eğiliminde hem de Tanrı tasavvurunda anlamlı farklar ortaya koyduğunu göstermektedir. Mcdanold ve arkadaşları 18-27 yaş aralığındaki bir grupta, yetiştikleri aile ortamı ve Tanrı tasavvuru üzerine bir araştırma yürütmüştür. Katı kurallar ve otorite ekseninde yetişmiş, duygusal açıdan ise sevgiden yoksun bırakılmış kişilerin Tanrıyla olan bağlarının kopuk olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca bu katılımcılar Tanrı ile olan ilişkilerini endişe verici ve samimiyetsiz olarak değerlendirmektedir.³¹⁷ Bu konudaki diğer bir araştırma ise ABD’de yapılmıştır. 2560 katılımcıyla yürütülmüş bu çalışmada ebeveynlerinin kendilerine karşı tutumlarını ilgili ve seven olarak bulan ergenlerin Tanrıyı da sevinebilir bir varlık olarak düşündükleri ortaya çıkmıştır.³¹⁸

Çocuklarının ilgi, arzu ve ihtiyaçlarına karşı kayıtsız kalan ebeveynler onları dini ve ahlaki açıdan eğitirken korku ve baskı temelli bir yaklaşım izlemektedirler. Nitekim burada ihmal edilen şey şefkatle öğretilmiş bilgilerin zorbalıkla öğretilenlerden çok daha kalıcı olduğudur. Dolayısıyla şefkatle yaklaşılarak verilen bir eğitim ile çocuğun bunları benimsemesi arasında pozitif bir ilişki vardır.³¹⁹

Hökelekli’ye göre ebeveynler çocuklarının istek ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmalı çocuklarına doyuma erişecekleri ve dini hayatın öğretilerini bir bütün olarak algılayacakları bir ortam sunmalıdır. Eğer bu ortam sağlanmazsa çocuk ebeveynlerine güvenemez. Ebeveynlerine bile güvenemeyen bir genç ise son derece yıpranır ve ailesinin dini öğretilerini kabul etmeyen biri haline dönüşür.³²⁰

Ergen öğrencilerin annelerinin tutumlarına göre diğer sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Dini yaşayış alt boyutlarından sadece ibadette anlamlı sonuç görülememesinin farklı farklı nedenleri olabilir. Ergenler de ibadet etmenin alışkanlık haline gelmesi için ailenin de bu ritüelleri düzenli bir şekilde uygulaması gerekir. İbadet

³¹⁷ McDonald, Angie, et al. “Attachment to God and Parents: Testing the Correspondence vs. Compensation Hypotheses,” *Journal of Psychology & Christianity*, 24 (1), (2005), s. 21-28.

³¹⁸ Julie J. Exline, Steffany J. Homolka, and Joshua B. Grubbs, “Negative Views of Parents and Struggles with God: An Exploration of Two Mediators,” *Journal of Psychology & Theology*, 41(3), (2013),s. 200-212.

³¹⁹ Ali Köse, Ali Ayten, *Din Psikolojisi*, 3., İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

³²⁰ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018, s.259.

etmenin aile içinde devamlı bir hale gelmemesi gencin de bu durumu alışkanlığa dönüştürememesinde etkili olmuş olabilir.

Tablo 10’da ergen öğrencilerin babalarının tutumuna göre siber zorbalık, siber zorbalığa maruz kalma, siber zorbalığa tanıklık etme, dini yaşayış ve alt boyutlarına ilişkin sıra ortalamaları ve Kruskal Wallis testi bulguları verilmiştir.

Tablo 10. Ergen öğrencilerin babalarının tutumuna göre siber zorbalık, siber zorbalığa maruz kalma, siber zorbalığa tanıklık etme, dini yaşayış ve alt boyutlarına ilişkin sıra ortalamaları ve Kruskal Wallis testi bulguları

	Baba tutumu	N	Sıra ORT	χ^2	p	z
Siber Mağduriyet	Beni dinler, düşüncelerime değer verir	332	255.89	10.907	.012*	İlgisiz>Demok z=-3.012; p=.003
	Otoriterdir, bana karşı hep baskıcıdır	74	286.22			
	Bana karşı ilgisizdir	54	321.31			
	Bana karşı aşırı derecede koruyucudur	80	282.28			
Siber Zorbalık	Beni dinler, düşüncelerime değer verir	332	266.59	3.444	.328	
	Otoriterdir, bana karşı hep baskıcıdır	74	285.43			
	Bana karşı ilgisizdir	54	288.36			
	Bana karşı aşırı derecede koruyucudur	80	260.86			
Siber Zorbalığa Tanıklık	Beni dinler, düşüncelerime değer verir	332	271.63	2.524	.471	
	Otoriterdir, bana karşı hep baskıcıdır	74	273.65			
	Bana karşı ilgisizdir	54	289.67			
	Bana karşı aşırı derecede koruyucudur	80	249.96			
Dini Yaşayış Toplam	Beni dinler, düşüncelerime değer verir	332	290.30	16.052	.001*	Demok>Otor z=-2.482; p=.013 Demok>İlgisiz z=-3.330; p=.001
	Otoriterdir, bana karşı hep baskıcıdır	74	240.49			
	Bana karşı ilgisizdir	54	214.01			
	Bana karşı aşırı derecede koruyucudur	80	254.23			
İman-İnanç	Beni dinler, düşüncelerime değer verir	332	284.80	23.234	.000*	Demok>İlgisiz z=-4.714; p=.000 Otorit>İlgisiz z=-2.082; p=.037 Koruyucu>İlgisiz z=-3.243; p=.001
	Otoriterdir, bana karşı hep baskıcıdır	74	254.42			
	Bana karşı ilgisizdir	54	198.68			
	Bana karşı aşırı derecede koruyucudur	80	274.53			
Ahlak	Beni dinler, düşüncelerime değer verir	332	286.53	9.871	.020*	Demok>Otor z=-1.996; p=.046

	Otoriterdir, bana karşı hep baskıcıdır	74	247.50			Demok>İlgisiz z=-2.431; p=.015
	Bana karşı ilgisizdir	54	231.21			
	Bana karşı aşırı derecede koruyucudur	80	251.78			
İbadet	Beni dinler, düşüncelerime değer verir	332	288.75			
	Otoriterdir, bana karşı hep baskıcıdır	74	249.26	13.121	.004*	Demok>İlgisiz z=-2.968; p=.003
	Bana karşı ilgisizdir	54	220.64			Demok>Koruyucu z=-2.133; p=.033
	Bana karşı aşırı derecede koruyucudur	80	248.06			

*p<.05

Ergen öğrencilerin babalarının tutumlarına göre siber mağduriyet sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur [$\chi^2_{(3)}=10.907$; p=.012]. Farkın kaynağının belirlenmesi amacıyla yürütülen Mann Whitney U testi sonucunda babası ilgisiz olan ergenlerin siber mağduriyet sıra ortalamaları (ort=321.31) babası demokratik olan ergenlerin sıra ortalamalarından (ort=255.89) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (z=-3.012; p=.003).

Babanın takındığı tavır ile ergenin sanal ortamda yaşadığı mağduriyet arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. İlgisiz tavır sergileyen babaların çocukları demokratik babalarinkine göre daha fazla sanal kurban olmaktadır. Bu durum da '*Ergenlerin sanal ortamda uğradıkları mağduriyet ile ebeveyn tutumları arasında bir ilişki vardır*' şeklindeki hipotezi desteklemektedir. Yıldız ve Erci (2011), araştırmalarında demokratik tutum sergileyen anne babaların çocuklarının sorunlarını çözmede tepkisel davranmayıp şiddete çok daha az başvurduklarını ve bu demokratik tavrın çocuğun davranışlarını da olumlu anlamda etkilediğini rapor etmişlerdir³²¹.

'*Ergenlerin sanal ortamlarda yapmış oldukları zorbalık ile ebeveyn tutumları arasında bir ilişki vardır*' şeklindeki hipotez doğrulanmamıştır. Ebeveyn tutumlarından ötürü evde zorbalık yapmaya şahit olan gençlerin bu tutumu sanal dünyada devam ettirebilecekleri düşünülerek hipotez geliştirilmiş ancak analiz sonuçları ile bu düşünce doğrulanmamıştır. Ancak bu hipotezle örtüşen sonuçlar literatürde mevcuttur. Erbiçer araştırmasında katılımcı olarak üniversite öğrencilerini seçmiştir. Araştırmasının sonucunda otoriter-baskıcı tutum sergileyen ebeveynlerin çocuklarının sanal zorbalık

³²¹ Esra Yıldız, Behice Erci, "Anne Baba Tutumları İle Adölesan Saldırganlığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(3), (2011), s. 6-11.

derecelerinin hem aşırı koruyucu hem demokratik hem de tutarsız ebeveynlerin çocuklarından daha yüksek çıktığını tespit etmiştir.³²²Bu bulgularla tutarlı bir başka araştırma ise Dilmaç ve Aydoğan’a aittir.³²³

Makri-Botsari ve Karagianni 2014 yılında yürütmüş oldukları çalışmada anne babanın tutumlarının sanal ortamlarda yaşanan zorbalık üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğunu ancak siber kurbanlık üzerinde herhangi bir yordayıcı rolünün olmadığını rapor etmişlerdir.³²⁴

Sabancı 849 ergenin katılımıyla gerçekleştirdiği çalışmasında sanal zorbalık ve mağduriyetin farklı değişkenlerle ilişkisini incelemiştir. İlgisiz tutum sergileyen ebeveynlerin çocuklarının daha fazla siber zorbalık yaptığını; baskıcı tutum sergileyen ebeveynlerin çocuklarının ise daha fazla siber kurban olduğunu bulgulamıştır.³²⁵

Baykal (2016) araştırması sonucunda demokratik anne babaların çocuklarında hem siber zorbalık davranışının hem de siber kurbanlık durumunun ilgisiz ya da otoriter ebeveynlerin çocuklarından daha az sayıda görüldüğünü tespit etmiştir.³²⁶

İlgi ve sevgi arayışının fazla olduğu bir dönem olan ergenlik için bu bulgular öngörülebilir niteliktedir. Yani kendine duyulan ilgiyi isteyen ve beğenen ergenin duyguları sanal dünyada istismara açık hale gelebilmektedir.

Ergen öğrencilerin babalarının tutumlarına göre dini yaşayış sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur [$\chi^2_{(3)}=16.052$; $p=.001$]. Farkın kaynağının belirlenmesi amacıyla yürütülen Mann Whitney U testi sonucunda babası demokratik olan ergenlerin dini yaşayış sıra ortalamaları (ort=290.30) babası otoriter olan ergenlerin sıra

³²² Eyüp Sabır Erbiçer, *Üniversite Öğrencilerinin Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyet Düzeylerinin Sosyal Uyuma ve Bazı Kişisel Değişkenlere Göre İncelenmesi*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, 2017.

³²³ Bülent Dilmaç, Didem Aydoğan, “Parental attitudes as a predictor of cyberbullying among primary school children”, *International Journal of Human and Social Sciences*, 79, (2010), s. 547-553.

³²⁴ Evi Makri-Botsari, Georgia Karagianni, “Cyberbullying In Greek Adolescents: The Role Of Parents”, *Procedia-Social And Behavioral Sciences*, c. 16: (2014), s. 3241- 3253.

³²⁵ Yunus Sabancı, *Ergenlerde Siber Zorbalık ve Siber Mağduriyetin Yordayıcıları Olarak Akılcı Olmayan İnançlar Psikolojik Sağlamlılık ve Psikolojik İhtiyaçlar*, (Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2018, s.79.

³²⁶ Fatih Baykal, *Lise Öğrencilerinde Siber Zorbalık ve Mağduriyetin Ailedeki Koruyucu Etmenlerle İlişkisi: Afyonkarahisar İli Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Afyon: Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

ortalamlarından (sort=240.49) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($z=-2.482$; $p=.013$). Babası demokratik olan ergenlerin dini yaşayış sıra ortalamaları (sort=290.30) babası ilgisiz olan ergenlerin sıra ortalamalarından (sort=214.01) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($z=-3.330$; $p=.001$).

Ergen öğrencilerin babalarının tutumlarına göre iman-inanç sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur [$\chi^2_{(3)}=23.234$; $p=.000$]. Farkın kaynağının belirlenmesi amacıyla yürütülen Mann Whitney U testi sonucunda babası demokratik olan ergenlerin iman-inanç sıra ortalamaları (sort=284.80) babası ilgisiz olan ergenlerin sıra ortalamalarından (sort=198.68) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($z=-4.714$; $p=.000$). Babası otoriter olan ergenlerin iman-inanç sıra ortalamaları (sort=254.42) babası ilgisiz olan ergenlerin sıra ortalamalarından (sort=198.68) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($z=-2.082$; $p=.037$). Babası koruyucu olan ergenlerin iman-inanç sıra ortalamaları (sort=274.53) babası ilgisiz olan ergenlerin sıra ortalamalarından (sort=198.68) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($z=-3.243$; $p=.001$).

Ergen öğrencilerin babalarının tutumlarına göre ahlak sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur [$\chi^2_{(3)}=9.871$; $p=.020$]. Farkın kaynağının belirlenmesi amacıyla yürütülen Mann Whitney U testi sonucunda babası demokratik olan ergenlerin ahlak sıra ortalamaları (sort=286.53) babası otoriter olan ergenlerin sıra ortalamalarından (sort=247.50) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($z=-1.996$; $p=.046$). Babası demokratik olan ergenlerin ahlak sıra ortalamaları (sort=286.53) babası ilgisiz olan ergenlerin sıra ortalamalarından (sort=231.21) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($z=-2.431$; $p=.015$).

Ergen öğrencilerin babalarının tutumlarına göre ibadet sıra ortalamaları arasında anlamlı fark bulunmuştur [$\chi^2_{(3)}=13.121$; $p=.004$]. Farkın kaynağının belirlenmesi amacıyla yürütülen Mann Whitney U testi sonucunda babası demokratik olan ergenlerin ibadet sıra ortalamaları (sort=288.75) babası ilgisiz olan ergenlerin sıra ortalamalarından (sort=220.64) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($z=-2.968$; $p=.003$). Babası demokratik olan ergenlerin ibadet sıra ortalamaları (sort=288.75) babası koruyucu olan ergenlerin sıra ortalamalarından (sort=248.06) anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur ($z=-2.133$; $p=.033$).

Toplumun en küçük yapı birimi olma özelliğini taşıyan ailenin çocuklarına karşı sergiledikleri tutum çocuklarının dindarlık algısını şekillendirirken toplumun dindarlığını ve dini bakış açısını da etkiler. Yani her ikisi arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Dini açıdan da rol model olan ebeveynlerin çocuklarına yaklaşım tarzları onların gerçekçi benlik algısının oluşmasında, kişilik ve kimlik gelişiminde, sosyolojik açıdan uyum sağlamalarında, dini doğru anlamaları ve bütün bir şekilde yaşamalarında ve Tanrı algılarında oldukça etkilidir.³²⁷

³²⁷ Kımter, “İlgili–Seven Anne-Baba Tutumları İle Din Ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine”, s.40.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmada ergenlik dönemindeki bireylerde siber zorbalık ve mağduriyet durumunun dindarlık ile arasındaki ilişki ve etkileşimi incelenmiştir. Ayrıca siber zorbalık, siber mağduriyet ve dindarlık düzeylerinin yaş, cinsiyet, okul türü, ailenin algılanan dindarlık ve ekonomik durumu, ebeveynlerin tutumları ve eğitim düzeyleri gibi demografik değişkenler açısından anlamlı farklılıklar gösterip göstermediği ele alınmıştır. Araştırma; kuramsal bilgiler, yöntem, bulgular, tartışma ve yorum, sonuç ve öneriler olmak üzere toplam dört bölümden oluşmaktadır. Araştırma bulguları için anket tekniği kullanılmış ve ankette kişisel bilgi formuna ek olarak *Siber Zorbalık Ölçeği*, *Siber Mağduriyet Ölçeği* ve *Dinsel Yaşayış Ölçeği* kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini yaşları 13-19 arasında değişen 2021-2022 yılında eğitimlerine Mesleki ve Teknik, Fen Lisesi ve Anadolu Liselerinde devam eden 346 kız ve 194 erkek olmak üzere toplam 540 kişiden oluşmaktadır. Öğrencilerin yaş ortalamaları incelendiğinde kız öğrencilerin yaş ortalamalarının 15.88, erkek öğrencilerin yaş ortalamalarının 15.55 olduğu, öğrencilerin tamamının yaş ortalamalarının 15.63 olduğu belirlenmiştir.

Çalışmada genel olarak ‘ergenlerin yaş, cinsiyet, okul türü, ailenin algılanan dindarlık ve ekonomik durumu, ebeveynlerin tutumları ve eğitim düzeyleri ile siber zorbalık, mağduriyet ve dindarlık düzeyleri arasında ilişki var mıdır?’ ve ‘siber zorbalık, mağduriyet ve dindarlık arasında nasıl bir ilişki ve etkileşim vardır?’ sorularına cevap aranmıştır. Gerekli cevaplara ulaşmak amacıyla yapılan analiz sonucunda aşağıdaki verilere ulaşılmıştır:

Dinler mensuplarını başkalarının sınırlarına ve haklarına dikkat etmeleri konusunda uyarır. Özelde İslam dini bu konunun önemi üzerinde hassasiyet gösterilmesi gerektiğini muhataplarına bildirir. Dindarlığın kul hakkı olan siber zorbalığı önleyici etkisi düşünülerek her iki değişken arasında negatif yönde anlamlı ilişki saptanacağı varsayılmıştır. Elde edilen veriler ana hipotezi doğrulamıştır. Ergen öğrencilerin dini yaşayış düzeyleri ve alt boyutları olan iman-inanç, ahlak ve ibadet düzeyleri arttıkça siber zorbalık düzeyleri azalmaktadır. Ayrıca siber mağduriyet ve siber zorbalığa tanıklık ile dindarlık düzeyleri arasında negatif yönde anlamlı ilişki olduğu çalışmanın bulguları arasındadır. Siber zorbalık ve mağduriyet birbirine bağlı olarak ilerlemektedir. Siber zorbalık yapan birisi varsa bunun karşısına mağdur olan birisi de var demektir. Bu

nedenle siber zorbalığı tespit etmek bir yandan da siber mağduriyet belirlemek anlamına gelmektedir. Ayrıca literatüre bakıldığında siber zorbalık yapanların aynı zamanda siber mağduriyete de maruz kaldıklarını görmekteyiz. Bu nedenle siber zorbalıkla ilgili ölçek geliştiren araştırmacılar siber mağduriyet formunu da eklemektedir. Bununla amaçlanan hem siber zorbalık ve mağduriyeti ölçmek hem de siber zorbalık yapanların aynı zamanda siber mağduriyetini de belirleyebilmektedir.

Demografik özelliklerle değişkenler arasındaki incelemede ilk olarak cinsiyete bakılmıştır. *‘Ergenlerde cinsiyet faktörü siber zorbalık açısından belirgin bir etkiye sahiptir’* şeklindeki hipotez bulgularla örtüşmüştür. Ancak *‘Kızlar erkeklerden daha fazla siber zorbalık yapmakta ve daha fazla siber zorbalığa uğramaktadır’* şeklindeki hipotezle analiz sonuçları örtüşmemiştir. Bulgular erkeklerin kızlardan daha fazla siber zorbalık yapmakta olduğunu göstermiştir. Siber zorbalığa uğrama konusunda ise cinsiyetler arasında anlamlı bir fark görülmemiştir. Dindarlık ve cinsiyet değişkeni arasındaki ilişkide ise literatürdeki yaygın kanının aksine erkeklerin ibadet alt boyutundan aldıkları puan daha fazla çıkmıştır. Buna göre erkeklerin dindarlık eğilimi daha fazladır denilebilir.

Araştırmaya katılım gösteren ergenlerin okul türü ile siber zorbalık, siber mağduriyet ve dindarlık düzeyleri arasında anlamlı ilişkiler tespit edilememiştir. Bu duruma araştırmadaki liselerin Fen, Anadolu ve Mesleki ve Teknik liselerin çoğunluk göstermesinin neden olduğu düşünülmektedir. Dini bilgi düzeyinin yüksek olduğu İmam Hatip liselerinde araştırma izni bir türlü alınamamış ve söz konusu liseler örnekleme dahil edilememiştir. *‘Ergenlerde siber zorbalık ile dini bilgi düzeyi arasında negatif bir korelasyon vardır’* şeklindeki hipotez muhtemelen bu eksiklikten kaynaklı olarak doğrulanmamıştır. Katılımcıların dini eğitim alıp almamaları ile siber zorbalık, kurbanlık ve dini yaşayış düzeyleri arasındaki korelasyona bakıldığında ise farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Dini eğitim almış kişilerin iman-inanç, ibadet ve dini yaşayış toplam puanları dini eğitim almamış kişilere göre anlamlı derecede yüksektir. Ancak ahlak alt boyutunda gruplara göre bir farklılaşmaya rastlanılamamıştır. Bu bulgu, dini ahlak ile toplumsal ahlakın farklı şeyler olduğu ve ölçekteki ahlak maddelerinin dinin ekseninde gelişen ahlakı sorguluyor olması ile ilişkili olabileceği şeklinde yorumlanmıştır.

Ergenlerin yaşları ile ilişkili bulgulara bakıldığında sadece siber mağduriyet ile arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Alt hipotezlerden bir tanesi olan *‘Ergenlerde*

yaş siber zorbalık açısından belirgin bir etkiye sahiptir’ doğrulanırken ‘Yaşın artması ile hem siber zorbalık hem de siber mağduriyet azalmaktadır’ önkabulu desteklenmemiştir. Yapılan araştırma sonucunda yaşın artmasının siber zorbalık yapma üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı ancak sanal mağduriyetin yaş arttıkça daha çok yaşandığı tespit edilmiştir. Bu bulgu yaşın ilerlemesiyle interneti sosyalleşmek amaçlı kullanımın artması ve sanal ortamlarda edinilen romantik partnerlerin duygusal açıdan yıkıcı etkisi olabileceği şeklinde yorumlanmıştır.

Katılımcıların ailelerinin ekonomik durumlarının ergenlerin siber zorbalık ya da dindarlık düzeyini etkileyip etkilemediği sorusunun cevabı aranmıştır. Siber zorbalık ile ailenin ekonomik düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Ancak dindarlık düzeyi ile ailenin algılanan ekonomik durumu arasında pozitif bir korelasyon olduğu tespit edilmiştir. Ekonomik durumlarının yüksek olduğunu ifade eden gençlerin iman-inanç düzeyleri diğer ekonomik düzeydekilere göre anlamlı derecede yüksektir. Bu bulguyu doğrulayan ve aksini savunan araştırmalarda mevcuttur.

Ailenin algılanan dindarlık düzeyi ile ergenlerin dindarlık dereceleri öngörülebileceği üzere pozitif bir korelasyona sahiptir. Yani ailenin dindarlık düzeyi arttıkça ergenin de dini yaşayış ve alt boyutları olan iman-inanç, ahlak ve ibadet düzeyi artmaktadır. Yetiştirdikleri çocuklarının gözünde model olan ebeveynlerin inanç, görüş ve yaşayış tarzları onlar için temel olmaktadır. Dolayısıyla evlerinde dini tecrübe etmiş katılımcıların onu benimseme, uygulama ve yaşantı haline getirmeleri de daha fazla olmaktadır.

Katılımcıların dini eğitimi aldıkları yere bakıldığında siber zorbalık, mağduriyet ve dindarlık arasında bir ilişki bulgulanamazken; siber zorbalığa tanıklık ile dini eğitim alınan yer arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Dini eğitimini cami-kuran kursundan alan öğrencilerin siber zorbalığa tanıklık etmeleri din eğitimini okuldan almış kişilere göre anlamlı derecede yüksektir. Dolayısıyla bu araştırma için din eğitiminin alındığı yerin ergenlerin dindarlık, siber zorbalık ya da mağduriyet üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur.

Araştırmada incelenen bir diğer demografik özellik anne babanın eğitim düzeyi ile siber zorbalık, mağduriyet ve dindarlık arasındaki ilişkinin durumu ve yönüdür. Anne

babanın eğitim düzeyi ile siber zorbalık ve mağduriyet arasında istatistiki açıdan anlamlı bir veriye ulaşılamamıştır. Ancak annenin eğitim düzeyi ile çocuğun dini yaşayış ve ibadet alt boyutuyla arasında ters bir orantı vardır. Yani annenin eğitim düzeyi arttıkça çocuğun dini yaşantısı ve ibadet etme sıklığı azalmaktadır. Ayrıca babanın eğitim düzeyi ile çocuğun ibadet etmesi arasında da benzer bir bulguya rastlanmıştır. Yani babanın eğitim düzeyi arttıkça çocuğun ibadet etmesi azalmaktadır. Yapılan literatürde çalışmada bu bulguyu destekleyen ve reddeden çalışmalar mevcuttur.

Son olarak ebeveyn tutumları ile siber zorbalık, mağduriyet ve dindarlık arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla yapılan analiz sonucunda, farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Ergenin annesinin ona karşı takındığı tutum ile çocuğunun siber zorbalık ya da mağduriyet durumu arasında istatistiki açıdan anlamlı bir korelasyon yoktur. Ancak annenin tutumu ile dindarlık ve alt boyutları olan iman-inanç ve ahlak arasında anlamlı bir ilişki vardır. Demokratik tavır sergileyen annenin çocuklarının dini yaşayış toplam puanı koruyucu ve otoriter annenin çocuklarından anlamlı derecede yüksektir. Ayrıca demokratik annenin çocuklarının iman-inanç yatkınlığı otoriter annenin çocuklarından daha fazladır. Ahlak alt boyutunda da sonuçlar bu bulguyla örtüşmektedir. Yani demokratik tutumu baskın olan annenin çocuklarının ahlaki kurallara sağladığı uyum otoriter anneninkilere göre daha yüksektir.

Babanın ergene karşı takındığı tutumda ise bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Babanın takındığı tavır ile ergenin sanal ortamda yaşadığı mağduriyet arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. İlgisiz tavır sergileyen babaların çocukları demokratik babalarinkine göre daha fazla sanal kurban olmaktadır. Bu durum da *‘Ergenlerin sanal ortamda uğradıkları mağduriyet ile ebeveyn tutumları arasında bir ilişki vardır’* şeklindeki hipotezi desteklemektedir. Ancak *‘Ergenlerin sanal ortamlarda yapmış oldukları zorbalık ile ebeveyn tutumları arasında bir ilişki vardır’* şeklindeki hipotez doğrulanmamıştır. Ebeveyn tutumlarından ötürü evde zorbalık yapmaya şahit olan gençlerin bu tutumu sanal dünyada devam ettirebilecekleri düşünülerek hipotez geliştirilmiş ancak analiz sonuçları ile bu durum doğrulanmamıştır. Tıpkı annede olduğu gibi babanın tutumu ile çocuğun dindarlık ve alt boyutları arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu sonuçları detaylıca incelemek gerekirse; demokratik tavır sergileyen babanın çocuklarının dini yaşayış toplam puanı ilgisiz ve otoriter babanın çocuklarından

anlamalı derecede yüksektir. Ahlak alt boyutunda da sonuçlar bu bulguyla örtüşmektedir. Yani demokratik tutumu baskın olan babanın çocuklarının ahlaki kurallara sağladığı uyum otoriter ve ilgisiz babalarınıninkilere göre daha yüksektir. Diğer bir sonuç ise demokratik babanın çocuklarının iman-inanç yatkinlığı hem otoriter hem ilgisiz hem koruyucu babanın çocuklarından daha fazla olduğudur. Ayrıca ilgisiz babanın çocukları iman-inanç bakımından en zayıf grubu oluşturmaktadır. İbadet alt boyutunda da demokratik babanın çocukları ile koruyucu ya da ilgisiz tutum sergileyen babanın çocukları arasında anlamalı derecede fark vardır. İbadetleri yerine getirme hususunda en önde demokratik babanın çocukları sonra sırasıyla otoriter, koruyucu ve ilgisiz babaların çocukları yer alır.

Sonuç olarak siber zorbalık, siber mağduriyet ve dindarlık arasındaki korelasyona dair yürüttüğümüz araştırmanın ana hipotezinin bulgularla örtüşmesi sevindiricidir. Bu araştırmadan elde edilen bulguların dindarlık ile siber zorbalık ve mağduriyet arasındaki ilişkinin anlaşılmasına ve ergenlerde siber zorbalık ve mağduriyeti önlemeye yönelik müdahale programları tasarlamayı amaçlayan çalışmalara³²⁸ katkı sağlayacağı temenni edilir. Çalışma öncesinde ön görülemeyen ve araştırma sürecinde fark edilen tecrübelerden yola çıkılarak gelecek araştırmalar için bazı önerilerde bulunulabilir:

- Yapılan literatür çalışmasında sanal zorbalık konusunun geleneksel zorbalığın devamı niteliğinde görülüp ergenler üzerinde yoğunlaştığı diğer yaş grubundaki bireylerin göz ardı edildiği fark edilmiştir. Bu anlamda yetişkinler üzerinde yapılacak araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.
- Günümüzde internete erişim oldukça hızlı ve kolay olmaktadır. Bu durum her yaş grubundan insan için siber kurban olma riski barındırmaktadır. Yaşanabilecek sanal zorbalıkları önlemek adına kişilerin bu konudaki farkındalıkları göz önünde bulundurularak onlara eğitim verilmelidir.
- Lisedeki ergenlerin siber zorbalık, mağduriyet ve dindarlık düzeylerinin değişik demografik değişkenler açısından incelendiği bu araştırmada istatistiksel açıdan

³²⁸ Mücella Şimşek, Mehmet Palancı, “Zorbalık davranışların aile sorunları bağlamında psikososyal nedenselliğinin incelenmesi”, *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), (2014), s.175-199.; Mustafa Şahin, Sırrı Akbaba, “İlköğretim okullarında zorbalık davranışların azaltılmasına yönelik empatik eğitim programının etkisinin araştırılması”, *Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 1, (2010), s. 331-342.

anlamalı farklar ortaya konulmuştur. Yapılması tavsiye edilen nitel bir çalışmada bu farkların nedeni incelenebilir.

- Zararlı pek çok davranışı engelleyici rolü olan dindarlık ile siber zorbalık arasındaki ilişkiyi ve etkileşimi inceleyen araştırma sayısı oldukça azdır. Daha geniş bir katılımcı kitlesi ve farklı yöntem ve tekniklerin kullanıldığı bir araştırmayla literatüre katkı sağlanabilir.
- Araştırma bulgularına göre demokratik tutum sergileyen ebeveynlerin çocuklarının dindarlık eğilimi; ilgisiz, otoriter ya da aşırı koruyucu tutum sergileyen ebeveynlerin çocuklarından daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu anlamda ailelerin çocuklarına karşı Allah inancı ve birtakım dini davranışlar kazandırırken bu bilgiyi göz önünde bulundurmaları ve bu eğitimde hoşgörü dilinin kullanılıp demokratik yaklaşımın merkez alınması tavsiye edilir.
- Araştırmada elde edilen sonuçlara göre ilgisiz ebeveyn tutumları ergenin siber kurban olma ihtimalini artırmaktadır. Bu bulgu ışığında özellikle babaların çocuklarının yaşadıkları sıkıntılara karşı kayıtsız kalmamaları ve onlarla olan ilişkilerini olabildiğince iyi tutmaya özen göstermeleri tavsiye edilir.
- Araştırma sonuçlarına göre ergenlerde dindarlık ile siber zorba ve siber kurban olma arasında negatif bir korelasyon olduğu ortaya çıkmış ve ana hipotez doğrulanmıştır. Bu bulgu ışığında sanal ortamlardaki zorbalıkları önleyici etkisi olan din eğitiminin niteliğinin gözden geçirilmesi önerilir.

EKLER

Ek 1: Anket Formu

ERGENLERDE SİBER ZORBALIK VE DİNDARLIK İLİŞKİSİ ÜZERİNE ARAŞTIRMA Elinizdeki anket formu kişilerin kendi duygu, düşünce ve kanaatlerini ifade etmek amacıyla kullandıkları bir takım cümlelerden oluşmaktadır. Sizden, değişik konularla ilgili olarak yazılan bu maddeleri dikkatlice okuyup her birinde belirtilen duygu, düşünce ve davranışların sizin için uygun olup olmadığının veya söz konusu ifadelere katılıp katılmadığınızı belirtmeniz istenmektedir. Her insanın duygu ve düşünceleri veya davranışları birbirinden farklı olabileceğinden maddeleri çevrenin etkisinde kalmadan işaretleyiniz. Çünkü bu bir sınav değildir. Ayrıca, anket üzerine kimliğinizle ilgili herhangi bir şey yazmanıza gerek yoktur. Lütfen her maddeyi atlamadan dikkatle okuyunuz ve düşüncenize en uygun ya da en yakın olan seçeneğin altındaki harfi daire içine alarak işaretleyiniz. Anketin doldurulması konusunda gösterdiğiniz sıcak ilgi, yardım ve işbirliğine şimdiden teşekkür ederim. Bursa Uludağ Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi Sümeysra Merve SERTÇAKAR
Cinsiyet: ☐ Kız : ☐ Erkek
Yaş:
Öğrenim Gördüğü Okul Türü: ☐ Fen lisesi ☐ Anadolu lisesi ☐ Anadolu imam hatip lisesi
Ailenizin Ekonomik Durumu: ☐ Düşük ☐ Ortanın Altı ☐ Orta ☐ Ortanın Üstü ☐ Yüksek
Sizce ailenizin dindarlık düzeyi nedir ? ☐ Düşük ☐ Orta ☐ Yüksek
Hayatınızın herhangi bir döneminde din eğitimi aldınız mı? ☐ Evet ☐ Hayır
Annenizin eğitim düzeyi; ☐ Okur yazar değil ☐ İlkokul ☐ Lise ☐ Üniversite
Babanızın eğitim düzeyi; ☐ Okur yazar değil ☐ İlkokul ☐ Lise ☐ Üniversite
Annenizin size olan tutumu ; ☐ Beni dinler düşüncelerime değer verir ☐ Baba karşı ilgisizdir ☐ ☐ Otoriterdir bana karşı hep baskıcıdır ☐ Bana karşı aşırı derecede koruyucudur
Babanızın size olan tutumu ; ☐ Beni dinler düşüncelerime değer verir ☐ Baba karşı ilgisizdir ☐ ☐ Otoriterdir bana karşı hep baskıcıdır ☐ Bana karşı aşırı derecede koruyucudur

Ek 2: Siber Zorbalık Ölçeği

Sevgili öğrenciler,

Aşağıda internet ortamında sizin yaptığınız, size yapılan ve başkalarına yapılanlara tanık olduğunuz bazı davranışlar yer almaktadır. Sizden ricam **son bir yılda** bu davranışları ne kadar yaşadığınızı düşünerek **asla, bazen, birçok kez ve her zaman** cevaplarından size uygun olanı işaretlemenizdir. Lütfen boş madde bırakmayınız. Vereceğiniz cevaplar gizli kalacaktır.

Katkılarınız için teşekkür ederim.

Son bir yılda bu davranışların ne kadar sizin başınıza geldiğini düşünerek cevaplayınız.

	Asla	Bazen	Birçok	Her
1. İnternet (Skype) ya da telefon yoluyla saldırgan ya da küçük düşürücü arama aldığınız oldu mu?				
2. Kayda alınarak internette yayınlanmak amacıyla saldırıya uğradığınız oldu mu?				
3. Özel ya da sakıncalı fotoğraf ya da videolarınızın internet ya da telefon aracılığıyla dağıtıldığı oldu mu?				
4. Giyinme odası, kumsal ya da tuvalet gibi mekânlarda izniniz olmadan fotoğraflarınızın çekildiği ve internette yayınlandığı veya cep telefonu ile dağıtıldığı oldu mu?				
5. Korkutma ya da ürkütme amaçlı isimsiz telefonlar aldığınız oldu mu?				
6. Telefon aramaları ya da mesajlar yoluyla tehdit ya da şantaja maruz kaldığınız oldu mu?				
7. Telefon ya da internet yoluyla cinsel tacize uğradığınız oldu mu?				
8. Bloğunuzun sizmiş gibi davranan biri tarafından ele geçirilerek, iftira içeren yorumlar ve yalanların yayınlandığı veya size ait gizli şeylerin açığa çıkarıldığı oldu mu?				
9. Şifrenizin başkası tarafından ele geçirilerek bloğunuza ya da e-postanıza erişiminizin engellendiği oldu mu?				

10. Fotoğraflarınızın ya da videolarınızın üzerinde oynanarak sosyal ağlarda ya da Youtube’da sizi gülünç duruma düşürmek ya da alay etmek için kullanıldığı oldu mu?				
11. Sosyal medyadaki arkadaşlarınızdan uzaklaşmanızı sağlama amaçlı tacize maruz kaldığınız oldu mu?				
12. Özel yaşamınızı internette paylaşımlarını engellemek için yapmak istemediğiniz şeyleri yapmanızı gerektirecek türden bir şantaja maruz kaldınız mı?				
13. Telefon, sosyal ağlar ya da diğer tür bir teknoloji vasıtasıyla sizi ya da ailenizden birini öldürmekle tehdit ettikleri oldu mu?				
14. İnternette iftiraya uğradığınız ya da hakkınızda saygınlığınızı yitirmenize neden olacak türden yalanlar üretildiği oldu mu? Hakkınızda dedikodu yaydıkları oldu mu?				

Siz <u>Son bir yılda</u> bu davranışların ne kadarını başkalarına yaptığınızı düşünerek cevaplayınız.	Asla	Baze	Birço	Her
1. İnternet (Skype) ya da telefon aracılığıyla birilerine saldırgan ya da küçük düşürücü arama yaptığınız oldu mu?				
2. Kayda alarak internette yayınlamak amacıyla birine saldırdığınız oldu mu?				
3. Birinin özel ya da sakıncalı fotoğraf ya da videolarını internet ya da telefon aracılığıyla dağıttığınız oldu mu?				
4. Giyinme odası, kumsal ya da tuvalet gibi mekânlarda izni olmadan birilerinin fotoğraflarını çektiğiniz ve internette ya da cep telefonu aracılığıyla dağıttığınız oldu mu?				
5. Birilerini korkutmak ya da ürkütmek için isimsiz telefon aramaları yaptığınız oldu mu?				
6. Telefonla arayarak ya da mesaj atarak birilerini tehdit ettiğiniz ya da şantaj yaptığınız oldu mu?				
7. Telefon ya da internet yoluyla birine cinsel tacizde bulunduğunuz oldu mu?				

8.Birinin bloğunda o kişiymiş gibi yaparak hakaret içeren yorumlar, yalanlar veya o kişinin sırlarını açığa çıkaran şeyler yazdığınız oldu mu?				
9.Birinin şifresini ele geçirerek onun bloğuna ya da e-postasına erişimini engellendiğiniz oldu mu?				
10. Birini sosyal ağlarda ya da Youtube’da gülünç duruma düşürmek ve alay etmek için fotoğrafları ya da videoları üzerinde oynadığınız oldu mu?				
11.Birini sosyal ağlardaki arkadaşlarından uzaklaştırmak için taciz ettiğiniz oldu mu?				
12.Özel yaşamlarını internette paylaşacağınız tehdidi ile birilerine yapmak istemediği şeyleri yaptıracak türden şantaj yaptığınız oldu mu?				
13.Telefon, sosyal medya ya da diğer tür bir teknoloji aracılığıyla birinin kendisini ya da ailesinden birini öldürmekle tehdit ettiğiniz oldu mu?				
14.İnternette birine iftirada bulunduğunuz ya da hakkında saygınlığını yitirmesine neden olacak türden yalanlar söylediğiniz oldu mu? Birinin hakkında dedikodu yaydığınız oldu mu?				

Siz <u>Son bir yılda</u> bu davranışların ne kadarını başkalarına yapılırken tanık olduğunuzu düşünerek cevaplayınız	Asla	Baze	Birço	Her
1.Birinin internet (Skype) ya da telefon aracılığıyla birilerine saldırgan ya da küçük düşürücü arama yaptığına tanık oldunuz mu?				
2.Birinin saldırıyı kayda alarak internette yayınlamak için birilerine saldırdığına tanık oldunuz mu?				
3.Birinin herhangi birinin özel ya da sakıncalı fotoğraf ya da videolarını internet ya da telefon aracılığıyla dağıttığına tanık oldunuz mu?				

4.Birinin giyinme odası, kumsal ya da tuvalet gibi mekânlarda izinleri olmadan birilerinin fotoğraflarını çektiğine ve internet ya da cep telefonu aracılığıyla dağıttığına tanık oldunuz mu?				
5.Birinin herhangi birilerini korkutmak ya da ürkütmek için isimsiz telefon aramaları yaptığına tanık oldunuz mu?				
6.Birinin herhangi birilerini telefonla arayarak ya da mesaj atarak tehdit ettiğine ya da şantaj yaptığına tanık oldunuz mu?				
7.Birinin telefon ya da internet yoluyla birilerine cinsel tacizde bulunduğu tanık oldunuz mu?				
8.Birinin birilerinin blogunda o kişymiş gibi yaparak hakaret içeren yorumlar, yalanlar veya o kişinin sırlarını açığa çıkaran şeyler yazdığına tanık oldunuz mu?				
9.Birinin herhangi birinin şifresini ele geçirerek onun bloguna ya da e-postasına erişimini engellendiğine tanık oldunuz mu?				
10.Birinin her hangi birilerini sosyal ağlarda ya da Youtube’da gülünç duruma düşürmek ve alay etmek için onların fotoğrafları ya da videoları üzerinde oynadığına tanık oldunuz mu?				
11.Birinin herhangi birilerini sosyal ağlardaki arkadaşlarından uzaklaştırmak için taciz ettiğine tanık oldunuz mu?				
12.Birinin özel yaşamını internette paylaşmak tehdidi ile birilerine yapmak istemediği şeyleri yaptıracak türden şantaj yaptığına tanık oldunuz mu?				
13. Birinin telefon, sosyal medya ya da diğer tür bir teknoloji aracılığıyla birinin kendisini ya da ailesinden birilerini öldürmekle tehdit ettiğine şahit oldunuz mu?				
14. Herhangi birinin internette birine iftirada bulunduğu ya da hakkında saygınlığını yitirmesine neden olacak türden yalanlar söylediğine tanık oldunuz mu? Birinin hakkında dedikodu yaydıklarına tanık oldunuz mu?				

Ek 3: Kısa Dindarlık Ölçeği

Lütfen aşağıdaki ifadelere uygun gördüğünüz şıkları işaretleyiniz.

1) Dini inançlarım muhtaçlara yardım etmemde etkilidir.

- (a) Her zaman (b) Çoğu zaman (c) Bazen (d) Nadiren
(e) Hiçbir zaman

2) İbadet ederken kendimi Allah’a yakın hissedirim.

- (a) Her zaman (b) Çoğu zaman (c) Bazen (d) Nadiren
(e) Hiçbir zaman

3) Din, hayatın anlamını kavrama ve hayatta karşılaşılan sorulara cevap bulmada yardımcıdır.

- (a) Tamamen katılıyorum (b) Katılıyorum (c) Kararsızım
(d) Katılmıyorum (e) Hiç katılmıyorum

4) Sosyal problemlerle (ailevi problemler, geçim sıkıntısı vb) ilgili çözüm yolları ararken dini inançlarınızın rolü olur mu?

- (a) Her zaman (b) Çoğu zaman (c) Bazen (d) Nadiren (e) Hiçbir zaman

5) Kur’an-ı Kerim’i, Arapçasından veya Türkçe mealinden ne sıklıkta okursunuz?

- (a) Her gün bir miktar okurum Çoğu zaman okurum
(b) Bazen okurum Nadiren okurum
(c) Hiç okumam

6) Beş vakit namaz kılmayla ilgili davranışınız aşağıdakilerden hangisine uygundur?

- (a) Her zaman (b) Çoğu zaman (c) Bazen (d) Nadiren
(e) Hiçbir zaman

7) Sağlığınız elverdiği sürece Ramazan oruçlarını tutar mısınız?

- (a) Her zaman (b) Çoğu zaman (c) Bazen (d) Nadiren
(e) Hiçbir zaman

8) İbadetlerinizi gereği gibi yerine getirebilmek için sahip olduğunuz bilgi düzeyini nasıl buluyorsunuz?

- (a) Çok İyi (b) İyi (c) Orta (d) Zayıf
(e) Hiçbir bilgim yok

9) Dini inançlarım gereği doğru söylemeye gayret ediyorum.

- (a) Her zaman (b) Çoğu zaman (c) Bazen (d) Nadiren
(e) Hiçbir zaman

10) Dini inançlarım gereği komşularıma iyi davranıyorum.

- (a) Her zaman (b) Çoğu zaman (c) Bazen (d) Nadiren
(e) Hiçbir zaman